

Neerlandica extra Muros. Jaargang 1989

bron

Neerlandica extra Muros. Jaargang 1989. Coutinho, Muiderberg 1989

Zie voor verantwoording: http://www.dbnl.org/tekst/_nee005198901_01/colofon.php

© 2015 dbnl

dbnl i.s.m.

[Neerlandica extra Muros - voorjaar 1989]

Het tussenwerpsel

F. Balk-Smit Duyzentkunst

Zoals de criminologen hun Lombroso hebben¹, die criminaliteit in verband bracht met de schedelomvang, zo hebben de taalkundigen dr. Jac. van Ginneken S.J. 1877-1945, die de talen verklaarde uit de lichamelijke kenmerken rond het strottehoofd. Daar kwam heel wat erfelijkheid bij te pas en in zijn beroemde werk 'Ras en Taal' beroept hij zich veelvuldig op de wetten van Mendel, die uiteindelijk de nasaliteit van het Frans, de gecompliceerde Engelse th, de verraderlijke Nederlandse ch van Scheveningen alsook de geheimen van de Afrikaanse toontalen in de hand gewerkt zouden hebben.

Dat misdadigheid een biologische basis zou hebben wordt in wetenschappelijke kringen nog niet helemaal van de hand gewezen maar een bio-linguïstiek is ons tot op heden bespaard gebleven. In dergelijke koppelingen ligt altijd het racisme op de loer. Het is daarom maar goed dat we steeds vaker in aanraking komen met het tegenovergestelde van wat Van Ginneken najaagde: die zocht bewijzen voor de taalkundige *verschillen* tussen de rassen, en wij komen steeds meer in de gelegenheid onder de indruk te komen van wat de rassen gemeen hebben, juist ook in taalkundig opzicht. Namelijk het aangeboren taalvermogen van alle mensen, dat zich als een levende correctie van de rassenwaan met grote kracht aan ons openbaart. Nachtblauwharige bergindiaantjes, gezellig met 'vader en moeder' in het wegrestaurant, spreken Nederlands met onberispelijk Brabants accent, een raadselachtig glimlachend Chineesje in een televisieprogramma spreekt plat Amsterdams en een uitbundige negerin zangerig Vlaams. Onze verrassing daarover geeft al genoeg te denken.

Alle baby's waar ook ter wereld, beschikken over een onwaarschijnlijk rijk articulatievermogen, dat hen klanken doet voortbrengen waartoe ze later absoluut niet meer in staat zijn. Moeiteloos produceren ze zowel de ons vertrouwde spraakgeluiden als onnavolgbare 'kliks' (klakgeluiden), gorgelklanken en melodieuze *inadamingen* die slechts een enkele stam aan de Ivoorkust nog machtig is. Even moeiteeloos gaan ze te bestemder tijd over op sophisticated Engels, tjlpend Japans of op de verfijningen van kliks en klaterklanken van een met uitsterven bedreigde exotische stam.

Niet alleen de oorspronkelijke articulatierijkdom is universeel, maar evenzeer het vermogen om daar maar een klein deel van over te houden, net dat wat nodig is voor de volmaakte aanpassing aan de ouderlijke moedertaal, de adoptiemoedertaal inbegrepen. Om dit verschijnsel te kunnen verklaren komen we met de wetten van Mendel niet zo gek ver en het is nog maar de vraag of de moderne genetica er raad mee weet. We kunnen vooralsnog slechts eerbiedig constateren dat het aangeboren taalvermogen zich óók uit in een grandioos verleren en vergeten van de oude weelde. Toch is er in ons aller aanvangsstadium wel iets aan te wijzen dat vervolgens in alle talen aanwezig blijkt te zijn.

De vroegste vormen van articulatie bij ieder mens zijn *mè*, *ma*,

nè, ngè, een soort blaten, en in alle talen, ook de exotische, betekenen dergelijke klanken zoiets als ‘moeder’ (mama), ‘voedster’ (nana, nanny), ‘moederborst’ (mamma), ‘baby’ (baba (Zuidafrikaans)) en zelfs ‘vader’ (papa, daddy). Interessant is dat er Indianentalen zijn waarin papa mama betekent. (Net zoiets opmerkelijks als culturen waarin hoofdschudden ‘ja’ en knikken ‘nee’ wil zeggen, wat inderdaad voorkomt.) Men neemt aan dat hier in enigerlei vorm klanknabootsing in het geding is, dat ‘mama’ een *onomatopee* is, net als koekoek. Een fascinerend gegeven, waarbij allerminst duidelijk is waar en hoe in de evolutie zich het element nabootsing heeft voorgedaan. De koekoek benoemen we door het geluid dat hij maakt te imiteren en ten behoeve van onze kleinen maken we van een auto soms een toetoet, van een hond een wafwaf, en Carmiggelt liet in één van zijn eerste ‘kronkels’ eens een conducteur uit een Amsterdamse tram stappen om aan een tussen de rails gezeten jongetje te vragen ‘Mogen we er even door met de ting-ting?’. Maar een zuigeling imiteert niet, hij zuigt. Zou hij zich in één of ander later stadium iets herinnerd hebben? Of zijn de volwassenen hèm gaan imiteren? Misschien is deze vraag wel van hetzelfde kaliber als die van de kip en het ei. In elk geval kunnen we ze allebei niet beantwoorden, wat nog niet wil zeggen dat ze verkeerd zijn. Darwin is hier niet van toepassing lijkt me, Genesis ook niet.

Alle talen kennen het verschijnsel onomatopee, iets universeels dus. Ook onomatopeeën hebben een geschiedenis, gelijke tred houdend met de technische ontwikkeling. Het nog onlangs gangbare dodelijke ‘piefpapfoef’ moest definitief het veld ruimen voor het ‘paauw...paauw...’ van het machinegeweer.

Niet alleen de herkomst van woorden als mama, papa en koekoek wijzen op klanknabootsende elementen in de natuurlijke taal, ook de naam van iets zo nederigs als de torren staat in de etymologie te boek als oorspronkelijk een onomatopee, waarmee het geluid werd nagebootst van de vliegende onder hen (ik zou zo gauw niet weten of alle torren vliegen): dzoerrr... dzoerrr..., want in het Middelnederduits betekent ‘turren’ *gonzend* vliegen.² Zodoende. Er is dus alle reden om aandacht te schenken aan de onomatopee, willen we iets van de natuurlijke taal te weten komen.

Het mooie is, dat om zo te zeggen *gevestigde* onomatopeeën zich weer hebben aangepast aan het klanksysteem van de taal waarin ze zijn opgenomen: Kukeleku is in het Frans Coquerico!, een Franse koekoek, le coucou, zegt coucou en een Engelse hond bow-wow. Het raadsel van de oorsprong van de taal zullen we wel nooit kunnen ophelderen, waar wie er zich toch mee wil inlaten kan niet om de onomatopee heen, dat is duidelijk.

Een even universeel en in de individuele taalontwikkeling vroeg optredend verschijnsel is het *aanwijzen*. Aanwijzen nemen we al waar bij het zeer kleine maar wel reeds het zuigelingenstadium ontwassen kind, en tot aanwijzen zijn we gedwongen als we een meloen willen kopen van een marktkoopman wiens taal we niet beheersen. Het behoort tot het aanvangsstadium van de taal, maar ook de verst voortgeschreden taal bevat aanwijzende elementen (‘deiktische middelen’, geheten, van grieks ‘deixo’ - wijzen, tonen), zoals ‘hier’, ‘daar’, ‘ik’ en ‘jij’, al doen zulke elementen wel meer dan alleen aanwijzen.

Een derde verwante groep universalia is die van de *tussenwerpsels*, die zowel in het woordenboek als in de grammatica hun eigen weg gevonden hebben. Au! Ach! en Och! zijn tussenwerpsels. Een tussenwerpsel, het woord zegt het, kan overal tussen geworpen worden en vormt daardoor een heel eigen woordsoort en een ontzettend onafhankelijk zinsdeel. Sommige grammatica's zeggen dat zo'n piepklein woordje eigenlijk zelf een hele zin is. Heel praktisch zijn ze voor dichters die, ten prooi aan ritmedwang, iets moeten opvullen.

Het meisje ach hoe weende zij
haar leven leek voorgoed voorbij.

Hoe weende zij, het meisje, ach,
Dit was gewis haar laatste dag.

Het wordt overigens minder en minder met de tussenwerpsels in de poëzie, maar het ritme is duidelijk aan een revival toe, dus ach en o zullen ook wel weer terugkomen. Bijzonder interessant zijn de tussenwerpsels die weliswaar het woordenboek nog niet bereikten, maar toch een zekere status in onze taal verworven hebben, zoals hoeiboel, afkomstig van de moeder van Frits van Egters in *De Avonden* van Reve (Simon van het).

Een afzonderlijke categorie tussenwerpsels wordt gevormd door de *krachttermen*, vloeken, vervloekingen, aanroepingen van God en Duivel, verwensingen, allemaal inclusief hun afgezwakte vormen zoals gut, tjeempie en potverdrie.

De tussenwerpsels vormen een mooi en uitdagend gegeven voor de linguïst die naar universalia zoekt, want, afgezien van de spelling, hoeven de meeste nooit vertaald te worden, ze zijn in alle talen praktisch hetzelfde: heel onomatopee-achtig, de weergave van geluiden die ons spontaan ontsnappen zoals zuchten en kreten. Daardoor gaat het onomatopeeschap vaak samen met het tussenwerpselschap. Elke onomatopee die geen zelfstandig naamwoord of werkwoord is geworden (zoals koekoek, mama, etc.) is automatisch een tussenwerpsel (miauw! woef! kwekkwek!, dit laatste leidde tot het werkwoord kwekken). Ook de van *.mensen* geluiden nagebootste tussenwerpsels ondergingen aanpassing aan het klanksysteem van de taal waar zij thuishoren, en onderworpen als zij werden aan spelling kregen sommige een nieuwe eigen woord-status: Tut-tut, waaruit 'betuttelen' is gegroeid, is in oorsprong de weergave van een soort ingeademde t-klank die spontane verontwaardiging weergeeft. Oef! is afkomstig van een langgerekte tussen tanden en lippen naar buiten komende zucht van vermoeidheid of warmte en brrr van een stemhebbend labiaal gebibber waar onze gewone rrr helemaal niet aan te pas komt, maar er is nu eenmaal geen speciale letter voor het bibbergeluid. Ook wordt brrr neergeschreven als notatie van het oergeluid dat kleine jongens voortbrengen (wie weet tegenwoordig kleine meisjes ook) als ze een auto zijn. Het lijkt nog het meeste op het briesen van een paard. Merk op dat paarden vrolijk briesen, mensen alleen als ze kwaad zijn.

Het onderzoek naar tussenwerpsels wordt helaas in de moderne taalkunde niet beschouwd als een belangrijk issue. Het is daar helemaal geen

issue. Integendeel, tussenwerpsels worden beschouwd als randverschijnselen, men plaatst ze buiten de taalstudie, omdat ze niet passen in het systeem van de moderne grammatica. Ze verstoren danig de illusies van De Saussure: ‘Le signe linguistique est arbitraire’ en ‘La langue est un système où tout se tient’, twee dogma's die men voor geen goud ter discussie stelt.³

Taalkundigen! Er is werk aan de winkel. Want de tussenwerpsels mogen dan uit de grammatica verdwenen zijn, in de taal zelf zijn ze actiever dan ooit. En daar gaat het om. We moeten ze dus met extra aandacht onderzoeken. Dan komen we er misschien ook achter waar God gebleven is, die is immers een tussenwerpsel geworden.⁴ God ja...

Eindnoten:

- 1 De eerste drie alinea's van dit artikel zijn een herziene versie van het begin van een heel ander artikel dat ik publiceerde in het *Amsterdams Studentenweekblad Propria Cures*, 6 december 1986.
- 2 Zie *Franck's etymologisch woordenboek der Nederlandsche taal*, tweede druk door dr. N. van Wijk. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1912, onveranderde herdruk 1980, sub Tor.
- 3 Het is aangrijpend te zien in welke bochten De Saussure zich wringt om aan te tonen dat onomatopeeën en tussenwerpsels zijn Heilig Principe *niet* aantasten. Zie Ferdinand de Saussure, *Cours de linguistique générale*, publié par Charles Bally et Albert Sechehaye. Parijs, 1922, p. 101 en passim.
- 4 Deze constatering ontleen ik aan Piet Grijs, alias Battus, alias Hugo Brandt Corstius. Helaas ben ik er niet in geslaagd het precieze nummer van *Vrij Nederland* waarin hij in zijn rubriek Grijs zijn bevindingen publiceerde, te achterhalen. Het moet in 1985 geweest zijn.

Ruimtelijke ordening in Nederland

Een overzicht vanuit buitenlands perspectief

W.Z. Shetter

De ruimtelijke ordening zal voor de meesten van ons wel minder dan geheel vertrouwd terrein zijn. Toch is dit - alleen al dankzij de tegenwoordige publiciteit - voor ons die beroepshalve op dagelijkse basis te maken hebben met de Nederlandse samenleving, een onderwerp dat een hoge prioriteit verdient. Bij geen ander land ter wereld immers kunnen wij de bekende innige verwevenheid van samenleving en omgeving zien uitmonden in het in openbare discussie en in volle publiciteit stellen van de steeds urgenter wordende vraag: Wat doe je om een land in te richten voor de toekomst, en wel een land waarover al jarenlang en in alle toonaarden beweerd wordt dat het al 'af' is? Wat wij zien is minder een ruimtelijke groei in de gewone zin des woords dan wel een intensiveringsproces binnen reeds lang erkende grenzen, een land dat in zekere zin al volop met ons aller toekomst bezig is, in nog lettelijker zin een 'proeftuin' voor de rest van de wereld dan meestal met deze metafoor wordt aangeduid.

De voor niet-Nederlanders dikwijls opvallende betrokkenheid van de Nederlandse bevolking bij kwesties van vaak algemene en abstracte aard rond de ruimtelijke ordening - ook in de vorm van soms luidruchtig debat en protest - heeft in het buitenland zo niet faam dan toch enige bekendheid verworven, om slechts een voorbeeld te noemen: A.K. Dutt en F.J. Costa, *Public Planning in the Netherlands: Perspectives and Change since the Second World War* (Oxford, 1985). Betrouwbare bronnen van informatie zijn, zoals aan de meesten van ons al bekend is, de regelmatig bijgehouden publikaties van het Informatie- en Documentatiecentrum voor de Geografie van Nederland (IDG) in Utrecht, vooral hun *Kleine geografie van Nederland*, de *Kleine foto-atlas van Nederland* en de *Bulletins*. Een andere goede bron is de brochure 'Huisvesting en ruimtelijke ordening' in de reeks *Het Koninkrijk der Nederlanden*. Behalve officiële publikaties (waarover straks meer) vindt men een uitgebreide behandeling van het onderwerp in het deel 'Ruimtelijke ordening' van de rijk geïllustreerde *Atlas van Nederland*.

Tot zover de inleidende opmerkingen. Voordat wij de meest recente gebeurtenissen op dit gebied in ogenschouw nemen, is het voor degenen onder ons die dit alles niet van dag tot dag bijgehouden hebben misschien wel nuttig om even een korte tocht naar het verleden te maken. De eerste nota over de ruimtelijke ordening, met de bescheiden titel *Nota inzake de ruimtelijke ordening in Nederland*, verscheen in 1960, en was qua inhoud niet alleen even bescheiden als zijn titel maar sober en zelfs lichtelijk defensief. In de nadagen van de wederopbouw werd met enige schroom gekeken naar een overheersende Randstad ('de Nederlandse metropool', maar ook het westen tegenover de rest van Nederland) en gedacht aan een over het hele land eerlijk verdeelde welvaart: de eerste aanzet tot wat later het **spreidingsbeleid** zou worden. Maar ondanks deze heersende toon was er

nauwelijks sprake van een algehele visie.

De *Tweede nota over de ruimtelijke ordening in Nederland* verscheen in 1966 - inmiddels was de Wet op de ruimtelijke ordening in 1965 van kracht geworden - en weerspiegelde de opvattingen van een samenleving die in zes jaar grote veranderingen had ondergaan. Deze Nota in de context van het hele planningsbeleid in Nederland vormt het onderwerp van het met oprechte bewondering geschreven maar lang niet altijd betrouwbare boek van M.C. Blanken, *'Force of Order and Methods...' An American View into the Dutch Directed Society* (Den Haag, 1976). In de Tweede nota vinden wij voor het eerst een totaalonderwerp voor het hele land, met zelfs een grote affiche 'Structuurschets van Nederland in het jaar 2000' in volle kleuren. Het begrip van de verdeling van de nu dramatisch gestegen welvaart, dat zijn vorm vindt in het spreidingsbeleid, ligt geheel in het verlengde van de Eerste nota. Er wordt gerekend met een bevolking in het jaar 2000 van 20.000.000, en het idee van de spreiding vindt zijn definitieve vorm in '**geconcentreerde decentralisatie**': er wordt gedacht aan satellietsteden (bijvoorbeeld Zoetermeer, Nieuwegein), **groeisteden en groeikernen**; er zou een dicht wegennet aangelegd moeten worden om dit alles te verbinden. Het spreidingsbeleid in ongetwijfeld goed geweest voor die tijd: het noorden bijvoorbeeld kreeg de nodige aandacht, terwijl het westen nauwelijks meer verloor dan de PTT die naar Groningen vertrok. Maar vrij spoedig werden de grote nadelen van dit beleid duidelijk: Randstedelingen bleken nog honkvaster dan gehoopt was, men was niet ingenomen met de eentonige slaapsteden die ontstonden, iets waaraan zelfs de modelstad Nieuwegein niet helemaal kon ontsnappen (een interessante blik op de denkbeelden die vorm gaven aan deze stad die 'gebouwd is voor de volgende eeuw' in 'Nieuwegein: vijf architecten over de stad die ze bouwden', *Vrij Nederland* kleurenbijlage, 27 augustus 1988); maar nog veel ernstiger: de werkgelegenheid volgde niet automatisch, zoals gehoopt werd, op de uittocht uit de Randstad. Met de energiecrisis van 1973 en een stagnatie van de economie, die onmogelijk hadden kunnen worden voorspeld, was het maatschappelijk klimaat zo anders geworden dat een radicaal herziene versie onvermijdelijk werd.

De *Derde nota* verscheen vanaf 1973 en bestond uit drie Rapporten plus een reeks Schetsen. De bevolkingsgroei blijkt nu mee te vallen: in het jaar 2000 'slechts' 15.000.000. Nu zien wij duidelijk wat wel eens de 'slingerbewegingen' en zelfs - nog minachtender - 'modieuze schommelingen' in de ruimtelijke ordening genoemd wordt: het spreidingsbeleid is in zijn tegengestelde omgeslagen, de grote stad is weer 'in' en de uitstraling van de Randstad heeft hier plaats gemaakt voor de '**compacte stad**'; '**concentratie**' is de boodschap en er wordt voornamelijk gestreefd naar een verhoging van de kwaliteit van de bestaande steden en de infrastructuur. Maar ook hier geen sterke, optimistische visie, geen grote lijn, men bespeurt eerder aarzeling en de nadruk op de vele compromissen die noodzakelijk zijn. De samenleving is bijvoorbeeld inmiddels veel bewuster geworden van de leefomgeving als geheel, iets wat direct weerspiegeld wordt in het deel *Nota landelijke gebieden*, waarin het milieu een belangrijk thema is geworden.

Uiteindelijk - misschien is 'binnenkort' een beter woord -

raakte ook deze Nota achterhaald door steeds snellere maatschappelijke ontwikkelingen: de ruimtelijke ordening is nu eenmaal juist in Nederland bijzonder gevoelig voor veranderende tijden. De Derde nota leek hoe langer hoe meer iets te genuanceerd om het hoofd te bieden aan de economische werkelijkheid die de welvaartsstaat bedreigde; de economie moest centraal staan, Nederland mocht geen kansen missen in het nieuwe en het toekomstige Europa. Maar er kwam voorlopig niets radicaal nieuws voor in de plaats: nog in 1983 verscheen de bijgewerkte *Structuurschets stedelijke gebieden* van de Derde nota. Pas in 1986 kwam de Rijks Planologische Dienst met een nieuwe visie: *Ruimtelijke perspectieven: op weg naar de Vierde nota over de ruimtelijke ordening*. In 1988 gevolgd door de *Vierde nota* zelf. Het is wellicht niet geheel overbodig om de inhoud ervan even samen te vatten; daarbij wordt de belangrijkste terminologie vet gedrukt.

De *Vierde nota over de ruimtelijke ordening*, een boek van bijna 200 pagina's, kondigt al aan het begin aan dat zijn oriëntatie er een is van de economische groei: 'het benutten van economische potenties'. Hoewel deze nota officieel de *Derde nota* vervangt, blijft het daarin vastgelegde beleid van kracht. Er wordt hier niet naar een totaalbeeld gestreefd: de aanpak is een 'selectieve'. Het boek noemt zichzelf een '**paraplu-nota**'. De Nota biedt dus de algemene visie op problemen en doet voorstellen omtrent toekomstige oplossingen, maar laat de specifieke discussie over aan de reeks nog te verschijnen structuurschetsen.

Het gaat in de eerste plaats dus om 'het versterken van sterke punten' en het benutten van onder meer '**kansrijke ontwikkelingen**'. Al op bladzijde 7 wordt voor het eerst het woord '**kans**' gebruikt, dat ook in vormen zoals **kansrijk** en **ontwikkelingskansen** een constant motief wordt: in de 157 bladzijden tekst (de 30 bladzijden tellende Planologische kernbeslissing even buiten beschouwing gelaten) wordt het woord niet minder dan 51 maal gebruikt. (Tussen haakjes: het woord is ook tot in de Troonrede doorgedrongen, waar het al in de tweede zin voorkomt.) Dit draagt in niet onbelangrijke mate bij tot de moderne, vlotte toon die de hele Nota kenmerkt: met andere modewoorden als '**toplokaties**', '**topkwaliteit**', '**hoogwaardig**' is het perspectief hier sterk marktgericht, duidelijk georiënteerd op de (potentieel) succesvollen in de nationale en internationale concurrentie.

De Nota neemt eerst de maatschappelijke veranderingen en hun ruimtelijke gevolgen in ogenschouw. De groeiende internationalisering, technologische vernieuwingen, groeiende mobiliteit, uitzicht op een forse welvaartsstijging en dergelijke klinken ons waarnemers tamelijk vertrouwd in de oren. Omdat ook de dagelijkse leefomgeving de Nederlander grote veranderingen presenteert en omdat zelfs de samenstelling van de samenleving aan radicale verandering onderhevig is (in het jaar 2015 een groter percentage etnische minderheden, ruim 2/3 van alle huishoudens een- of twee-persoons), moet men nu bezig zijn met '**voorsorteren**'. De openbare ruimte kan als '**trekker**' dienen om de economische aantrekkelijkheid van de rest van een stad of stadsdeel op peil te houden respectievelijk brengen, en zelfs monumentale binnensteden zullen wel eens plaats moeten kunnen bieden aan andere **kansrijke** functies.

Door het fors toegenomen autogebruik komt totale dichtslibbing van de Randstad als reële mogelijkheid volledig in zicht. Het voornaamste voorstel om dit probleem op te lossen is de **‘Doorstroomroute’**, die woon-werkverkeer strikt gescheiden houdt van het zakelijk verkeer dat voorrang moet krijgen. Dit, en nog veel meer, wordt bezien in het licht van het opvoeren van de kwaliteit van het vestigingsmilieu:

Hoogwaardige toplokaties om zowel bedrijven als woningzoekenden aan te trekken moeten in het nieuwe Europa van na 1992 in dienst staan van de steeds sterker wordende internationale concurrentie. Zelfs het landschap moet zijn bijdrage leveren: In sommige streken kan het water benut worden als toeristisch-recreatief ‘produkt’, wat ook **‘watertoeristisch “produkt”**’ (in de Nota zelf van die verontschuldigde aanhalingstekens voorzien) genoemd wordt. Er wordt wel een lans gebroken voor het Groene Hart, en daarbij wordt nu ook zijn **‘Blauwe Kamer’** ontdekt, het water dat (zie boven) ook dienst kan doen in **hoogwaardige** landelijke milieu's. In de landelijke gebieden vinden wij nu **‘Casco-landschappen’**; de lezer vindt het misschien aardig om zelf te gaan ontdekken wat hiermee, evenals met andere termen als bijvoorbeeld **‘donorsteden’** bedoeld wordt.

Het meest radicale nieuwe begrip is misschien de grote verruiming van blik in **‘Centraal Nederland’**: het economische kerngebied is niet meer de Randstad met zijn Groene Hart, maar de **‘Stedenring’** die de **‘Centrale Open Ruimte (COR)’** omsluit. De Randstad wordt als het ware opengebrouwen en omvat nu ook de Brabantse stedenrij met Eindhoven als steunpunt en reikt tot en met Arnhem-Nijmegen. Met het hele gebied tussen de rivieren is het oude Groene Hart dus meer dan tweemaal zo groot geworden en strekt zich uit van de Noordzee tot bijna de grens. In het verlengde hiervan staat nog een ander kernbegrip in deze Nota, dat van de **‘Stedelijke knooppunten’**. Voor de grote concurrentieslag van de toekomst worden negen van de meest **‘kansrijke** stedelijke gebieden aangewezen voor speciale aandacht, bij elkaar 12 steden: Amsterdam, Den Haag, Rotterdam, Utrecht, Eindhoven, Maastricht-Heerlen, Arnhem-Nijmegen, Hengelo-Enschede, en Groningen. Zelfs het symboliseren ervan op de kaarten moet dynamische technologische kracht uitstralen: iedere van deze negen bronnen van onbeperkte energie wordt aangeduid met een kern waar de banen van zijn elektronen omheen draaien, een gestileerd atoom.

Kortom, de visie naar het jaar 2015 toe steunt voornamelijk op drie ideeën: de versterking van stedelijke hoofdpunten (de Nota merkt voorzichtigjes even op dat ‘het aanwijzen van stedelijke knooppunten niet betekent dat ontwikkelingen in andere steden tegengewerkt worden’), de ontwikkeling van een internationaal concurrerend stedelijk vestigingsmilieu, en het ontwikkelen van Nederland-Waterland. Voor de verdere uitwerking van dit perspectief kan de lezer wellicht beter naar de Nota zelf grijpen. In zijn recensie in het *NRC Handelsblad* had Han Lörzing het over ‘de ultramobiele Nederlander (dat wil zeggen van het jaar 2015) die zich koortsachtig tussen kansrijke situaties en hoogwaardige omgevingen verplaatst’. Ondanks de moderne vlotte terminologie en de opgewekte, optimistische toon van de Nota, is de stijl vlak en vaak saai, een officiële prozastijl zonder dramatische hoogtepunten. Het Nederlands loopt wel eens ongelukkig en

hier en daar is er zelfs een foutje te ontdekken.

Behalve door de zeer ambitieuze economische visie wordt een niet-Nederlander wellicht het meest getroffen door het optimistische, vaak simplistisch lijkende geloof dat het milieu dit alles (ver-)dragen kan - ironisch genoeg veel minder realistisch dan zijn vrijblijvender wegvoorbereider *Ruimtelijke perspectieven*. Hier en daar schemert het idee door dat de werkelijke grenzen hoe langer hoe meer in zicht beginnen te komen, maar er wordt bijvoorbeeld wat simplistisch over de ontwikkeling van de ‘**mainports**’ Schiphol en Rotterdam, het aanleggen van de verlenging van de hogesnelheidslijn en dergelijke gesproken alsof dat geen onoverkomelijke gevolgen zou kunnen hebben voor het landschap. Deze wat onnozele visie is in de kritiek op de *Vierde nota* niet onopgemerkt gebleven. Maar eerst even een paar woorden over zijn populaire tegenhanger.

Tot in tweeduizendvijftien: een journalistieke samenvatting van de Vierde Nota over de ruimtelijke ordening is een poging om de officiële formuleringen van de Nota zelf toegankelijk te maken voor een breed publiek. Uit verschillende gezichtshoeken worden afwisselend samenvattingen van aspecten van de Nota aangeboden en interviews met mensen die beroepshalve te maken hebben met de uitwerking ervan. Het is een levendig gepresenteerde blik op de toekomst waarin niet teruggedeinsd wordt voor onaangename of verontrustende feiten. Bovenaan sommige bladzijden staat bijvoorbeeld in vette letters een zin uit de tekst: ‘De steden zijn dan volledig dichtgeslibd en onbereikbaar’, ‘Negen miljoen auto's vrijwel permanent in de file’, ‘De verkeersvlek breidt zich als een olievlek uit’, ‘Een lucht die dicht is van giftige dampen’, ‘In 2000 is er drie keer zoveel verontreinigde grond’, ‘Schoon drinkwater komt straks niet vanzelfsprekend uit de kraan’, ‘Het platteland wordt steeds minder het domein van de boeren’. Alles bij elkaar vaak een bedroevend beeld maar afgewisseld met vele positieve kanten, en variërend van de taal van de doemdenker tot die van de promotor. Op de lezer maakt dit boek een opmerkelijk realistischer indruk dan de *Vierde nota* zelf.

De *Vierde nota* is op 17 maart door Minister Nijpels gepresenteerd, en op 19 maart verscheen in *NRC Handelsblad* bovengenoemde recensie. Uiteraard is er in alle kranten vrijwel onmiddellijk op gereageerd - een voorbeeld van de voor een buitenlander zo opvallende belangstelling in de media. Zoals Lörzing het uitdrukt is Nederland in de *Vierde nota* ‘No Nonsense Country geworden, waar de Realo's het definitief op de Softi's hebben gewonnen’; **voorsorteren** op de 21e eeuw zou het Nederlandse equivalent zijn van ‘living in the fast lane’, een wat gechargeerde interpretatie die niet iedereen die de Nota zelf gelezen heeft met hem kan delen. Met alle waardering voor de verbeeldingskracht en de visie die uit de Nota spreken, vindt hij er een geforceerd optimisme in en laat de Nota zich zijns inziens te gemakkelijk lezen als pleidooi voor het recht van de sterkste.

Kritiek kwam er voorts niet alleen van steden die niet als ‘stedelijk knooppunt’ waren aangewezen (Zwolle, Leeuwarden, Tilburg) maar ook van politieke zijde. De PvdA-fractie in de Tweede Kamer vond dat de overheid al te zeer haar verantwoordelijkheid ontdook door de financiële taak te vaak op anderen af te wentelen en door te weinig aandacht te geven

aan het toekomstige milieubeleid. De PvdA zag - net als trouwens ook de provinciebesturen van Noord- en Zuid-Holland - weinig heil in de voorgestelde 'Randstadroute (dat wil zeggen **Doorstroomroute**) voor zakelijk verkeer, en voelde meer voor het verbeteren en beter op elkaar afstemmen van het openbaar vervoer. Over het algemeen was de PvdA evenmin gelukkig met de overheersende aandacht voor de Randstad die gepaard ging met een gebrek aan aandacht voor de enorme milieuproblemen die de voortgaande ontwikkeling ervan met zich meebrengt.

Nu (dat wil zeggen eind 1988) heeft de Nota een inspraakronde doorlopen en heeft het kabinet inmiddels de definitieve versie ervan vastgesteld. In het voorjaar van 1989 wordt er in de Tweede Kamer over de Nota gedebatteerd, die dan vermoedelijk zijn definitieve beslag krijgt. Maar zoals vaak opgemerkt is, kan een visie als deze nauwelijks anders zijn dan een produkt van zijn eigen tijd. De *Vierde nota* draagt dan ook onvermijdelijk het stempel van de jaren tachtig, het perspectief en de verwachtingen die in het Nederland van nu leven: succesvolle concurrentie in het Europa van na 1992 - dat wil zeggen het benutten van kansen - maar tegelijkertijd ook behoud van het unieke aan het landschap; in het verlengde daarvan de internationalisering van het leefpatroon; de ontwikkeling van nieuwe, snelle verbindingen en de resulterende grotere mobiliteit. In zekere zin is de Nota een op de toekomst geprojecteerd ideaalbeeld van 1988. Vrijwel niemand verwacht dat het magische jaar 2015 bereikt zal worden zonder aanpassingen in de vorm van een Vijfde en Zesde nota aan - steeds sneller - veranderende tijden. Zoals Minister Nijpels met lichtelijk marktgerichte toon zei, 'Op het gebied van de rijksoverheid is ruimtelijke ordening een onaf en mede daardoor uitdagend product'. De *Vierde nota* wordt - terecht - van alle kanten met een skeptisch oog bekeken en de discussie erover is in volle gang. Men kan slechts afwachten wat voor stempel erop gedrukt zal worden door de harde werkelijkheid, en nog meer: in hoeverre deze visie de opinie van de Nederlandse bevolking weergeeft, en of een dergelijke vercommercialiseerde visie van een land kan worden geaccepteerd door zijn inwoners. Een punt dat in de *Vierde nota* maar zijdelings wordt aangeroerd, en dan alleen in de context van vermindering van filevorming door betere spreiding van de verkeersdrukte overdag, is de versoepeling van het ongewoon strakke Nederlandse sluitingstijdenbeleid. Niettegenstaande het traditionele zondagstaboe wordt er - buiten de *Vierde nota* om maar in reactie daarop - nog steeds meer klem op gewezen dat een continue dienstverlening gedurende het etmaal en gedurende de week in de nabije toekomst mede met het oog op de groeiende internationalisering nodig zal worden.

Op de voorpagina van *NRC Handelsblad* vroeg op 18 maart 1988 een van de bolletjes zich af 'Blijft er straks wel genoeg ruimte over voor een vijfde nota ruimtelijke ordening?' Inmiddels kunnen wij die in het buitenland met verwondering toekijken voorlopig misschien het best het motto van de Vierde nota aan onze studenten doorgeven: 'Nederland in 2015: daat wordt nu aan gewerkt!' In het licht van problemen die langzamerhand wereldproblemen worden krijgt men de indruk dat Nederland met onverminderde kracht vasthoudt aan zijn traditioneel graag geaccepteerde rol als 'proeftuin'

Wie zoals schrijver dezes van futurologische visioenen houdt kan zich dagenlang vermeien in het tweedelige *Nieuw Nederland 2050* (deel 1: Achtergronden, deel 2: Beeldverhalen; Staatsuitgeverij 1987). De boeken zijn eigenlijk de catalogus van de in datzelfde jaar gehouden tentoonstelling 'Nieuw Nederland: onderwerp van ontwerp' maar kunnen dank zij de vele illustraties en grafieken onafhankelijk daarvan gelezen worden. Al in 1985 had de Stichting Nederland Nu als Ontwerp de WRR benaderd met het verzoek een wetenschappelijke bijdrage aan de organisatie van deze tentoonstelling te leveren. Dit resulteerde in 1987 in *Ruimtelijke Verkenningen: drie schetsen voor de toekomstige inrichting van Nederland* (Delftse Universitaire Pers), een voor de leek vrij veeleisende studie die eigenlijk in de eerste plaats voor de planologische vakwereld bedoeld schijnt te zijn. De ideeënvorming over ruimtelijke inrichting steunt op drie politiek-maatschappelijke 'scenario's': het **marktscenario** (de zogenaamde technocratisch-liberale visie), het **emancipatiescenario** (de sociocratisch-socialistische) en het **evenwichtsscenario** (de technocratisch-confessionele). Deze indeling is op haar beurt gebaseerd op weer een voorbereidende studie: *Beleidsgerichte toekomstverkenning, deel 2: Een verruiming van perspectief* (WRR-Rapport nr. 25, 1983).

Een samenvatting van *Nieuw Nederland 2050* zou hier te ver voeren, zelfs al zou zoiets mogelijk zijn. Wat op het eerste gezicht vrijblijvende planologische fantasieën leek blijkt bij nader inzien degelijk onderbouwd (zie boven) en nooit buiten het terrein te treden van de keuzes die nu in onze tijd gemaakt moeten worden. In het eerste deel blijkt in de bijdrage van twee van dezelfde sociaal-geografen als van *Ruimtelijke verkenningen* dat de drie visies er vier geworden zijn, namelijk het 'zorgvuldige', het '**dynamische**', het '**kritische**' en het '**ontspannen**' scenario. In het tweede deel worden de bijdragen dan ook volgens dit schema ingedeeld. Het moet verder aan de lezer overgelaten worden om zelf te ontdekken wat deze termen precies inhouden. Al met al een boeiende visie, of beter gezegd een serie visies, waarin men veel verrassingen tegenkomt en onvermijdelijk anders gaat meedenken over het Nederland van de verre toekomst dat toch nooit anders is dan het verlengde van het ons bekende.

Gesplitste en ongesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden Walter Haeseryn

1 Inleiding: het probleem ‘voornaamwoordelijk bijwoord’

Verbindingen van één van de (bij)woorden *er*, *daar*, *hier*, *waar* (vragend of betrekkelijk), *nergens*, *ergens* of *overal* en een met een voorzetsel of een achterzetsel (of een combinatie van de twee) overeenkomend element, staan doorgaans bekend als voornaamwoordelijke bijwoorden (voortaan afgekort tot vnbw.). Enkele voorbeelden van mogelijke combinaties zijn *erover*, *daarmee* en *waaromheen*. Vnbw. worden, al dan niet verplicht, gebruikt ter vervanging van voorzetselconstituenten (bijv. *erin* i.p.v. *in het*).

‘Vnbw.’ vormen, zij het om soms heel verschillende redenen, voor menigeen die ermee geconfronteerd wordt, een lastige grammaticale categorie. In deze bijdrage bespreek ik enkele van de moeilijkheden die zich kunnen voordoen.* Kortheidshalve ga ik hier voorbij aan het theoretischaalkundige probleem of bijv. *er(...)*over wel of niet één woord of zelfs maar één constituent is.¹

Heel eigen problemen hebben anderstaligen die Nederlands leren. De moeilijkheden zullen wel anders liggen voor diegenen van wie de moedertaal geen vnbw. kent dan voor hen voor wie dat wel het geval is. Ook de mate waarin de uitgangstaal van het procédé om vnbw. te vormen, gebruik maakt, zal ongetwijfeld van invloed zijn. In vergelijking met de andere Germaanse talen heeft het Nederlands de ruimste mogelijkheden. De tegenpool vormt het Engels, dat alleen enkele archaïsche vormen als *thereof* of *whereupon* bewaard heeft. De Scandinavische talen en het Duits bevinden zich tussen beide polen in. De grootste overeenkomst met het Nederlands vertoont ook in dit opzicht het Duits, zij het dat hier alleen vnbw. met *da(r)*-, *hie(r)*- of *wo(r)*- mogelijk zijn. Die overeenkomst is echter bedrieglijk. Het probleem daarbij is niet zozeer het aantal voorzetsels etc. dat aan het procédé meedoet, als wel de toepassingsmogelijkheden van de vnbw. (Ook in het Nederlands zijn er meer voorzetsels etc. die niet voor de vorming van vnbw. in aanmerking komen dan voorzetsels die dat wel doen, maar het zijn toevallig wel de frequentst voorkomende en die met de meeste betekenissen (zie De Vriendt 1979: 4). In het Duits gaat het om nagenoeg dezelfde categorie (zie bijv. Engel 1988: 758.) In het Nederlands wordt een ruimer gebruik gemaakt van vnbw. dan in het Duits. Een punt van verschil vormen bijv. relatieve bijzinnen, wat geïllustreerd kan worden met gevallen als* *das Haus, worin wir so lange gewohnt haben* en *het huis waarin we zo lang gewoond hebben*. Vergelijk voor een en ander bijv. Engel (1988: 759-760) met de ANS (1984: 386 e.v.).

Op problemen die Poolse germanisten die ook Nederlands studeren, met vnbw. hebben, ondanks of misschien juist door hun kennis van het Duits, wijst Czochralski (1983: 276-278). De moeilijkheid is met name de splitsbaarheid van de Nederlandse vnbw. en de plaats die de beide delen in de zin kunnen of moeten innemen. Ook moedertaalsprekers hebben hier wel eens problemen mee.

Op verzoek van de redactie van NEM wil ik hier nader ingaan op (enkele aspecten van) de splitsbaarheid van vnbw. en de variatie die zich daarbij in het Nederlands voordoet. Eerst zal ik in paragraaf 2 gesplitste en ongesplitste varianten met elkaar vergelijken. Dat onderdeel kan niet meer dan een verkennend en probleemstellend karakter hebben. Voorzover ik weet is er naar dit soort variatie in de standaardtaal geen onderzoek verricht. In paragraaf 3 besteed ik aandacht aan de plaats van het tweede deel van een gesplitst vnbw. en regionale variatie die daarbij optreedt. Ik maak voor dat onderdeel gebruik van enkele gegevens uit eigen onderzoek. In beide paragrafen maak ik geen enkele aanspraak op volledigheid.

2 Gesplitst of ongesplitst?

Onlangs hoorde ik op de Duitse radio de volgende zinsneden:

- (1) (...) weil ich *da* sehr grosse Probleme *mit* hatte. (...) *Da* kann man nichts *gegen* tun. (WDR 3, 18/12/88)

Deze zinnestukjes doen erg Nederlands aan. De spreekster ervan klonk voor het overige echter helemaal niet Nederlands. Maar misschien kwam ze wél uit Noord-Duitsland. Volgens de Duden - Engel (1988) vermeldt splitsingen van dit type niet - komen dergelijke gevallen immers 'vor allem in der norddeutschen Umgangssprache' voor en behoren ze tegenwoordig niet meer - dus vroeger wel? - tot de standaardtaal. (Zie Duden 1984: 353 en, in een duidelijk normatievere formulering, Duden 1985: 548 en s.v. *da*, resp. *wo*.)

Kenmerkend voor het Nederlands is nu dat zowel het equivalent van de zinnestukjes uit (1) als de ongesplitste pendanten daarvan heel gewoon zijn in de standaardtaal, zonder dat er van een betekenisverschil tussen beide sprake is. Het gaat hier om stilistische en/of regionale variatie *binnen* de standaardtaal, die in de ANS (1984: 390) als volgt verwoord wordt: 'Gesplitste voornaamwoordelijke bijwoorden komen vooral in de gesproken taal veelvuldig voor, ongesplitste vooral in meer schriftelijk taalgebruik. Voorts kunnen bij de keuze voor de ene of de andere vorm regionale verschillen in voorkeur optreden'.

Ik bespreek eerst kort de stilistische variatie. Om te beginnen wijs ik ter vergelijking op de uitspraak van De Schutter & Van Hauwermeiren, die van mening zijn dat het splitsen van vnbw. met een zelfstandige functie 'in vlotte omgangstaal (...) de gebruikelijkste procedure' is (1983: 89). Belangrijker is m.i. dat het onderscheid zoals de ANS dat maakt, steun lijkt te vinden in onderzoeksresultaten. De kwestie van het gesplitste of ongesplitste vnbw. maakte namelijk deel uit van een beperkt onderzoek m.b.t. allerlei variabele constructies dat De Hoop & Smabers een paar jaar geleden onder 61 Groningse eerstejaarsstudenten Nederlands gehouden hebben. Daarbij werd een experiment uitgevoerd dat uit twee soorten opdrachten bestond. Eerst werd aan de informanten gevraagd hun voorkeur uit te spreken voor één van de varianten uit groepjes of, zoals in het hier ter discussie staande geval, paren zinnen als

- (2a) *Daarop* hadden we niet meer gerekend.
 (2b) *Daar* hadden we niet meer *op* gerekend.

Dat moest één keer gebeuren voor de context (beter: situatie) geschreven taal en één keer voor gesproken taal - de testitems werden resp. schriftelijk en op band aangeboden. Vervolgens kregen de proefpersoneninformanten alle onderzochte varianten in een willekeurige volgorde nog eens schriftelijk voorgelegd, nu met het verzoek op een vijfpuntsschaal aan te geven in welke mate ze de zinnen schrijftalig of spreektaalig vonden. Zowel bij het uitspreken van een voorkeur als bij de beoordeling kwam eenzelfde stilistisch onderscheid als dat van de ANS naar voren. De verschijscores tussen de aangeboden varianten waren statistisch significant (zie De Hoop & Smabers 1987: 294-295 en 299-300).

Wat het tweede type variatie betreft is er vooralsnog minder duidelijkheid. Het vermoeden bestaat dat we hier vooral met een Noord-Zuidverschil te maken hebben, maar zeker is dat niet. Bovendien is onduidelijk of het in dat geval om een verschil tussen Vlaanderen en Nederland gaat of dat er een grens getrokken kan worden bij de grote Nederlandse rivieren. Ook is het mogelijk dat zich binnen Vlaanderen verschillen voordoen. Het lijkt me dan ook volkomen terecht dat de ANS met een algemene formulering volstaat. Het vermoedelijke verschil is van de volgende aard. Naar mijn gevoel zijn ongesplitste vnbw. in Vlaanderen in het algemeen gebruikelijker dan gesplitste. Dat voor Vlamingen juist die varianten die in Nederland als meer schrijftalig gelden, waarschijnlijk gewoner zijn, hoeft nauwelijks verbazing te wekken. Dat verschijnsel is op lexicaal vlak wel bekend.

Er zijn natuurlijk wel gevallen waarin Noord en Zuid met elkaar overeenstemmen. Zo is de splitsing van een vnbw. met *er* vrijwel altijd dwingend. Ik kan het ook eens zijn met het oordeel van Van den Toorn (1976: 217) dat een geval als (3b) gewoner is dan (3a):

- (3a) Ik ben *erover* niet tevreden.
 (3b) Ik ben *er* niet tevreden *over*.

Zie verder de voorbeelden in de ANS op blz. 390-391 en blz. 1011. Ook de in de ANS op blz. 390 genoemde verplichte splitsing van vragende vnbw. met als tweede element *naartoe*, *heen*, *langs* of *vandaan* lijkt mij niet of nauwelijks aanleiding te geven tot een regionaal verschil van mening - tenzij natuurlijk over de vraag of er wel een vnbw. gebruikt wordt; vergelijk bijv. *Waar kom je vandaan?* met *Van waar kom je?*

Omgekeerd doet zich m.i. geen probleem voor m.b.t. ongesplitste vormen zoals de geursiveerde woorden in de voorbeelden (4) t/m (6):

- (4) De politieagenten trokken zich terug, *waarna* ze met traangasgranaten begonnen te schieten.
 (5) De minister van defensie nam het woord. De oppositie verliet *daarop* de zaal./ *Daarop* verliet...
 (6) Ook u kunt aan de wedstrijd deelnemen. *Daartoe* hoeft u alleen maar

bijgaande kaart in te vullen en op te sturen.

Splitsing van de gecursiveerde woorden is in deze gevallen uitgesloten. Het is echter zeer de vraag of we hier nog wel van vnbw. kunnen spreken (De Vriendt 1979; 16, noot 23; De Schutter & Van Hauwermeiren 1983: 89). (Bij)woorden als *daarna/waarna*, *daarop/waarop* en *daartoe/waartoe* hebben hier betrekking op de hele voorafgaande zin en drukken een opeenvolging van gebeurtenissen (zie (4) en (5)) of een ander verband tussen twee zinnen uit (vergelijk ook met daarom/waarom).²

In andere dan de hierboven genoemde gevallen is er wel variatie mogelijk, waarbij regionale verschillen in voorkeur kunnen optreden. Met mijn zuidelijke taalgevoel heb ik de neiging in ieder geval van de volgende zinnen de (a)-varianten gewoner te vinden dan de (b)-varianten:

- (7a) *Waarop* wachten we?
- (7b) *Waar* wachten we *op*?
- (8a) Ik zal u zeggen *waarvoor* ik kom.
- (8b) Ik zal u zeggen *waar* ik *voor* kom.
- (9a) *Daartegen* werd door velen geprotesteerd.
- (9b) *Daar* werd door velen *tegen* geprotesteerd.
- (10a) Hebt u *daarbij* nog iets op te merken?
- (10b) Hebt u *daar* nog iets *bij* op te merken?
- (11a) *Daarover* heb ik al een keer een artikel geschreven.
- (11b) *Daar* heb ik al een keer een artikel *over* geschreven.

Toch weet ik het allemaal niet zo heel zeker. Misschien dat ik daar(voor) toch al te lang (voor) in Nederland woon. Dat gesplitste vnbw., ook andere dan die met *er-*, wel degelijk in Vlaanderen gebruikelijk zijn, bewijzen de onder 3 te bespreken gevallen.

3 De plaats van het tweede deel

Als een vnbw. gesplitst wordt, dan staat het tweede deel ervan vóór de werkwoordelijke eindgroep. In regionaal taalgebruik staat zo'n element bij splitsing echter vaak tussen twee werkwoorden in. We spreken dan van doorbreking van de werkwoordelijke eindgroep. Vergelijk bijvoorbeeld:

- (12a) Ik zou *daar* nog iets *aan* willen toevoegen.
- (12b) Ik zou *daar* nog iets willen *aan* toevoegen. (regionaal)

Over dit geval van regionale variatie bestaat wel voldoende duidelijkheid. Tussenplaatsing van het genoemde element komt voor in België (zie bijv. De Schutter & Van Hauwermeiren 1983: 191) en is vrijwel tot dat deel van het taalgebied beperkt.

Deze volgorde wordt weliswaar soms afgekeurd (zie bijv. Buyse/Penninckx 1977: 54), maar toch is ze in Vlaanderen algemeen verspreid. Dat laatste beeld wordt bevestigd door enkele resultaten van een onderzoek naar syntactische normen dat ik in dit jaar hoop af te ronden. Wegens plaatsgebrek geef ik alleen een globale weergave van de

voor deze bijdrage relevante gegevens. Verder bespaar ik u de statistischtechnische details. In mijn onderzoek kwamen de volgende testzinnen voor:

(13a) Ik denk dat ze *erin* zullen slagen het probleem op te lossen.

(13b) Ik denk dat ze *er* zullen *in* slagen het probleem op te lossen.

Deze zinnen werden voorgelegd aan een groep van 261 proefpersonen uit diverse leeftijds- en beroepsgroepen. De deelnemers aan het onderzoek waren zo gelijkmatig mogelijk verdeeld over 4 regio's, te weten de Randstad, Noord-Brabant, Antwerpen/Brussel en West-Vlaanderen. Ongeveer de helft (n=128) kreeg variant (13a) voorgelegd, de andere helft (n=133) variant (13b). De opdracht luidde: maak de zinnen ontkennend. De bedoeling was om te kijken of de proefpersonen ook iets aan de plaats van *in* zouden veranderen. Afgezien van 5 ontbrekende antwoorden zag het resultaat er per regio uit zoals weergegeven in tabel 1.

Tabel 1: frequenties en percentages per regio

	+ doorbreking	- doorbreking	totaal
West-Vlaanderen	40 (62,5 pct)	24 (37,5 pct)	64
Antw./Brussel	30 (47,6 pct)	33 (52,4 pct)	63
Noord-Brabant	2 (3,0 pct)	65 (97,0 pct)	67
Randstad	3 (4,8 pct)	59 (95,2 pct)	62
Totaal	75 (29,3 pct)	181 (70,7 pct)	256

Deze resultaten spreken voor zichzelf. De Nederlandse proefpersonen gebruiken vrijwel uitsluitend *er (niet) in zullen slagen*. Het is ook duidelijk in welke richting er veranderd werd. In de regio Antwerpen/Brussel houden beide varianten elkaar in evenwicht. Alleen in West-Vlaanderen komt meer *er (niet) zullen in slagen* voor. Ook al gaan de beide Vlaamse regio's niet helemaal gelijk op, toch is r reden genoeg om met Brachin (1977: 116) op dit punt van een Vlaams-Nederlands verschil in syntaxis te spreken.

Iets anders is wat Nederlanders en Vlamingen van de twee varianten vinden. Aan dezelfde proefpersonen heb ik in mijn onderzoek gevraagd op een vijfpuntsschaal - gaande van heel goed (= 1) tot heel slecht (= 5) - een oordeel te geven over allebei de varianten van de zin *Ik denk niet dat ze er(in) zullen (in) slagen het probleem op te lossen*. Er deden zich weer hoogsignificante verschillen voor tussen de Nederlandse en de Vlaamse informanten. Omdat binnen de twee delen van het taalgebied de bij het onderzoek betrokken regio's één lijn trekken, beperk ik me tot de resultaten van de twee overkoepelende groepen. De Nederlandse proefpersonen maken, ik zou zeggen vanzelfsprekend, een scherp onderscheid tussen *erin zullen slagen* (gemiddelde score: 1,14) en *er zullen in slagen* (gemiddelde score: 4,40). Onbekend is immers onbeminde. De Vlaamse proefpersonen daarentegen vinden beide zinnen ongeveer

even goed (gemiddelde scores resp. 1,86 en 1,94). Dit laatste resultaat lijkt me, ook in vergelijking met dat van de eerste test, vooral uit normatief oogpunt hoogst interessant.

4 Tot slot: een verzoek

Uit deze bijdrage moge gebleken zijn dat er nog genoeg leemtes zitten in onze kennis m.b.t. vnbw. Zo weten we nog weinig over de regionale variatie die t.a.v. splitsing optreedt. Ik spreek hier dan ook de hoop uit dat o.a. naar deze kwestie onderzoek gedaan kan worden met het oog op een aanvulling van en/of een verfijning van de beschrijving in de ANS. Een eerste aanzet daartoe zou kunnen zijn dat de lezers van deze bijdrage hierop reageren en de redactie van de ANS hun intuïties omtrent de hier gepresenteerde (en andere, bijv. in de ANS in paragraaf 7.5 gegeven) voorbeeldzinnen meedelen. Ik doe in de eerste plaats heel nadrukkelijk een beroep op moedertaalsprekers om te reageren. Reacties, voorzien van de in de sociolinguïstiek gebruikelijke achtergrondgegevens zoals de precieze streek en plaats van herkomst, leeftijd en geslacht, kunt u sturen naar: Redactie Algemene Nederlandse Spraakkunst, t.a.v. ondergetekende, p/a Instituut Nederlands, Erasmusplein 1, postbus 9103, NL - 6500 HD Nijmegen. Bij voorbaat hartelijk dank.

Literatuurverwijzingen

- ANS (1984), *Algemene Nederlandse Spraakkunst*. Onder redactie van G. Geerts e.a., Groningen/Leuven: Wolters-Noordhoff/ Wolters.
- Brachin, Pierre (1977), *La langue néerlandaise. Essai de présentation*. Bruxelles: Didier.
- Buyse, Paul & Willy Penninckx (1977), *Verzorgd taalgebruik*. s.l.: UGA.
- Czochralski, Jan (1983), 'Een voor Polen moeilijk hoofdstuk van de Nederlandse grammatica'. In: *Linguïstische en socio-culturele aspecten van het taalonderwijs* (Handelingen van het 2e Fakulteitscolloquium, Fakulteit Letteren en Wijsbegeerte RU Gent, 1982), 273-280.
- Duden (1984), *Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache*. 4. Auflage, hrsg. und bearbeitet von Günther Drosdowski etc. Mannheim/Wien/Zürich: Bibliographisches Institut.
- Duden (1985), *Duden. Richtiges und gutes Deutsch. Wörterbuch der sprachlichen Zweifelsfälle*. 3. Auflage, bearbeitet von Dieter Berger etc. Mannheim/ Wien/Zürich: Bibliographisches Institut.
- Engel, Ulrich (1988), *Deutsche Grammatik*. Heidelberg: Julius Groos.
- Hoop, Helen de & Paulien Smabers (1987); 'Rood of groen? Een normenonderzoek naar enkele stijlverschillen tussen gesproken en geschreven taal'. In: *Ntg.* 80 (4), 287-302.
- Klein, Maarten (1987), 'De ANS en het voomaamwoordelijk bijwoord'. In: *FdL*. 28 (4) (speciaal ANS-nummer), 97-100.
- Schutter, G. de & P. van Hauwermeiren (1983), *De structuur van het Nederlands. Taalbeschouwelijke grammatica*. Malle: De Sikkel.
- Toorn, M.C. van den (1976), *Nederlandse grammatica*. 4e druk. Groningen: Tjeenk Willink.

Vriendt, S. de (1979), *Voorzetselconstituenten en zgn. voornaamwoordelijke bijwoorden*. Brussels Pre-prints in Linguistics, no. 2. Brussel/Bruxelles: VUB/ULB.

Eindnoten:

- * Voor het doorlezen van de eerste versie van deze bijdrage en het geven van commentaar dank ik M. Klein en J. de Rooij.
- 1 Wie meer over deze kwestie wil weten, verwijs ik bijv. naar een artikel van Klein uit 1987.
- * Voor het doorlezen van de eerste versie van deze bijdrage en het geven van commentaar dank ik M. Klein en J. de Rooij.
- 2 Deze betekenis alleen hoeft nog geen reden te zijn om dergelijke woorden niet als vnbw. te beschouwen. In zin (6) is het schrijftalige *daartoe* gemakkelijk door het stilistisch neutrale *daarvoor* te vervangen. Splitsing lijkt mij dan heel goed mogelijk. Het stilistische verschil zou hier m.a.w. (ook) een rol kunnen spelen.

Recente T2-verwervingstheorieën in de praktijk¹

Kroniek van het Nederlands als Vreemde Taal

E. Nieuwborg

De receptieve en audiolexicale aanpak is in deze kroniek al eerder aan de orde geweest. Toepassingen ervan op het onderwijs Nederlands T2 waren nog niet in boekvorm gepubliceerd. In deze kroniek besteden we in de eerste plaats aandacht aan twee cursuspakketten waarin deze recente benadering vorm krijgt: *Zwijgen is zilver* van Siel van der Ree en de radiocursus *Doet u mee* van L. Beheydt en J. de Geest. Ook de experimentele uitgave *Pasklaar* van het Instituut voor toegepaste taalkunde van de Groningse universiteit sluit enigszins aan bij deze tendens. Verder menen we nog de aandacht te moeten vestigen op twee artikelen uit DCN-Cahier 20.

De publikatie van *Zwijgen is zilver* werd verzorgd door Uitgeverij De Kangeroe (Leiderdorp, 1988). Op het HOE en WAAROM van een audio-lexicale aanpak komen we hier niet uitvoerig terug. Bondig samengevat komt de methode hierop neer: de docent moet in de beginfase a) de receptieve kennis van de woordenschat zo vlug mogelijk uitbreiden en b) de receptieve vaardigheden vóór de produktieve laten gaan. Vanuit het standpunt van de leerling gezien ligt tussen receptief kennen en produktief gebruiken een glijdende schaal van beheersing, een incubatieperiode, die moet uitmonden in normaal - dit wil niet zeggen per se foutloos - mondeling en schriftelijk participeren in de communicatie. Gedwongen praten wordt onvruchtbaar en zelfs schadelijk genoemd. De theoretische kennis van de grammatica wordt van geen nut geacht.

De taak van de docent bestaat erin de leerlingen te begeleiden in het verwervingsproces. Een duidelijke beschrijving van die taak is te vinden in de docentenhandleiding. De methode *Zwijgen is zilver* telt 40 lessen (of 'Units'). De basiseenheid van elke les bestaat uit drie met veel zorg uitgewerkte onderdelen: het aanbod, de verwerking en de toepassing.

Het *aanbod* geschiedt op audio-visuele basis door middel van een voorleestekst bij afbeeldingen. Hiervoor is gebruik gemaakt van een aangepaste versie van de *Learnables* van Harris en Winitz. In de eerste lessen worden er naast zinnetjes vrij veel losse woorden aangeboden, waarvan de betekenis duidelijk is gemaakt door de afbeeldingen. Gaandeweg vermindert het aantal losse woorden en worden er - steeds door middel van afbeeldingen - teksten aangeboden.

De *verwerking* bestaat hoofdzakelijk uit lexiconstructuur-, lexicale combinatie- en contextstructuuroefeningen. Al deze oefeningen zijn gericht op concrete begripsvorming: zowel de betekenis als de bruikbaarheid van het lexicon worden door middel van non-verbale reacties door de cursisten geoefend.

Vanaf het allereerste begin wordt elke tekst afgesloten met een leestekst, die uitdrukkelijk bedoeld is als *toepassing* van de opgedane kennis. Bij deze leesteksten komen eerst non-verbale controlevragen met *waar/niet waar* antwoorden; later worden het open vragen en kan de docent de tekst

laten dramatiseren.

Naast de basiseenheid is er ook nog voorzien in uitbreidingen door middel van luisterliedjes, kritisch lezen, dramatische werkvormen, vrij schrijven. Bovendien krijgt de docent voorbeelden van hoe de overgang van receptief naar productief kan lopen.

Al deze onderdelen zijn over vier boeken verdeeld: *Afbeeldingen* (114 p.), *Verwerkingsoefeningen A* (159 p.), *Verwerkingsoefeningen B* (139 p.), *Basisteksten en docentenhandleiding* (217 p.). De cursisten beschikken over de eerste drie boeken; het vierde is bestemd voor de docent.

In het deel *Afbeeldingen* staan ongeveer tienduizend tekeningen. Het is jammer dat dit deel niet gepagineerd is en dat de nummering van de tekeningen erg onduidelijk is, zodat de corresponderende zinnen van de basisteksten moeilijk terug te vinden zijn. De twee delen *Verwerkingsoefeningen* bevatten per les - naast de zeer talrijke oefeningen - één of meer leesteksten en een 'overzicht' van alle nieuwe woorden en uitdrukkingen van de les. In de 40 lessen zijn in totaal ongeveer 3000 lemma's en 800 uitdrukkingen verwerkt. In het vierde deel vindt de docent een verantwoording van de methode, per les de basisteksten die bij de afbeeldingen passen, aanwijzingen voor de verwerkingsoefeningen, extra materiaal, toetsen, algemene raadgevingen met betrekking tot verschillende werkvormen (bijvoorbeeld werken met muziek, leren, luisteren, spreken, vrij schrijven) en mogelijke aanpassingen voor werken met analfabeten.

Spreken is zilver brengt ongetwijfeld een nieuw geluid in het onderwijs Nederlands T2. Van der Ree is zeker niet over één nacht ijs gegaan. Dat de audio-lexicale methode bestaat is mede te danken aan een aantal collega's die samen jarenlang experimenteerden met twee stencilversies, waarvan de laatste bij de publicatie in boekvorm nog extra bijgesteld werd. Voor de docent die niet vertrouwd is met een receptieve aanpak zal het ongetwijfeld wel even wennen worden. Toch zijn we ervan overtuigd dat *Spreken is zilver* zal aanslaan, zowel bij de cursist als bij de docent: de structuur van de methode is erop gericht de cursisten aan te moedigen door ze zo vlug mogelijk bewust te maken van eigen kunnen en de docent krijgt naast duidelijke methodologische aanduidingen een overvloed aan oefenmateriaal aangeboden.

Opgezet voor allochtonen in Nederland, is de methode aan geen enkele moedertaal gebonden. Precies daarom menen we dat *Spreken is zilver* ook extra muros bruikbaar is. De methode biedt bovendien zoveel lees-, luister- en oefenmateriaal dat ze makkelijk buiten een nederlandstalige omgeving gebruikt kan worden. We twijfelen er niet aan, dat een cursist die de 40 lessen van *Spreken is zilver* met succes verwerkt heeft zonder moeite zal slagen voor het examen *Basiskennis van het Certificaat Nederlands als Vreemde Taal* van de Taalunie.

Voor de *BRT-Instructieve Omroep* en *Radio Nederland Wereldomroep* schreven L. Beheydt en J. de Geest de cursus *Doet u mee?* (Radio Nederland Wereldomroep, Hilversum, 1988, 187 p.). De publicatie werd mede mogelijk gemaakt door een subsidie van de Nederlandse Taalunie. Hoewel het hier om een typische radiocursus gaat, is de methode - mits een paar aanpassingen door de docent - eveneens geschikt voor klassikaal

gebruik. Doelgroepen zijn franstalige volwassen beginners en franstaligen die hun kennis van het Nederlands willen opfrissen.

Het cursuspakket bestaat uit een leerboek van 13 lessen met luisterteksten, leesteksten, oefeningen, de belangrijkste spraakkunstregels, een lijst van de hoofdtijden van de werkwoorden en een Nederlands-Franse woordenlijst. De luisterteksten en een aantal oefeningen zijn op een cassette ingesproken. Het typische van de cursus is echter, dat bij het pakket eveneens een luisterspel *De Woordbreker* van Dick Walda (3 cassettes van 90 minuten) hoort, waarvan de tekst niet in het boek is afgedrukt. De verwachting is, dat, na het verwerken van de basistekst van elke les, de cursist in staat zal zijn het corresponderende deel van het hoorspel te begrijpen. Zo wordt meteen duidelijk dat de aanpak fundamenteel audio-lexicaal is en de ontwikkeling van de receptieve vaardigheden prioritair wordt geacht. Dit moet niet alleen toegeschreven worden aan het feit dat een radiocursus uiteraard weinig produktieve oefeningen kan aanbieden. Uit de structuur van de cursus blijkt duidelijk dat bewust voor een receptieve aanpak gekozen is. Volgens de auteurs moeten de cursisten aan het eind van de radiouitzendingen klaar zijn om het examen Elementaire Kennis van het Certificaat van de Taalunie met succes af te leggen. Na de 7de les hebben ze al wel de leerstof verwerkt die voor het examen vereist is,² maar ze worden pas in staat geacht met gemak voor dit examen te slagen als ze ook nog ongeveer 800 lemma's uit het Basiswoordenboek Nederlands van P. de Kleijn en E. Nieuwborg (receptief) verwerkt hebben. Net als in *Spreken is zilver* is de door Krashen voorgestane receptieve aanpak duidelijk aanwezig, met dit verschil, dat, in tegenstelling tot S. van der Ree de auteurs ook van cognitieve factoren heil verwachten: in elke les wordt expliciet spraakkunst aangeboden.

In de eerste zeven lessen wordt veel gebruik gemaakt van visueel materiaal, zowel voor de aanbieding als de verwerking van het vocabulaire. Behalve een basistekst bevat elke les van deze reeks een variabel aantal korte lees- en luisterteksten, met daartussenin talrijke gevarieerde oefeningen met speciale aandacht voor woordenschatverwerving. Vanaf de achtste les wordt nog nauwelijks gebruik gemaakt van visueel materiaal en bestaat elke unit uit een gesprek met eerst meerkeuze- en daarna open vragen, een brok grammatica met oefeningen, een leestekst, een tweede gesprek en een nieuwe leestekst. De meeste leesteksten geven informatie over 'land en volk'. De gesprekken verwijzen naar situaties uit het hoorspel, zonder echter de inhoud ervan prijs te geven. De traditionele 'communicatieve situaties' zoals winkelen, reizen, de weg vragen, enz. komen in het cursusboek nauwelijks expliciet aan bod, maar zijn handig verwerkt in het luisterspel, dat als een onmisbaar deel van het cursuspakket beschouwd moet worden. De eerste gesprekken van het luisterspel worden ingeleid door Franse bindteksten, die gaandeweg korter worden totdat de cursist nog uitsluitend Nederlands te horen krijgt. Als 'literair geschrift' is *De Woordbreker* een typisch 'midcult' consumptieprodukt, waarin een klassieke driehoeksverhouding met voorspelbare afloop wordt behandeld. Daarmee wil niet gezegd zijn dat het niet geschikt is voor het doel waarvoor het geschreven is: misschien is het precies die eigenschap die het hoorspel toegankelijk maakt voor een ruim

publiek. Ondanks het stereotiepe thema blijft *De Woordbreker* genietbaar, dank zij het taalgebruik, dat de spreektaal benadert en een indruk van authenticiteit geeft, en de zeer vlotte en verzorgde vertolking. Terloops willen we hier ook nog laten opmerken dat het hoorspel ook los van de radiocursus gebruikt kan worden voor onderwijsdoeleinden. Een aanpassing voor Duitsers en Engelsen lijkt ons zeer wenselijk. Er kleeft aan deze publikatie één schaduwzijde, die gelukkig niets afdoet aan de didactische waarde van het werk. De Franstalige inleiding - van de hand van een vertaler van Radio Nederland Wereldomroep - is in een dergelijk slecht Frans gesteld (spelling, grammatica, vocabulaire, taaleigen) dat sommige zinnen nauwelijks te begrijpen zijn. Ook de opgaven van de oefeningen zijn niet in vlekkeloos Frans geformuleerd. Bij een herdruk moeten de Franse teksten van het boek gecorrigeerd of herschreven worden.

Van het Instituut voor Toegepaste Taalkunde van de Rijksuniversiteit Groningen ontvingen we *Pasklaar* (ITL Groningen, 1988), een experimentele versie van 'lees- en luisterteksten voor het onderwijs Nederlands als vreemde of tweede taal op tussenniveau'. Het gaat hier om de aanpassing van vijf authentieke leesteksten en vier luisterteksten uit de bekende *Dossiers gesproken en geschreven Nederlands*.³ De bedoeling is voor het middenniveau vereenvoudigde teksten ter beschikking te stellen, die eventueel kunnen dienen als 'opstapje' naar de authentieke tekst. De auteurs stellen terecht dat bij het herschrijven structuur en inhoud van de authentieke tekst intact moeten worden gehouden en dat de herschreven teksten makkelijker toegankelijk moeten zijn. We zijn er niet van overtuigd dat ze daarin steeds geslaagd zijn. Het vaakst staan, in originele teksten, vocabulaire en syntaxis een correct tekstbegrip het meest in de weg. Het is dem ook op deze twee vlakken, dat we de meeste wijzigingen aantreffen. Bepaalde wijzigingen in het vocabulaire lijken ons niet gerechtvaardigd, terwijl andere die duidelijk wel nodig waren achterwege werden gelaten. We beperken ons tot één voorbeeld. De tekst 'Een wrange uitspraak, maar veelzeggend voor de opvatting van sommige deskundigen over het woonerf, een verschijnsel dat hals over kop terrein wint in de ruimtelijke ordening' wordt in de herschreven versie '*Het is een wrange uitspraak, maar zij zegt veel over de opvatting van sommige deskundigen over het woonerf. Het woonerf is een snelgroeiend verschijnsel in de ruimtelijke ordening*' (p. 31). *Wrang* had men o.i. beter vervangen door het frequentere *bitter*. Waarom werd *veelzeggend* herschreven, terwijl *snelgroeiend* - een identieke samenstelling - ingevoerd wordt? Eigenlijk volstond het *hals over kop* te vervangen door *snel* om de tekst te vereenvoudigen. Bovendien klinkt de herschreven tekst stilistisch erg zwaar: *het is* lijkt ons overbodig en waarom die herhaling van *het woonerf*?

Met deze wijzigingen in de syntaxis raken we de zwakste plek van de herschrijvingen. We zouden ook nog talrijke voorbeelden kunnen aanhalen van herschrijvingen die op *tussenniveau* helemaal niet gerechtvaardigd zijn: wat is bijvoorbeeld de zin of het nut van het vervangen van 'We hebben nog meer te doen' door 'We moeten nog meer doen' (p. 35) of 'Houdt u zich toch een beetje rustig' door 'Blijft u toch rustig' (p. 35).

De auteurs hebben er ons niet van kunnen overtuigen dat, op

tussenniveau, herschreven teksten het beter doen dan authentieke, al is ook niet bewezen dat deze laatste altijd beter zijn. Wel is duidelijk geworden dat teksten herschrijven een hachelijke onderneming is.

Ed Olijkan en Carola van der Voort bundelden in *DNC-cahier 20: Nederlands als tweede taal op school* (Malmberg, 's-Hertogenbosch, 1988, 105 p.) zeven bijdragen. Twee ervan komen in aanmerking voor bespreking in Nem.

De vierde bijdrage, van de hand van Olijkan en Van der Voort, handelt over 'het taalgebruik van gevorderde tweede-taalleerders' en hoofdzakelijk de diagnostisering ervan. De auteurs stellen veel vragen, maar in feite beantwoorden ze er geen enkele: materialen en didactische aanwijzingen om de problemen efficiënt aan te pakken ontbreken. Zo wordt bijvoorbeeld gesteld dat een aantal verschijnselen die 'tot de intuïtie van de native speaker behoren' niet leerbaar zijn en *dus* niet in een diagnostische test thuishoren. Wat precies tot die intuïtie behoort en wat dus niet leerbaar zou zijn wordt door de auteurs (wijselijk?) in het midden gelaten, maar blijkbaar verwachten ze toch dat de leraar hypothesen opstelt (op grond waarvan?) over wat kan en niet kan (p. 60). Wel wordt als voorbeeld genoemd de lidwoordspecificatie, waarvan inderdaad door J.P. Colson in zijn academisch proefschrift *De verwerving van het Nederlands als Vreemde Taal: een empirische benadering van Krashens monitortheorie* (Louvain-la-Neuve, 1988) bewezen is *dat ze vrij laat verworven wordt*. Registratie van deze fout zou nutteloos zijn. We vragen ons echter af waarom in het voorbeeld van een foutenregistratieformulier 'de woordvolgorde bijzin' voorkomt, precies die taalgebruiksregel, waarvan door J.P. Colson is aangetoond dat hij het moeilijkst verworven wordt (en dus volgens de auteurs nog minder leerbaar zou moeten zijn dan het gebruik van het lidwoord). Even onvolledig en verwarrend is de uitleg over betrouwbaarheid, validiteit en objectiviteit van toetsen. Uiteindelijk laten ze de leraars zelf maar wat aanmodderen met een aantal vage beschouwingen rond het thema diagnostische toets. Ze hadden beter gewezen op het bestaan van een vrij uitgebreide diagnostische toetsbatterij als de *Instaptoets Anderstaligen* van het CITO en op de manier om die eventueel aan te passen: daar zou de leraar wel wat aan gehad hebben. Praktische informatie zal de docent wel vinden in de bijdrage van Monique van de Laarschot over *Tweede-taalonderwijs aan gevorderden*. In het korte bestek van 20 bladzijden slaagt de auteur erin de lezer een duidelijk inzicht te geven in de specifieke kenmerken van de vier vaardigheden en daaraan talrijke suggesties vast te knopen, zowel voor de keuze en de verwerking van de teksten als voor de spreek- en schrijfvaardigheidstraining. Kortom: een stuk dat in de *Cahiers* thuishoort en in een notedop nuttige en praktische informatie geeft, waarmee ook de docent extra muros zijn voordeel kan doen.

Eindnoten:

- 1 Gemakshalve gebruiken we het symbool T2, maar we bedoelen zowel tweede als vreemde taal.
- 2 Het gaat hier om de 888 van syntactische informatie voorziene lemmata van de *Woordenlijst Elementaire Kennis* van F. Beersmans en L. Beheydt.

3 Hieraan werkten mee: Marloes de Bie, Berna de Boer, Sylvia Nanning, Willy Rensen, Anita van der Wal en Ruud van der Weij.

Leegte die ademt
Kroniek van de poëzie
Theo Hermans

Iedere poëziefhebber kan zich wel een paar gedichten voor de geest halen die naar aanleiding van schilderijen of andere plastische kunstwerken geschreven zijn. Als het schilderij in kwestie niet overbekend is, blijft voor de lezer de relatie tussen het gedicht en het kunstwerk dat er de aanleiding toe vormde, vaak onzeker. In de meeste poëziebundels staan immers geen afbeeldingen maar uitsluitend woorden, omgeven door veel wit. Een kunsthistorische bibliotheek biedt wel eens uitkomst, maar men moet de dichtkunst al intens liefhebben om die speurtocht aan te vatten. Tom van Deel heeft nu, voor wat de moderne poëzie betreft, de oplossing gebracht. In *Ik heb het Rood van 't Joodse Bruidje lief* (Amsterdam, 1988; 173 blz.), verschenen als eenenveertigste jaarboek van uitgeverij Querido, heeft hij een zeventigtal 'beeldgedichten' laten afdrucken, tesamen met zwart-wit reproducties van de schilderijen of beeldhouwwerken waaraan de verzen hun ontstaan danken. De keuze van de teksten steunt, naar Van Deels eigen zeggen, op persoonlijke voorkeur. Het plastische werk is chronologisch geordend, gaande van Oudegyptische beelden tot hedendaags Nederlands teken- en schilderwerk. De dichters zijn bijna allemaal twintigste-eeuwers, de meeste behoren zelfs tot de generaties van na de oorlog.

Het is een boek vol grote en kleine verrassingen. In zijn inleiding - een rustig, onpretentius stuk - illustreert Van Deel aan de hand van voorbeelden enkele van de vele manieren waarop een gedicht zich tot een bepaald schilderij kan verhouden. Er staan ook kleinere weetjes in, die nog zoveel treffender zijn omdat zij dicht bij de nuchtere praktijk staan. Zo is het aannemelijk dat C.O. Jellema het schilderij van Ruisdael, *Landhuis in park met fonteinen*, niet in de National Gallery in Washington heeft gezien maar op een Ruisdael-tentoonstelling in Den Haag in 1982. Robert Anker daarentegen kán het doek *La table noire* van Matisse op een tentoonstelling in 1983 in Düsseldorf gezien hebben, maar in ieder geval heeft hij vóór hij zijn gedicht schreef, de catalogus van die expositie bekeken. Jan Eijkelboom heeft het schilderij *Der Sprung vom Felsen* uit 1833 geïnterpreteerd zonder te weten dat dit doek zelf weer op een gedicht terugging en dat als gevolg daarvan de dodelijke sprong van de rots een andere reden heeft dan degene die in Eijkelbooms gedicht wordt vooropgesteld.

Voor veel lezers van dit boek zal het een ontdekking zijn wanneer zij zich ineens geconfronteerd zien met de visuele inspiratie van Luceberts beroemde 'visser van ma yuan'. In de associatie van woord en beeld komen trouwens heel wat artistieke verwantschappen tot uitdrukking die tot een beter begrip van de dichter in kwestie kunnen leiden. Zo schrijft Bernlef over een tekening van Giacometti maar ook over een kerkinterieur van Saenredam, K. Schippers over een stoel van Rietveld en Peter Nijmeijer over *Nu descendant un escalier* van Marcel Duchamp.

Van de zesenvestig dichters die in deze verzameling vertegen-

woordigd zijn - sommige met twee of drie gedichten, Vestdijk met zes - zijn er slechts twee Vlamingen, Claus (twee gedichten) en Eddy van Vliet (één gedicht). Mag ik door die onwelkome vaststelling uit mijn humeur raken? Ja, daar móet ik grondig uit mijn humeur door raken. Mij best als iemand een keuze uit de poëzie van Nederland wil maken. Maar een selectie die voorgeeft de Nederlandstalige poëzie te omspannen en vervolgens zo'n wanverhouding oplevert, gebruikt het argument van de persoonlijke voorkeur van de samensteller als een excuus voor onwetendheid of onverschilligheid betreffende het werelddeel bezuiden Wuustwezel. Overigens, op dit ene punt na, niets dan lof voor een rijk en fraai ogend boek, dat studenten waar ook ter wereld moet kunnen aanspreken.

Tom van Deel, de samensteller van *Het Rood van 't Joodse Bruidje*, heeft nog meer pijlen op zijn boog. In 1974 was hij medeoprichter van *De Revisor* en hij is nog steeds mederedacteur van het *Kritisch Literatuur Lexicon*. Hij heeft zich verdienstelijk gemaakt als interviewer (*Bij het schrijven*, 1979) en vooral als recensent (*Recensies*, 1980). Hij is ook zelf dichter. De poëzie die hij publiceerde vanaf zijn debuut in 1969 met de bundel *Strafwerk* tot en met *Achter de waterval* uit 1986, werd onlangs bijeengebracht onder de ongecompliceerde titel *Gedichten 1969 - 1986* (Amsterdam, Querido, 1988; 155 blz., f 36, -).

De lijn door Van Deels eerste collectie loopt van een afdeling met overwegend jeugdherinneringen naar een reeks over het voor de klas staan als leraar. Ironiserend en anekdotisch zou men deze poëzie kunnen noemen. Zo wordt in de weergave van enkele brieven van oma en opa aan de nog jeugdige dichter de onwennige stijl nog geaccentueerd door de schikking in verzen, met pauzes op onhandige plaatsen in de zin. Vanaf *Recht onder de merels* (1971) begint Van Deel een lange reeks doorgaans bondige en sterk visuele gedichten over dieren en natuurtaferelen. Aanvankelijk gaat het hierbij nog om schetsen van beperkte reikwijdte en diepgang, maar in *Klein diorama* (1974) krijgen de gedichten merkelijk meer pointe dan zij vroeger hadden. In die tijd hield Van Deel zich bezig met de nalatenschap van Chris van Geel, wiens invloed zich wellicht in de natuurschilderingen en de korte epigramachtige verzen van *Klein diorama* laat bespeuren. Zwaar op de hand is deze poëzie nooit. Als er al eens een wat filosofischer beschouwing expliciet verwoord wordt, is ze zorgvuldig ingekapseld en klein gehouden. De meest recente verzameling, *Achter de waterval*, is ongetwijfeld de beste. Dit is het openingsgedicht, 'Zoals water':

Zoals water, waarin alles zachter
zich weervindt, veilig in rimpels,
diep gezonken in oppervlak - dat
afwacht wat het uit moet beelden,
vertakte raadsels van het land, van
waar geen naam voor is de glans.

De elegante inversie in de laatste regel doet de lezer bijna vergeten dat er vanaf het begin iets - maar wat eigenlijk? het gedicht? het hele boek? - vergeleken wordt met water. In bijna ieder gedicht komen beeldende beschrijvingen voor, regels zoals 'Nu maakt zich het schip los van de

kade / met gejammer van touw', waarin de metaforen en de reflexieve constructie ervoor zorgen dat de persoon van de kijker op de achtergrond blijft en het gebeuren als het ware in zichzelf besloten ligt.

Toen Rutger Kopland een goed jaar geleden zijn tien favoriete gedichten opsomde in de chronologische volgorde waarin hij zich door die gedichten aangesproken heeft gevoeld, stond er een vers van T. van Deel ergens in het midden van het lijstje. Dat klopt precies. Koplands opsomming begint met namen als Wilfred Smit en William Carlos Williams, kruist het pad van Emmens en Van Deel en belandt tenslotte bij Kouwenaar en Faverey. Zijn evolutie als dichter laat zich vrij nauwkeurig uit dat rijtje aflezen. Met de toekenning van de P.C. Hooftprijs heeft de publieke waardering voor Koplands werk nu ook een voorlopig hoogtepunt bereikt. Uitgeverij Van Oorschot benutte de gelegenheid om een goedkope en door de dichter zelf samengestelde bloemlezing uit meer dan twintig jaar poëzie te publiceren.

Herinneringen aan het onbekende (Amsterdam, 1988; 79 blz., f 14,90) is de ideale manier om met Kopland kennis te maken. Het boekje bevat een evenwichtige keuze uit al de verschenen verzamelingen, aangevuld met zeven niet eerder gebundelde gedichten en voorafgegaan door een voorwoord van Kopland zelf.

Dat voorwoord is een ontwapenende beschouwing over de onmacht van de dichter om iets - een verklaring, een opheldering - aan zijn gedichten toe te voegen. De gedichten gaan immers niet over iets dat ook buiten de verzen om bestaat en even goed op een andere wijze gezegd kan worden. 'De dichter,' aldus Kopland, 'probeert niet iets tot uitdrukking te brengen dat al helemaal klaar lijkt te liggen in zijn hoofd, in tegendeel, hij wil iets opschrijven, wat helemaal niet klaar ligt.' Het gedicht verkent grotendeels onvertrouwd terrein, als het eenmaal geschreven en af is, heeft het ook voor de schrijver ervan iets onvoorziens: de dichter 'herkent een onbekend stuk van zichzelf' in zijn eigen woorden. In deze visie zit ook de poëtica van de Kopland van de laatste jaren opgeslagen: de anekdotiek is opgeschoven naar de mystiek en het raadsel, naar een elliptische, tastende vormgeving die zichzelf voortdurend herneemt en ondervraagt maar de zekerheden laat voor wie niet zonder zekerheden kan.

Over Kopland heeft deze poëziekronek het wel meer gehad (zie *NEM* 46, 39, 34). Over Hans Faverey nog meer (zie *NEM* 46, 42, 37, 34). Waarom dat niet anders kan, bewijst de nieuwe bundel ten overvloede: de combinatie van raadselachtigheid en vakmanschap is van dien aard dat de lezer iedere keer weer hoopt dat de volgende publikatie weer een tip van de sluier zal oplichten. Dat gebeurt ook, alleen komen er telkens nieuwe vraagtekens bij. Langzamerhand groeit er echter rond Faverey's werk een kritische consensus, die met zich meebrengt dat men een bundel als *Tegen het vergeten* (Amsterdam, Bezige Bij, 1988; 64 blz.) benadert met zekere verwachtingen en motieven in het hoofd. Niet dat Faverey die verwachtingen ooit inlost, maar vergeleken bij zijn eerste bundels vertonen zijn huidige gedichten toch meer handvaten, meer aanzetten in de werkelijkheid, of zoals Aad Nuis het in *de Volkskrant* uitdrukte, 'meer buitenkant'. Daar staat tegenover dat Faverey's bekommernissen niet van expressieve maar veeleer van filosofische aard zijn. Zijn poëzie maakt zich geheel los van zijn persoon

en wordt zelfs onderdeel van de bespiegelingen die zij bevat.

Tegen het vergeten speelt zich af tussen de van elkaar afhankelijke polen van vergeten en herinneren, vervluchtiging en vastlegging, beweging en verstening, leven en dood. Tegen de dreiging van sterven en vereenzelviging lijkt het gedicht, naarmate gemaakt wordt, zich te verzetten. Dat zou althans een lezing kunnen zijn van bijvoorbeeld het slotgedicht van de titelreeks:

Met de andere kant van zijn bijl
zijn lood bewerkend, het plettend,
om te kunnen vergeten dat hij is

een kind des doods dat zijn net

wil verzwaren. Net zolang tot het
opeens zover is en de onverdwenene
in mijn kamer staat, mij in zich
opneemt; nog liegt of ik ben

en hoe. Zoals men wel vraagt
aan een visser die met niets terug komt:
waar of de vis is. En dat hij antwoordt
zonder wrevel, zonder naijver:
de vis .. die is in de zee.

Het eerste gedicht van de reeks begon met iets wat als een metaforische aanduiding van het schrijven kan worden begrepen. Dat kan ook voor de eerste zin van dit gedicht: met de taal de werkelijkheid platslaan, tegen de dood op. Wanneer het ‘opeens zo ver is’ en het gedicht metterdaad geschreven, is de verdwenene te voorschijn geroepen en dus niet meer verdwenen; maar een gedicht is fictie en liegt natuurlijk, ook al informeert het of de dichter bestaat. Vanuit dat achterliggende niets brengt niemand iets concreets terug: de visser heeft gevist, de vis echter is nog in de zee. Elders in de bundel, in de ‘Reeks tegen de dood’, heet het: ‘Zoveel dingen zijn er die er niet zijn, als er dingen / niet zijn, die er niettemin zijn.// Waarom schoonheid dan niet ontgaan / tot leegte, leegte die ademt.’ Of het verandwoord is deze verzen rechtstreeks of zijdelings op het geciteerde gedicht te betrekken, valt te betwisten. Hoe de woordspelingen in dat gedicht (de herhaling van ‘net’, het tweeduidige van ‘in zich opnemen’) in de interpretatie verwerkt moeten worden, blijft een even open vraag. Maar als het allemaal eenvoudig was, zou Faverey Faverey niet zijn.

Het bezweren van de dood, zij het op een minder cerebrale manier, speelt ook nadrukkelijk mee in de nieuwe bundel van H.C. ten Berge, nòg een man die op de voet gevolgd moet worden (zie *NEM* 42, 37, 34). Na zijn *Texaanse elegieën* uit 1983 had hij zich een tijdlang toegelegd op proza (*Het geheim van een opgewekt humeur*, 1986) en vertalingen van o.a. Christopher Middleton en Gunnar Ekelöf. Zijn onlangs verschenen *Liederen van angst en vertwijfeling* (Amsterdam, Meulenhoff, 1988; 120 blz.) bevatten lyriek, lyrisch proza en poëtische vertalingen. Op het eerste gezicht is het een willekeurig bij elkaar geraapte verzameling, maar die indruk is be-

driegelijk.

Het boek bestaat uit twee afdelingen. De eerste bevat oorspronkelijk werk, de tweede vertalingen en becommentarieerde ‘benaderingen’ van doodspyriek uit het Azteekse en twintigste-eeuwse Mexico. Ten Berge brengt pregnante verbindingen tussen de beide afdelingen aan, net zoals hij er destijds in *de witte sjamaan* (1973) in slaagde eigen gedichten en bewerkingen van uiteenlopend poëtisch materiaal met elkaar te verweven. De bundel opent met het oproepen van één van die ijle geluksmomenten die, zoals hij verderop in een prozapassage zegt, ‘een oase voor de dorstende reiziger van deze eeuw’ vormen. Op nog enkele creatieve reacties op het werk van verwante kunstenaars na, is de toon overwegend pessimistisch en vertwijfeld. De rituele doodslieden van de Azteken en de hypnotische verzen van de Mexicaan Xavier Villaurrutia zijn de voortzetting, op een armslengte afstand, van de sombere meditaties uit de *Texaanse elegieën*. Tevens vormen zij een uitdrukking van Ten Berges niet aflatende poging om artistieke traditie en vernieuwing, de eigen ervaring en die vein andere tijden en culturen, op elkaar te betrekken. Zo hebben zij hun plaats in het ruimere kader van dit veelzijdige, indrukwekkende oeuvre.

Hoe anders toch Joost Zwagerman. Hij is een van de koplopers van de oproerige Maximalen, die in de vorige kroniek al genoemd werden. In 1987 verscheen zijn programmatische debuutbundel, *Langs de doofpot*. Nu is hier al direkt een tweede verzameling, *De ziekte van jij* (Amsterdam, Arbeiderspers, 1988; 39 blz.), allemaal liefdesgedichten. De recensent Guus Middag van de *NRC* vatte de verhaallijn als volgt samen: ‘jongen ontmoet meisje, ze vrijen met elkaar, meisje krijgt er genoeg van, jongen blijft ongelukkig dichtend achter’. Het tweede stadium van deze geschiedenis, de uitbundig beleden roes des liefdescapriolen, wordt in de bundel het breedst uitgemeten. Zwagerman doet dat met veel schwung en vaart en kitsch en humor, smijgend met neologismen en clichés, struikelend over zichzelf van opwinding. Alle gedichten beginnen met drie puntjes en zonder hoofdletter, alsof het fragmenten uit een nog veel langere stroom waren. Een passage als deze, uit het prille stadium van de kennismaking, geeft een idee van Zwagermans onstuitbare stijl:

Maar jij, draalziek (zoals ik nog niet wist) en hand met
nagels
bloedvolslagen afgekloven voor je mond gekruld als van ‘wat
nu weer’,
maar jij, je snoof oprechte afkeer, je lachte overvloedig
minachting
want natuurlijk was mijn vraag geweest zoals bij carnaval
het inhaken,
zoals ‘duizendmaal in drukinkt’ en wie weet geplukt uit Eden
zelfs
want vijgeblad of niet, kennis moet toch ooit, ergens worden
gemáákt, nietwaar? Het was daarom dat ik potentieel
blauwbaardend had opgedist de godgeklaagde ranzigheid van
‘ken ik je niet ergens van?’

Aanstekelijk, acrobatisch en hyperbolisch, dat zeker, maar bij

een bezeten thema als dit mag de retorische trucjesdoos gerust leeggeschud worden. Maar ook: van dik hout zaagt men planken. Zwagerman probeert deze overrompelende, hijgende stijl in gedicht na gedicht vol te houden en dat lukt hem niet. Dan blijft er alleen geschreeuw over, schel maar armetierig. Dat is een aantijging die de Maximalen als groep al meer te horen hebben gekregen en waar zij voorlopig geen afdoend antwoord op hebben. In een stuk in *de Volkskrant* gaf de jonge Vlaamse dichter Bernard Dewulf, een van de mede-auteurs van *Twist met ons* (zie NEM 51), zijn mening over zijn noordelijke generatiegenoten kemachtig weer: ‘Te Hollands, te hol. Veel geblaat, weinig wol’.

**Oude vormen en nieuwe
Kroniek van het proza
R.P. Meijer**

In de herfst van 1988 heeft de onbekende schrijver Marcel vein der Linden voor een opschuddinkje gezorgd. Hij publiceerde een roman die *De mentor* heette (De Bezige Bij, f 24,50) en de titel alleen al heeft een aantal rode lichtjes doen branden. Eerst Mulisch met *De pupil* (NEM 49) en nu deze debutant met een soort omkering van die titel, en ook nog bij dezelfde uitgeverij. Bij lezing bleek dat Van der Linden het verhaal van Mulisch vrijwel op de voet volgde. De kwieke jonge man van Mulisch die de pupil wordt van een rijke oude dame en haar assisteert bij de opening van een kabelbaan in de vorm van een veiligheidsspeld is door Van der Linden omgevormd tot een tamelijk verlopen oudere man die iets heeft met wasknijpers en die als mentor van een prachtig jong meisje gaat fungeren. Mulisch' pupil wil met alle geweld schrijver worden, de mentor daarentegen is als schrijver mislukt. En zo gaat het door. Tot in details wordt het verhaal vein Mulisch op zijn kop gezet.

Wie was die Van der Linden, vroeg men zich af. De meeste critici zagen wel in dat hij geen debutant kon zijn. Mulisch zelf werd erop aangekeken, en Hermans en Claus en nog een paar anderen. Het bleek Leo Geerts te zijn, een ervaren criticus en schrijver van een paar romans, onder andere *De Pagadders* waarin hij ook al een spelletje speelde met enkele figuren uit *De Kapellekensbaan* (NEM 40). In de kritiek werd *De mentor* een satire genoemd, een persiflage, een hommage, een parodie, een pastiche - men wist niet goed wat men ermee aan moest. Geerts gaf toe dat zijn boek op de rand van het plagiaat zat maar hoopte wel dat het ook op zichzelf gelezen zou worden. Dat kon wel eens een vrome wens blijven. Aan publiciteit heeft het hem overigens niet ontbroken en de meeste critici hebben zijn herschepping met grote welwillendheid besproken. Zelf kan ik er niet veel meer in zien dat een niet ongeslaagde grap en ik hoop dat dit soort literatuur waarbij niemand meer iets hoeft te bedenken of uit te werken, geen rage wordt. Je moet er niet aan denken: *De ochtenden* met een energieke jonge man die alles vertelt van kantoor, *Bloemkool* als tegenhanger van Wolkers' *Gifsla*, *De doorzonkamer van Empedocles*.

Ondertussen is Mulisch zelf ook met een nieuwe roman voor de dag gekomen, *De elementen* (De Bezige Bij, f 22,50), een van de beste boeken die hij heeft geschreven. De vorm is heel ongewoon. Aan het begin wordt de lezer veronderstellenderwijze toegesproken: 'Neem het volgende. Stel, je hebt het hele jaar hard gewerkt en nu ben je met vakantie op Kreta.' Het lijkt wel een wat verouderde Brechtiaanse truc om zo nadrukkelijk aan te kondigen dat het verhaal een fictie is en geen realiteit. Maar Mulisch past het procédé met zoveel behendigheid toe dat het oude weer de glans van het nieuwe krijgt. Heel geleidelijk bouwt hij de toegesprokene op tot een romanfiguur en creëert op die manier een pikante driehoeksverhouding tussen verteller, romanfiguur en lezer.

De lezer van *De elementen* krijgt de rol toebedeeld van een man van veertig jaar die met zijn zeven jaar jongere vrouw en hun twee kinderen een vakantie op Kreta doorbrengt. De vrouw ligt hoofdzakelijk bruin te worden en de man houdt zich bezig met zwemmen en duiken. Op een winderige dag besluit de vrouw om ergens in de bergen met de kinderen te gaan picknicken. De man heeft geen zin en gaat met zijn duikerspak te water. Op een diepe plek vindt hij een beeld van een hermafrodit dat daar waarschijnlijk al eeuwen lang gelegen heeft. Eindelijk is hem in zijn onbevredigde leven als directeur van een reclamebureau iets overkomen dat in de meeste levens nooit voorkomt. Hij weet het beeld naar de oppervlakte te krijgen maar moet het loslaten als de zee plotseling op een geweldige manier in beroering wordt gebracht: tegelijk met een grote hap water wordt hij opgeschept door een vliegtuig dat een bosbrand gaat blussen. De unieke vondst leidt hem regelrecht naar de dood. Het is een gruwelijk einde en Mulisch heeft zelden iets zo spannend beschreven. Als almachtige verteller kan hij echter ook aan het slot het verlossende woord spreken: 'Phoenix: verrijs uitje as'.

Mulisch zou Mulisch niet zijn als hij zijn roman niet had volgestouwd met symboliek en oedipale en mythologische verwijzingen. De hoofdstukken worden aangeduid als Aarde, Water, Lucht en Vuur - de elementen die het leven en de dood van de man bepalen - en Mulisch maakt veel werk van hun samenhang en tegenstelling. Ik moet er meteen bij zeggen dat deze en dergelijke verwijzingen die onder de oppervlakte van het verhaal aanwezig zijn, totaal geen pretentieuze of gezochte indruk maken. Ze zijn er maar ze storen niet. Dat is bij Mulisch wel eens anders geweest.

Mulisch' nieuwe roman is door de kritiek buitengewoon goed ontvangen. T. van Deel gebruikte termen als schitterend, imponerend, ingenieus, spectaculair en aangrijpend, al vond hij de epiloog, die Quintessens heet, 'iets te belerend' (*Trouw*, 13 okt. '88). Robert Anker bekende geen groot liefhebber van de thematische kant van het boek te zijn, maar was verder een en al lof: 'Het is krachtig, lenig en spannend van stijl, meeslepend zelfs', en even later: 'tenslotte zit het boek razendknap in elkaar, op een onopvallende manier' (*Het Parool*, 20 okt. 1988). In *de Volkskrant* noemde Arnold Heumakers de roman knap en 'beeldschon geschreven'. Ook een criticus als K.L. Poll die vaak ernstige bedenkingen tegen het werk van Mulisch heeft geuit, moest zich aan deze roman gewonnen geven. Hij was een paar zinnen tegengekomen die hem afschrokken en een paar pocherijen, maar dat waren toch uitzonderingen. Vooral waardeerde hij de 'luchtigheid, een spottende lichtheid die je niet met Mulisch associeert.'. Mulisch heeft zijn effect bereikt door 'een combinatie van zelfbeheersing en fantasie, een gevoel voor maat en een gevoel voor wild'. (*NRC Handelsblad*, 28 okt. '88.) Als er tegenstemmen waren, heb ik ze niet gehoord.

Ook de oude tegenstander van Mulisch, Gerard Reve, heeft een nieuwe roman gepubliceerd, die overigens nauwelijks nieuw genoemd kan worden. Het boek heet *Bezorgde ouders* (Veen, f 29,50) en voegt weinig toe aan wat we in zijn laatste vier of vijf romans al gelezen hebben. Dat is niet onopgemerkt gebleven. 'Reve is een epigoon van zichzelf geworden', schreef Robert Anker in *Het Parool* (10 dec. '88); 'voor de zoveelste keer

ordent Reve zijn obsessies' (Rob Schouten in *de Volkskrant*, 9 dec. '88); 'oude koek met bezwerende kracht opgediend' (Diny Schouten in *Vrij Nederland*, 17 dec. '88), terwijl P.M. Reinders het over een andere boeg gooide en net deed alsof hij Reves voorgaande werk niet kende (*NRC Handelsblad*, 16 dec. '88).

Helemaal op zichzelf beschouwd is *Bezorgde ouders* lang geen oninteressante roman. De hoofdfiguur, Treger, is een man van net over de veertig die samenwoont met een bijna twintigjaar jongere vriend die hij Eenhoorn noemt en die hij aanbidt. Treger wil alles voor de jongen doen: hem liefhebben, slaan, martelen en hem andere jongens aanbieden die op hun beurt gemarteld worden. Dat zijn geen nieuwe gezichtspunten in het werk van Reve. Het is boeiender om te zien hoe bijna alles wat er in het leven van Treger gebeurt, alleen in zijn fantasie bestaat. Hij is het slachtoffer van een verbeeldingsleven waaraan hij niet kan ontsnappen. Elke gedachte over reële of praktische zaken zet hem onmiddellijk op een zijspoor van de verbeelding. Hij kan niet zonder die verbeelding maar hij wordt er ook hevig door gekweld. Hij verdient de kost met het vertalen van toneelstukken maar hij wil eigenlijk zelf schrijven: eerst wil hij een 'wereldlied' dichten maar dat vlot niet erg, en later droomt hij van een prozaboek. Helaas is zijn verbeelding daarvoor niet toereikend en hij is niet in staat een onderwerp te bedenken, behalve zichzelf en Eenhoorn. Hij vreest dat zo'n boek er onwaarschijnlijk en melig uit zal zien.

Evenals de thematiek is ook Reves stijl zichzelf gelijk gebleven. Als dit de eerste keer was dat hij zo schreef, zouden alle critici als één man achterover zijn gevallen van bewondering voor de virtuositeit van het doordraven, de gekke invallen, de prachtig te pas gebrachte clichés en volkswijsheden. Het is jammer genoeg niet de eerste keer en niemand kan zich helemaal bevrijden van wat hij eerder heeft gezien. Nu wordt het leesplezier dat *Bezorgde ouders* ongetwijfeld geeft, sterk getemperd door de vermoeienis die al die déjà vu's met elkaar veroorzaken.

De nieuwe roman van Jeroen Brouwers laat zien dat er van een eerder gehanteerde thematiek ook wel iets heel nieuws valt te maken. In *De zondvloed* (De Arbeiderspers, f 49,50) schrijft hij over de onderwerpen waar hij altijd over schrijft: zichzelf, zijn jeugd in Indië, de kostschool in Limburg, zijn miserabele eerste huwelijk, het schrijven, de liefde en de dood. Het boek kan beschouwd worden als het sluitstuk van een trilogie waarvan *Bezonken rood* (1981) en *Winterlicht* (1984) de eerste delen vormen. Het is een van de meest imposante romans van de laatste jaren, in de woorden van Koos Hageraats zelfs 'dè literaire gebeurtenis van de jaren tachtig' (*De Tijd*, 11 nov. '88).

De zondvloed is in de eerste plaats een autobiografische roman, een buitengewoon uitvoerig uitgevallen visitekaartje - het boek telt 762 bladzijden. De schrijver wil laten zien wie hij is, hij wil gekend worden. Zijn eerste vrouw, Laura, had hem eens gevraagd wie hij was, en hij was begonnen haar van zijn leven te vertellen, te beginnen bij de kinderjaren. Dat was niet helemaal haar bedoeling en ze zegt: 'Je zou vertellen wie je bent', waarop de ik-figuur antwoordt: 'Ik ben de verhalen die ik vertel'. De verhalen die Laura niet wilde horen, vormen nu het boek. Tel alle verhalen bij el-

kaar op en je hebt de ik van Brouwers. Of liever: een samenstel van zijn ikken, want hij heeft al vaak - in zijn brievenboeken, in interviews en ook in zijn romans - laten weten dat hij zich niet ziet als een persoonlijkheid uit één stuk maar als een veelheid van persoonlijkheden.

De manier waarop Brouwers zijn ‘verhalen’ geordend heeft, kan ik alleen maar magistraal noemen. Een tijdlang lijkt het of er totaal geen ordening is, of de herinneringen opgeschreven zijn zoals ze uit het geheugen naar boven kwamen, maar dat is een schijn die bedriegt. Allerlei details keren steeds weer terug en hebben niet de functie van nadruk te geven maar dienen ook als bindmiddel: ze worden tot leidmotieven die het contact bewaren tussen de talloze scènes waaruit het boek is opgebouwd. Een van die leidmotieven is het Indonesische meisje Tikoes, de verpersoonlijking van een verloren gegane liefde. Steeds weer komt zij terug en wijst zij vooruit naar Nachtschade, de mysterieuze, onbereikbare geliefde om wie het hele boek eigenlijk draait. Ook een ander meisje uit de Indische jeugd duikt telkens op, Yvonne, de schijnheilige die het fatsoen hoog wil houden en die zich voortdurend in de herinnering aandient als Laura ter sprake komt. Ook allerlei voorwerpen krijgen de functie van ordenende motieven: een schelp die hij van Tikoes heeft gekregen, de zegelring van zijn vader, de tropenhelm die van de grootvader afkomstig is, een stukje vlakgom. ‘Het is miraculeus hoe al die herinneringen tot steeds nieuwe combinaties worden samengevlochten en verknoopt tot een netwerk van beelden, een oerwoud van door elkaar groeiende en elkaar steunende bomen, een wirwar die de eenheid vormt die men het bos noemt, of een leven’ (P.M. Reinders in *NRC Handelsblad*, 25 nov. '88).

De meeste critici waren van mening dat *De zondvloed* een bijzonder goed geslaagde roman was. Ik heb Koos Hageraats al genoemd, en T. van Deel sprak van een meesterwerk, verbluffend rijk en origineel, met dezelfde allure als *De Kapellekensbaan* of *Het land ver herkomst*, en hij eindigde met: ‘Een schitterend gedicht waarin verleden, heden, toekomst één en dezelfde tijd zijn’ (*Trouw*, 10 nov. '88). Brouwers heeft van het begin af aan onder de critici een vast groepje bewonderaars gehad maar er zijn ook altijd negatieve stemmen te horen geweest. Die zijn er nog en de meest uitgesprokene was Frans de Rover die weliswaar de verbeeldingskracht van Brouwers roemde en sommige stukken meeslepend vond, maar die zich stoorde aan ‘het dikke denken’ van Brouwers, aan ‘het zwelgen in het oeverloze’, en die twijfelde aan ‘de werking van pathos en retoriek’ (*Vrij Nederland*, 26 nov. '88).

Dik denken en zwelgen kan men Gerrit Krol nooit verwijten. Hij schrijft altijd heel precies en geserreerd, met af en toe een vleug lyriek, ook in zijn nieuwe novelle *Een ongenode gast* (Querido, f 17,50). Het is een uiterst boeiend verhaal over de betrekkelijkheid van tijd en ruimte. Het speelt in Groningen en er staan twee figuren in het centrum, de Rus Brodski, een gasthoogleraar aan de universiteit van wie niemand weet waarom hij daar is, en zijn tegenspeler Eiso, ook docent aan de universiteit. De eerste heeft het gevoel dat hij langzaam leeft waardoor het leven om hem heen voorbij lijkt te vliegen. Eiso daarentegen leeft snel en ervaart de dagen als lang. Op de achtergrond van het verhaal klinkt het gedicht ‘Tijd’ van Vasalis:

‘ik droomde dat ik langzaam leefde, langzamer dan de oudste steen’, een gedicht dat al vele gemoederen, langzaam of snel, in beweging heeft gebracht. Had Vasalis het bij het rechte eind of was het juist omgekeerd? Zie Rudy Kousbroek in *Anathema's I* (1969) en Frida Balk-Smit Duyzentkunst in *Dutch Crossing 9* (1979). Krol gaat niet diep in op de duizeligmakende mogelijkheden. Hij schrijft geen essay maar mijmert over de relativiteit van tijd en ruimte die zich naar gelang van een stemming of een situatie zo verschillend voor kunnen doen.

‘Een meesterwerk’, zei K.L. Poll (*NRC Handelsblad*, 9 sept. '88), ‘wat een verrukkelijke, meeslepende stijl van schrijven en wat staan er weer adembenemende passages is’, riep Robert Anker uit (*Het Parool*, 13 okt. '88), ‘een van de beste, meest verhalende en tegelijk geconcentreerde boeken van Krol’, oordeelde T. van Deel (*Trouw*, 8 sept. '88) en Jacques Kruithof vond het verhaal zo goed dat hij er eigenlijk liever niet over wilde schrijven (*Vrij Nederland*, 29 okt. '88).

Sommige dingen zitten in de lucht en het is merkwaardig dat de nieuwe roman van A.F.Th. van der Heijden zich ook bezighoudt met de betrekkelijkheid van de tijd en met Nietzsches idee van de eeuwige terugkeer van alle dingen. Het boek heet *Het leven uit een dag* (Querido, f 15,-) en creëert een wereld waarin elk mensenleven maar vierentwintig uur duurt. Je kunt dus zeggen dat in die wereld buitengewoon snel wordt geleefd (of juist heel langzaam). Niets is herhaalbaar, alles gebeurt voor de eerste en de laatste keer. Wult, de hoofdfiguur, probeert zich tegen die onherhaalbaarheid te verzetten, vooral tegen die van de liefdesdaad. Hij wil die herhalen, en zijn vriendin ook, wat alleen mogelijk is in de hel waar herhaling aan de orde van de dag is, net als in het dagelijks leven. Hun pogingen om daar aan te landen lopen verkeerd af, maar ik zal alle verwickelingen niet uit de doeken doen want het zou jammer zijn om de spanning weg te nemen die Van der Heijden zo zorgvuldig aan de ontwikkeling van zijn verhaal meegeeft. Ik beschouw Van der Heijden allang als een van de intelligentste schrijvers in Nederland, en nu blijkt hij ook nog over een buitengewone fantasie en inventiviteit te beschikken. De meeste critici waren het hierover ook wel met elkaar eens en zagen bovendien met ongeduld uit naar de voltooiing van de autobiografische trilogie *De tandeloze tijd*.

Boekbesprekingen en aankondigingen

Het literaire leven door de eeuwen heen

Het was een uitstekend initiatief van de uitgeverij Nijhoff en redacteuren Marijke Barend en Jacques Vos een reeks als 'Het literaire leven in...' op stapel te zetten en aan vakspecialisten te vragen bepaalde deeltjes te schrijven. Het mag onmiddellijk gezegd worden dat studenten evenals docenten heel wat kunnen opsteken van het in deze reeks behandelde materiaal. Niet dat de reeks voor kenners geschreven is. In het eerste deel, *Het literaire leven in de Middeleeuwen* (1984), schrijft H. Pleij heel expliciet: 'Er wordt niet meer beoogd dan het bieden van een eerste kennismaking'; hij bestemt zijn boekje voor opleidingen 'waarin de confrontatie met Middelnederlandse letterkunde een rol behoort te spelen'. Die inleidende woorden gelden voor de hele reeks.

Deze boekjes kunnen dan ook met veel nut door Neerlandici extra muros gebruikt worden, omdat zij te doen hebben met studenten die weinig of niets van het literaire bedrijf in Nederland weten.

Toch is de reeks niet bedoeld als een soort literatuurgeschiedenis. We krijgen dus niet een reeks van stromingen, auteurs en titels, wel een meer sociologische aanpak, die enigszins varieert naar gelang van de betrokken periode. Dit voorkomt een al te uniforme hantering van het materiaal.

H. Pleij is er zich in zijn deeltjes van bewust dat de Middeleeuwen voor de meeste onervaren lezers vreemd zijn en talrijke versperringen in de weg leggen.

Maatschappelijke toestanden (de feodale wereld, de zich ontwikkelende stadscultuur, de hofcultuur, het kerkelijk leven van toen, enz.) moeten in de mate van het mogelijke begrepen worden om te kunnen doordringen tot het typische van de literatuur die in dat tijdperk ontstaan is. Studenten die zich bezighouden met de literatuurgeschiedenis 'an sich' behoren ook kennis te maken met de context waarin dit soort teksten ontstaan is. Daarom wijdt Pleij terecht hoofdstukjes aan 'Van luisteren naar lezen' (de zo belangrijke vertel- en luistercultuur), 'Aan het hof', 'In de stad', 'Over regels en betekenissen', enz.

Vanzelfsprekend kan de auteur in het bestek van een negentigtal bladzijden niet indringend te werk gaan, maar dat is ook niet de bedoeling. De student wordt ingeleid in de context van de Middelnederlandse letterkunde en bewust gemaakt van de problematiek van het correcte verstaan van deze teksten.

Tot verdere studie wordt aangespoord in de beperkte literatuuropgave waarmee het boekje afsluit. Terecht schrijft Pleij aan het einde van zijn relaas: 'Willen we iets van literatuur uit het verleden begrijpen, dan moeten we ons met de hele omgeving en techniek vertrouwd maken. Van hoe de schrijver het deed tot aan hoe het publiek stond te luisteren of zat te lezen. Anders is er weinig aan'. Dit soort informatie vind je gewoonlijk niet in kleinere en relatief goedkope publikaties, zeker niet in het Nederlands. Daarom is deze reeks bijzonder nuttig. Het voordeel ervan is ook dat

de boekjes vlot en in alledaags Nederlands geschreven zijn, enigszins in de trant van het tijdschrift *Literatuur*. Ideaal voor studenten Nederlands in den vreemde.

De bekende 17de eeuw-specialist E.K. Grootes, verzorgde het deeltje over *Het literaire leven in de zeventiende eeuw* (1984). Het probeert inzicht te geven in de manier waarop de literatuur functioneerde: hoe kwamen teksten tot stand, waar gingen ze over, welke literaire technieken werden erin gebruikt, hoe werden ze verspreid? Het is er Grootes niet om te doen moeilijk vatbare begrippen als humanisme, renaissance of barok eerst uit te leggen en dan na te gaan in hoeverre die van toepassing zijn op bijvoorbeeld Hooft, Bredero of Vondel. Wel heeft hij het over de opleiding, groepsvorming en sociale positie van schrijvers; over hun materiaal, namelijk de taal en de literaire conventies; over 'taken en technieken'; over thema's (politiek, godsdienst, maatschappij, persoonlijk leven); over literaire genres en de verspreiding van literair werk.

Net zoals Pleij schrijft ook Grootes zijn tekst in alledaags Nederlands dat geen begripsversperringen oplevert. Hij probeert daarbij parallellen met het huidige leven en denken te trekken om de stof te familiariseren.

Nuttig zijn ook de korte samenvattingen aan het eind van elk hoofdstuk. Jammer dat de andere auteurs dat ook niet gedaan hebben. Even jammer is het dat alleen het cahier over de twintigste eeuw een register bevat. Waarom de andere niet? Misschien zou dit in een heruitgave kunnen gebeuren.

J. Stouten schreef het deel over *Verlichting in de letteren* (1984) in het besef dat het voorlopig nog onmogelijk is een sluitend overzicht van de Nederlandse literatuur in de achttiende eeuw in al haar facetten te geven. Het is duidelijk dat Stouten zich op een defensief standpunt stelt om het stigma dat op de 18de eeuw rust, kwijt te raken.

Hij pleit voor een demasqué van dit tijdperk en een naar waarde schatten van het bijzondere en intrinsiek waardevolle. Wat was die zogenaamde Verlichting, hoe uitte die zich in de confrontatie tussen redelijkheid en schoonheid? Met het oog daarop wijdt Stouten hoofdstukjes aan 'Verlichte schrijvers' (met een sterk accent op vrouwelijke auteurs); aan verschillende tekstgenres, aan de lezer en aan 'De verlichte burger heeft de toekomst'. Tot slot volgt een literatuuropgave (uitgebreider dan die van Grootes en zeker die van Pleij) en een nuttige chronologische tabel, waarin historische data en het verschijningsjaar van belangrijke Nederlandse literaire werken naast elkaar geplaatst worden.

Het cahier over *Het literaire leven in de negentiende eeuw* (1987) door Marita Mathijssen, licht ons eerst in over het leespubliek in Nederland in de 19de eeuw, over analfabetisme en de pogingen van het 'Agentschap voor nationale opvoeding' (het eerste ministerie) en de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen om deze wantoestanden uit de wereld te helpen. Vervolgens gaat Mathijssen in op typisch 19de eeuwse leesstof voor volwasse-

nen en kinderen; op de toenemende boekproductie en de verspreiding van lectuur via boekhandels, uitgevers, leesbibliotheken, tijdschriften en almanakken. Ook de zo typische leesgezelschappen en de letterkundige genootschappen krijgen hier aandacht, evenals 'de schrijver' in zijn sociale positie en de zich wijzigende smaak en de receptie van 'literair' werk.

Dit boekje bevat ook een relatief uitgebreide 'literatuuropgave' en een 'chronologische tabel' ter afsluiting.

Het jongste deel in deze reeks, *Het literaire leven in de twintigste eeuw* (1988), is van Ton Anbeek en Jaap Goedegebuure. Vanuit een 'sociologische invalshoek' pakken deze bekende critici vier fases aan in het moderne Nederlandse literaire bedrijf, beginnend met de Tachtigers. Daarna concentreren ze zich op het 'Interbellum', de naoorlogse literatuur (1945-1960) en die van na 1960.

Anbeek en Goedegebuure slagen er in dit korte bestek goed in een indruk te geven van wat het vernieuwende of revolutionaire in die verschillende fases was, hoe men erover polemiseerde, hoe het al of niet aanvaard werd door het leespubliek en hoe de publieke smaak en normen, evenals de leesgewoonten en voorkeuren, zich geleidelijk gewijzigd en aangepast hebben, soms pas na heftige confrontaties tussen overheid en schrijvers (Lucebert, Reve, enz.).

Het geheel van (vernieuwende) schrijvers en hun werk wordt in een sociale context geplaatst, waardoor een boeiend en vlot geschreven verhaal ontstaat.

Toch is het jammer dat de schrijvers geen aandacht aan Vlaanderen besteed hebben. Vooral voor buitenlandse aspirant Neerlandici vind ik dit jammer, omdat er (weer eens) een eenzijdig of onvolledig beeld van het Nederlandse literaire bedrijf ontstaat. En dat zou ik trouwens als kritiek op dit hele, overigens zeer lofwaardige, project kunnen laten gelden: Vlaanderen wordt, behalve in Pleij's en in Grootes' boek, gewoon genegeerd, alsof dat niet een deel van de Nederlanden is. Ondanks die lacune wil ik deze reeks nogmaals bij docenten extra muros en hun studenten graag aanbevelen.

De reeks draagt beslist bij tot een verlevendiging van het soms wat dorre verhaal van de Nederlandse literatuurgeschiedenis.

W.F. Jonckheere

Theo Hermans, *Poëzie van 1920 tot nu*. Dick Coutinho, Muiderberg 1988.

Het lijkt zo simpel: het samenstellen van een bloemlezing. Het is het niet, tenminste wanneer de samensteller bepaalde criteria tot hun recht wil laten komen. Het samenstellen van een bloemlezing uit de moderne poëzie aan de hand van de woordenschat van het *Basiswoordenboek Nederlands* vergt een inspanning die omgekeerd evenredig is aan de eenvoud van de gekozen gedichten. De samensteller Theo Hermans - de NEM-lezer welbekend als voortreffelijk croniqueur van de laatste ontwikkelingen in de Nederlandstalige poëzie - heeft zich geen eenvoudige taak gesteld: vele

dichtbundels moet hij hebben doorgenomen, vele gedichten moet hij met een triest gevoel terzijde hebben gelegd, omdat ze in het licht van het gestelde doel lexicaal te overrompend waren; uiteindelijk bleef er dan een aantal gedichten over die niet alleen in de reeks *Basisteksten Nederlands* pasten (er zijn vier graden van moeilijkheid vastgesteld) maar de samensteller ook kwalitatief goed en representatief leken.

Gegeven het keurslijf waarin de samensteller zich moest wringen, kan ik voor zijn keuze niets dan lof hebben. Een groot aantal Nederlandse en Vlaamse dichters is vertegenwoordigd met verzen die hun dichterschap recht doen. De student wordt niet afgeschrikt door een hoge moeilijkheidsgraad van de poëzie, maar zijn fantasie wordt voldoende geprikkeld om wellicht meer te willen lezen van bepaalde dichters. Te dikwijls gebeurt het, dat buitenlandse studenten van het Nederlands hun leeslijsten vullen met alleen maar romans en verhalenbundels en als het éven kan nouvelles. Dichtbundels bevatten minder woorden, maar boezemen angst in. De bloemlezing van Theo Hermans is een goede bijdrage tot het wegnemen van de drempelvrees voor het 'geheiligde domein' van de poëzie.

Als ik toch nog kritiek heb op de keuze van de dichters en de gedichten, dan is die kritiek onder het voorbehoud van het besef van de bijna onmogelijke taak waarvoor Theo Hermans stond als hij ook in het werk van grillige en beeldrijke dichters iets van zijn gading wilde vinden. Ik heb enkele dagen gebladerd in een groot aantal dichtbundels, en kon bijvoorbeeld van Jacques Hamelink niets geschikt vinden. Jammer is het, dat een van onze grootste dichters, Leo Vroman, niet is vertegenwoordigd. Zijn gedicht 'Het eind van de middag' uit *Het gedoemd carillon* moet nog nèt het moeilijkste niveau kunnen halen. Ik geef toe: het valt niet mee uit zijn oeuvre iets op te duikelen dat niet te moeilijk is. Maar je hoeft niet alles te begrijpen om zijn persoonlijkheid zoals die uit zijn gedichten spreekt aan te voelen. Eveneens een beeldrijk dichter is H.C. ten Berge. Zijn 'Aangepast sonnet' is mij wat te opsommend van aard; bovendien verkrijgt het pas zijn volle betekenis als de docent de nodige achtergrond-informatie kan geven over Breyten Breytenbach en diens gevangenschap. In *De witte sjamaan* staan enkele gedichten die nog enigszins binnen de gestelde criteria vallen en Ten Berge meer typeren.

Wie zoekt naar 'basispoëzie' komt er al gauw toe verzen te selecteren met een doorzichtige structuur. Zo zijn er ook van Mark Insingel en K. Schippers enumerende gedichten opgenomen. Schippers' vers 'Een doos op de tafel' is mij te zeer alléén illustratie bij een theorie. Hij heeft ook gedichten geschreven die een theoretisch element hebben en een ontroering overbrengen. Van mij mogen er enkele gedichten uit die categorie worden opgenomen. Het geselecteerde gedicht 'Wit' van Schippers is een voortreffelijke keus. Zijn Vlaamse tegenhanger Roland Jooris heeft overigens ook mooie 'witgedichten' geschreven. Misschien zit daar nog iets bij? Ook het ontroerende 'Witgedicht' van Paul Snoek (in *Welkom in mijn onderwereld*) mag wat mij betreft opgenomen worden - op deze manier wordt dan meteen een literair-historisch lijntje getrokken.

Het gekozen gedicht van Hans Faverey lijkt me in zijn redeneertoon wat weinig aansprekend. In de inleiding staat, dat Faverey als dichter

‘minstens even individueel en uitzonderlijk’ is als Lucebert - ik zou eraan toe willen voegen: ook even muzikaal. Uit Faverey's reeksen zijn wel gedichten los te maken die muzikaliteit paren aan een betrekkelijke eenvoud. ‘Klein lied’ van de expressionist Herman van den Bergh is een mooi, verstild vers, maar brengt nu juist niet de in de inleiding gegeven karakteristiek over: ‘treffende, felle beelden om krachtige gevoelens tot uitdrukking te brengen’. Misschien zou ‘Tegen avond’ uit *De boog* een goede aanvulling zijn? Hans Andreus is een dankbaar poëet voor een bloemlezing op basisniveau, maar is zijn gedicht ‘Boom’ niet wat al te flets? Een niet vertegenwoordigde vijftiger, Jan Elburg, heeft aardiger gedichten geschreven die ook passen in de opzet van deze bloemlezing.

Dit klinkt wellicht te kritisch: slechts deze enkele gedichten zou ik vervangen hebben door andere. Mijn grootste wens is eigenlijk: breid deze verzameling uit. Ik denk nog aan dichters als Paul Rodenko, Jan Hanlo, Chris van Geel, Wilfred Smit, Hans Verhagen, Pierre Kemp en Jan Arends. Of ook de ‘maximale’ poëzie zou passen in een bloemlezing met een ‘minimale’ woordenschat, moet de toekomst uitwijzen...

Wat de aantekeningen betreft: die treffen me als nauwkeurig en verantwoord; alleen zou ik in Luceberts ‘Het einde’ bij ‘die’ in regel 9 aantekenen dat dit hier ‘wie’ betekent en in ‘Koud’ van Remco Campert wijzen op de ambiguïteit van de grammaticale valentie van ‘dichter’ in regel 7. Ten slotte geloof ik, dat evenals Rutger Kopland in de latere poëzie ook Judith Herzberg een stijl heeft ‘ontwikkeld die moeilijker te vatten is’. Maar al deze opmerkingen moet de lezer van *NEM* zien als slechts kanttekeningen bij een zeer nuttige en goed verantwoorde bloemlezing.

Kees Snoek

W. Thys: *Vondel et la France à l'occasion du quatrième centenaire de la naissance à Cologne du dramaturge et poète néerlandais Joost van den Vondel (1587-1679)*. Lille 1987. (Collection UL3).

In zijn inleiding wijst Prof. Thys terecht op het bestaan van een Vondel-traditie bij de neerlandici-extra-muros. Een overtuigend bewijs hiervoor vormen de vele bibliografische verwijzingen in zijn bundel. Op grond van deze en andere secundaire literatuur laat de oud-voorzitter van de IVN zien welk verband er tussen Vondel en Frankrijk bestaat.

Het is vooral de Franse auteur Salluste du Bartas geweest die de hoofdrol heeft gespeeld in de literaire vorming van Vondel. De Du Bartas-invloed blijkt reeds uit de twee gedichten die de jonge Vondel respectievelijk in 1612 en 1618 in het Frans publiceerde. Thys behandelt verder de sporen die Vondel heeft nagelaten in Frankrijk. Voor de zeventiende eeuw wijst hij op het werk van de Duinkerkenaar Michiel de Swaen en voor de achttiende eeuw voornamelijk op allerlei Franstalige historische woordenboeken waar Vondel in beoordeeld en ‘veroordeeld’ wordt. Zelf had ik meer aandacht verwacht voor de aanvallen op Vondel in het *Journal Littéraire de La Haye*. Een analyse van de literaire agressie van toen leidt wellicht tot

inzicht in de oorzaken van de latere afwijzing van Vondels werk. De negentiende eeuw is de eeuw van een reeks matige Vondelvertalingen. Pas vanaf deze eeuw evenwel kunnen we, dank zij de inspanningen van Jean Stals, van behoorlijke vertalingen gewagen. Aan het werk van Stals wijdt Thys dan ook uitvoerige beschouwingen.

In de jongste eeuw ook werden stukken van Vondel in Frankrijk opgevoerd. In 1927 werd de *Lucifer* in het Nederlands met groot succes te Parijs in de Comédie des Champs Elysées gespeeld door het Vlaamsche Volkstoneel onder leiding van Johan de Meester en de eerste voorstelling van Vondel in Franse vertaling vond plaats in 1950 in het Parijse Théâtre de la Cité Universitaire. Vanwege het succes was er even de hoop dat Vondel, zoals Shakespeare, voortaan op het repertoire van Franse gezelschappen zou komen te staan. Van een dergelijke doorbraak is evenwel geen sprake geweest. Sommigen toen weten dit aan de geringe literaire kwaliteiten van Stals' vertaling. De ontevredenheid met Stals' vertaling van *Joseph in Dothan* leidde ertoe dat het stuk in 1952 in het Romeinse openluchttheater te Orange werd opgevoerd in een prozabewerking van Jean Giono. Dat werd evenmin een blijvend succes.

Thys vraagt zich af of de belangstelling voor Vondel in Frankrijk zich voortaan zal beperken tot de universiteiten, zoals dat ook in het Nederlandse taalgebied het geval is. Nu ik onlangs de voorstelling van de *Gysbreght* door Het Nationale Toneel onder de leiding van Hans Croiset heb gezien, ben ik optimistischer. Gebruik makend van de woorden van een buitenlander die in de zeventiende eeuw Nederland bezocht, verklaart Thys tenslotte de stilte rond Vondel uit het typisch Nederlandse gebrek aan cultureel idealisme. Dat zou best eens waar kunnen zijn.

K. Bostoën

Jetzt kehrt ich an den Rhein. Een opstellenbundel bij Vondels 400ste verjaardag, samengesteld door Herman Vekeman en Herbert van Uffelen. Verlag Frank Runge, 1987.

Al in het vorige nummer van *NEM* wees C. Vandoorne op enkele publikaties die in 1987 het licht zagen bij gelegenheid van de Vondel- en Huygensherdenkingen. In de geboortestad van Vondel, Keulen, heeft het 'Institut für niederländische Philologie' voor de mijns inziens belangrijkste uitgave in het rijtje herdenkingsbundels gezorgd. Het boek van 332 bladzijden bevat 15 artikelen die betrekking hebben op Vondel, Keulen en de Rijn.

Het eerste is een geschiedenis en voorgeschiedenis van het Keulse Instituut door Herbert van Uffelen. Op één punt stelt het me teleur, namelijk bij de behandeling van de periode 1933-1945. Alsof er in die tijd niets bijzonders aan de hand is geweest. Naar de achtergronden van onderwijs, onderzoek en presentatie van de Nederlandse cultuur in die jaren moeten we raden.

Het artikel van J. Bunte over *Juden und Judentum bei Joost van den Vondel* verschaft veel interessante gegevens over Vondels mogelijke betrekkingen tot zijn joodse stadsgenoten, maar het bleek nauwelijks haal-

baar om werkelijke relaties aan te tonen, laat staan invloed van zulke relaties op het werk van de dichter. In het artikel staan overigens tegenstrijdige en ook aanvechtbare zaken over godsdienstvrijheid in het zeventiende-eeuwse Holland.

De analyse van Vondels Zegesang 1629 door C. Free is verhelderend maar wat te beknopt. P. King biedt met zijn artikel *Vondel en de Emblematiek* veel emblematisch materiaal aan dat hij uit Vondel heeft bijeengelezen. Hij bewijst eens te meer de onmisbaarheid van grondige studie der emblematiek en iconografie voor een goed begrip en juiste interpretatie van Vondels werk. H.-J. Raupp geeft een goed voorbeeld van die studie in *Vondel und das Problem der Fabeldichtung nach 1600*.

Martien J.G. de Jong schreef voor de bundel over *Vondel in de toneeltheorie van Willem Bilderdijk*, J. Becker over Vondels gedichten op de kerk der Remonstranten in Amsterdam, K. Langvik-Johannessen over Zungchin en Lia van Gemert over *Reien bij Vondel en Antonides*.

B. Hollenbenders-Schmitter zette veel wetenswaardigs bijeen over het verblijf van de familie Vondel in Keulen maar maakte daarbij een paar opmerkelijke historische vergissingen. M. Schenkeveld van der Dussen leverde aan de bundel een voortreffelijke bijdrage over de gedichten die Vondel en Six van Chandelier schreven op de grote brand van Aken in 1656. W. Thys gaf een voorproefje van zijn boek over Vondel en Frankrijk dat inmiddels bij de Presses Universitaires de Lille is verschenen.

Het is niet mogelijk in dit kort bestek de hele inhoud te bespreken. Wie het boek achter elkaar uitleest zal op het einde veel plezier beleven aan Vekemans' romantisch Rijnverhaal maar het dan ook met kramp in de vingers neerleggen. Het formaat van de bundel maakt dat hij niet open wil blijven liggen: boeiende en vaak plezierige lectuur in een nogal stug boek.

A. van Seggelen

Philip E. Webber, *Pella Dutch. The portrait of a Language and its Use in One of Iowa's Ethnic Communities*. Iowa State University Press/Ames, 1988. XI + 163 blz. ISBN 0-8138-0079-X.

De schrijver is verbonden aan de afdeling Cross-Cultural Studies van Central College in Pella, Iowa, in de Verenigde Staten van Amerika en geeft daar Duits en Nederlands. Het materiaal voor zijn boek heeft hij verzameld gedurende ongeveer 10 jaar, tijdens gesprekken met immigranten van Nederlandse origine. De inhoud van de gesprekken heeft die van het boek in belangrijke mate bepaald. Hierdoor werd niet de taal de hoofdzaak, maar deze taal werd het middel toegang te krijgen tot het sociale milieu waarin Nederlands gesproken werd.

Het eerste hoofdstuk gaat over de bewoners, over de jaren waarin de immigranten zelf of hun voorouders immigrerden, over de situaties waarin en met wie nog Nederlands wordt gesproken. De gegevens werden bijeengebracht met behulp van een vragenlijst die als bijlage is afgedrukt, en tabellen geven een duidelijk overzicht. Ook worden de verschijnselen besproken waaruit de tweetaligheid van de informanten blijkt. Hierin

zijn de sociolinguïstische gegevens verwerkt, die in de eerste opzet als de belangrijkste bedoeld waren. Het tweede hoofdstuk behandelt de handhaving van de eigen cultuur en de problemen die veroorzaakt werden door de noodzakelijke aanpassing aan de Amerikaanse manier van leven en spreken. En het derde hoofdstuk geeft allerlei bijzonderheden over de taal van deze immigranten en voorbeelden die duidelijk maken welke elementen het Pella-Dutch typeren, wat bewaard kan zijn uit het oudere Nederlands en de regionale talen van de informanten, en hoe dit Pella-Dutch zich verhoudt tot het hedendaags Nederlands. Hierbij komen taalelementen ter sprake die oorspronkelijk Nederlands kunnen zijn of ontleend zijn aan het Engels.

Bij talen die zoveel overeenkomst vertonen als Nederlands en Engels is de herkomst van een element niet altijd met zekerheid vast te stellen, vooral niet doordat de beide talen in de loop der decennia veranderd zijn. Het is verheugend dat er in de laatste jaren meer belangstelling komt voor het Nederlands van emigranten, maar ik wil er hier nog eens op wijzen, dat een studie van wederzijdse taalbeïnvloeding alleen goed kan gebeuren in samenwerking van moedertaalsprekers van beide talen, met historici en vooral ook historisch taalkundigen. Webber zou een voortreffelijk lid van zo'n werkgroep kunnen zijn. Dit prettig leesbare boek laat in ieder geval zien hoe nauw de taal verbonden is met alle elementen van het sociale leven.

Jo Daan

Kitty M.G. Eerdmans, *Grammatica della lingua nederlandese*. 2 delen. Niederzier, Lukassen Verlag 1986. ISBN 3-92376920-2, prijs ± f 70 / BF 1200.

De omvangrijke grammatica van de Nederlandse taal die mevr. Eerdmans in 1986 publiceerde, is - zij zegt het zelf in haar voorwoord - een naslagwerk, geen leerboek. Met een omvang van meer dan 1000 bladzijden is zij niet eens zo'n heel klein zusje van de ANS. Zij is zeker een aanvulling op wat er tot nu toe in het Italiaans over de Nederlandse taal beschikbaar was.

De doelgroep van deze studie moet zich, noodzakelijkerwijs, in het Italiaanse taalgebied bevinden. Het feit alleen al dat mevr. Eerdmans gebruik heeft gemaakt van een contrastieve analyse van beide talen maakt het waarschijnlijk. Ik denk vooral aan de wereld van de comparatieve linguïstiek en aan gevorderde studenten. Specialisten, onder wie de docenten Nederlands in Italië, zullen toch in eerste instantie naar de ANS blijven grijpen, zo stel ik mij voor. Toch is juist voor hen door de toevoeging van de contrastieve analyse het boek van mevr. Eerdmans handig bij het voorbereiden van lessen aan Italiaanse studenten, die zelf misschien eerder zullen grijpen naar de *Elementi* van Lanning/Groppo (1981) of de *Introduzione* van Trampus-Snel (1982).

De opbouw van het boek volgt de traditionele lijnen van de grammatica: spelling, klankleer, woordsoorten en woordvorming, woordgroepsleer en zinsleer. Er is een aanvullend hoofdstuk over modaliteit, ter-

wijl er aanhangsels zijn over het gebruik van *er*, *het* en *of*, over de ontkenning en over de spelling van de bastaardwoorden. Handige lijsten van de *het*-substantiva, van de sterke en onregelmatige werkwoorden, van de scheidbare en onscheidbare samengestelde werkwoorden, van werkwoorden en uitdrukkingen met vaste voorzetsels, van afkortingen en van aardrijkskundige namen vormen een zeer praktische afsluiting van de grammatica, waar mevr. Eerdmans een indrukwekkende hoeveelheid literatuur in heeft verwerkt.

In de richtingenstrijd die onder Italiaanse en in Italië werkzame neerlandici gaande is over de juiste aanduiding voor onze taal heeft de auteur zich geschaard onder het vaandel van de aanhangers van *nederlandese*. Waarom dit adjectief beter geschikt is dan *neerlandese* heb ik nog niet begrepen. Dat de Vlamingen zich buiten spel gezet zouden voelen als de Italianen het Nederlands met *olandese* aanduiden, lijkt me onwaarschijnlijk.

Het afwisselend gezamenlijk en gescheiden optrekken van Noord en Zuid in de lage landen en het geringe belang van onze taal in internationale verbanden maken dat onze collega 's in Italië tegenover de Italianen altijd wel zullen moeten blijven uitleggen welke taal het is, die gesproken wordt van West-Vlaanderen tot Groningen en van Noord-Holland tot Limburg. Mevr. Eerdmans heeft ervoor gezorgd dat de studiosi onder deze vragenstellers terecht kunnen bij een uitputtende beschrijving, die goed toegankelijk is gemaakt.

J.P.M. Groot

J. de Rooij. *Van hebben naar zijn. Het gebruik van hebben en zijn in de voltooide tijden (actief) van zijn, gaan, vergeten en verliezen in standaardtaal, ouder Nederlands en dialect. Amsterdam, 1988. ISBN 9070389.15.0, f 24,50, excl. verzendkosten.*

Van hebben naar zijn is een degelijk en verantwoord boekwerk dat bij mij vele vragen oproept en enkele beantwoordt. Het behandelt achtereenvolgens: 'geweest', 'gegaan', 'vergeten' en 'verloren'. De vier voltooid deelwoorden zijn onmiddellijk herkenbaar in het kader van hun vervoeging in de voltooide tijd (actief): 'geweest' en 'gegaan' verbinden we spontaan met 'zijn'; 'vergeten' en 'verloren' maken ons onzeker. Ze kunnen met allebei de hulpwerkwoorden vervoegd worden, maar wanneer gebruik je 'hebben' en wanneer 'zijn'?

De Rooij maakt echter reeds op pagina 25 duidelijk dat dit geen eenvoudige vraag is. 'Verliezen' en 'vergeten' zijn inderdaad niet onproblematisch wat de keuze van hulpwerkwoorden betreft, maar laten beide mogelijkheden toe. 'Gegaan' is in afleidingen wel eens transitief en dan (maar niet alleen dan) vervoegbaar met 'hebben'. Zelfs 'geweest' wordt in een enkel irrealis-geval wel vervoegd met 'hebben', waarempel door professionele neerlandici (wier moedertaal het Nederlands is) in een wetenschappelijk betoog. Zo noteerde De Rooij: "Een paar woordparen in fonetisch schrift hadden heel verduidelijkend geweest" (M. Gerritsen en F. Jansen

in *Meta*. Mededelingenblad voor neerlandici in Leiden 11-2 (december 1976).’ Een kleine enquête onder vakgenoten leerde mij dat ik dit lang niet als enige akelig krom Nederlands vind. Maar wie zal dat beoordelen? De ‘ideal native speaker’ misschien? Over de rol van deze laatste heeft De Rooij een uitgesproken mening. Hij zegt ‘dat de (...) methode - jezelf beschouwen als “ideal native speaker” en geen gebruik maken van corpora en slechts incidenteel (...) van informanten - voor de onderzochte taalverschijnselen niet deugt.’ (p. 152) De Rooij is hier ten prooi aan een wijd verbreid misverstand. Zich beroepen op corpora en informanten-moedertaalgenoten sluit absoluut niet uit dat de ‘moedertaalkundige’ tegelijkertijd fungeert als ideal native speaker(!). We moeten er alleen niet voor terugschrikken ook onzekerheden en aarzelingen als eigenschappen van de ideale moedertaalspreker te onderkennen. Dat De Rooij zeer veel corpora en informanten heeft geraadpleegd en daarmee een schat aan gegevens heeft verzameld, heeft hem gelukkig niet verhinderd observationeel verantwoorde conclusies te trekken die gefundeerd zijn in zijn eigen stilzwijgend gehanteerde moedertaalnormen.

Om het gebruik van de hulpwerkwoorden ‘hebben’ en ‘zijn’ in de dialecten te onderzoeken zijn vragenlijsten met standaard-Nederlandse zinnen gebruikt waarin het hulpwerkwoord is weggelaten, bijvoorbeeld: ‘De datum (...) ik vergeten’. De informanten moesten die zin vertalen in hun dialect en het hulpwerkwoord, ook in hun dialect dus, invullen. Het lijkt me een methodisch tekort dat de auteur nergens verantwoordt dat er in elk Nederlands dialect zo’n *keuze* mogelijk is. In bijvoorbeeld het Engels is uitsluitend met ‘to have’ een voltooide tijd te vormen.

Talrijk zijn in dit boek de tabellen. Bijvoorbeeld: ‘Scores en indexen van de *vergeten*-zinnen in de dialectvragenlijst van 1985 bij invullers van 63 jaar en ouder (o) (N=363) en invullers jonger dan 63 jaar (j) (N=214)’. Boeiender vind ik de weinige tabellen die de *semantiek* van het onderzochte verschijnsel weergeven.

Het boek besluit met twintig kaarten van het Nederlandse taalgebied. Elke kaart geeft weer hoe de geografische verdeling is van ‘hebben’ en ‘zijn’ als hulpwerkwoord van de voltooide tijd (actief) in een gegeven zinnetje.

Van de kwalitatieve conclusies ten slotte is de volgende zeer belangrijk.

1. In de geschiedenis van het Nederlands zien we een ontwikkeling van ‘hebben’ naar ‘zijn’. Ter adstructie van deze stelling verwijst De Rooij naar *Hebban olla vogala nestas begunnan hinase hic anda thu* (p. 147)., de klassieke beginzin (!) van ‘het’ Nederlands. Ik vind dat geen sterk argument. De fundamentele vraag, of in een zo oude fase inderdaad van een *hulpwerkwoord* ‘hebben’ sprake is en niet van een zelfstandig werkwoord, met ‘begonnen’ als een nageplaatst adjectief bij ‘nesten’ wordt niet gesteld, laat staan beantwoord.

Zeer moeilijk te beoordelen vind ik de waarde van kwantitatieve bevindingen voor het trekken van kwalitatieve semantische conclusies. Mij lijkt dat De Rooij (niet als enige trouwens) die waarde overschat. Door zijn semantisch commentaar bij de fascinerende zinnen komen we meer

over de taal zelf te weten dan door de moeilijk leesbare tabellen, hoe informatief ze ook zijn.

Frida Balk-Smit Duyzentkunst

Marcel P.R. van den Broecke (red.): *Ter Sprake - Spraak als betekenisvol geluid in 36 thematische hoofdstukken*. Foris Publications, 471 blz., f 49,50. ISBN 90 6765 385 3.

‘Ik zei dat de vlamingen nederlands spraken, maar op de melodie van het frans: de woorden aan elkaar geplakt, de h stom, aan het eind van de zin een stijging van toonhoogte’ aldus Harry Mulisch over zijn waarneming van de *spraak* van de Vlamingen (in: *De pupil*, blz. 14). Zo hebben we allemaal wel enkele intuïtieve oordelen over spreektaal en gesproken taal. Maar wat weten we nu feitelijk over spraakproductie en spraakwaarneming? Op die vraag probeert de bundel *Ter Sprake* uitgebreid en gefundeerd te antwoorden. Volgens de ondertussen populaire formule van bijeengezamelde bijdragen van specialisten heeft M.P.R. van den Broecke een boek samengesteld dat uitvoerig alle aspecten van het spreken belicht. Negenendertig specialisten proberen op heldere, voor de geïnteresseerde leek verstaanbare wijze ‘de spraak als verschijningsvorm van taal, en (...) het ingewikkelde stelsel van verbanden dat er tussen spraak, taal, schrift en de mens als bedenker en gebruiker van dit alles bestaat’ wetenschappelijk toe te lichten. Het bijzondere aan deze bundel is echter dat de samensteller zich niet beperkt heeft tot het opvragen van bijdragen, maar dat hij ook heel strikte richtlijnen gegeven heeft hoe de teksten moesten worden opgezet. En het verdient beslist de moeite die heel kort te vermelden. Vooreerst moesten de specialisten hun onderwerp zo toegankelijk mogelijk behandelen, vervolgens moesten ze een representatieve literatuurlijst bezorgen plus een aantal vragen die deels controlerend en deels provocerend van aard dienden te zijn. Daardoor kreeg de redacteur een overzichtboek dat meteen als studieboek en referentiewerk kon dienen. Uiteraard krijg je met zoveel medewerkers toch wel een vrij grote diversiteit in moeilijkheidsgraad, stijl en beknoptheid. Dat je daar niet onder uit komt beseft de redacteur kennelijk ook wel, want hij voorziet in zijn inleiding een aantal leesscenario's die respectievelijk door de avontuurlijke lezer, de beginnende student in spraak, de beginnende student taalkunde, de student moderne vreemde talen of Nederlands, de student psycholinguïstiek, taalpsychologie of sociolinguïstiek, de student logopedie en akoepedie en ten slotte de student zang kunnen worden gevolgd.

Inhoudelijk sluit dit boek aan bij de gedegen studie van de fonetiek in het Nederlands. Al sinds de jaren '30 heeft de Nederlandse taalkunde behoorlijke studies afgeleverd op het gebied van de fonetiek, we noemen hier lukraak het werk van bijvoorbeeld Zwaardemaker en Eijkman, Van Wijk, Kaiser, maar recenter ook van Nooteboom en Cohen.

Om een indruk te krijgen van de afstand die in al die tijd is afgelegd is het wellicht interessant een fragment uit Zwaardemaker en Eijkmans ‘Leerboek der Phonetiek’ (1928) te vergelijken met een fragment uit

‘Ter Sprake’. In 1928 vinden we: ‘Men trachtte zelfs de stem kunstmatig na te bootsen. Zoo vervaardigde de Weener Hofraad W. von Kempelen (1788) de eerste sprekende machine. Als stemwerk diende een kleine, door een blaasbalgje bewogen op leder opslaande ivoortong’ (p. 3). Zestig jaar later schrijft Louis Pols: ‘De allereerste geïntegreerde elektronische schakeling (*chip*) voor spraaksynthese werd, nu al weer tien jaar geleden, door Texas Instruments ingebouwd in een speel- en leerinstrument (Speak and Spell)’ (P. 331). Toch is de technologie van spraaksynthese en spraakherkenning nog lang niet klaar. Zo is het ‘herkennen van iedere willekeurige tekst, gesproken door een willekeurige spreker, onder niet-ideale akoestische omstandigheden, zonder een uitgebreide trainingsprocedure, voorlopig nog toekomstmuziek’, meldt ons *Ter Sprake*. Wel is er op dat gebied op korte termijn nog veel te verwachten. Het onderzoek bijvoorbeeld over spraakherkenning wordt met man en macht, door linguïsten en natuurkundigen gelijk, voortgezet. Alleen al in Nederland zijn er recent drie onderzoekers gepromoveerd op woordherkenning.

In 1986 is J.F. Matter gepromoveerd op de vraag: Welk effect fonetische misvorming van woorden heeft op de perceptie van de hoorder. In 1987 is A.J.A. Meyers gepromoveerd op de woordherkenning van gesproken werkwoordsvormen in Nederlands en Frans. En in datzelfde jaar 1987 promoveerde C.J. Koster over de invloed van context en assimilatie op woordherkenning in het Engels.

Spraak staat dus kennelijk weer in het centrum van de belangstelling bij de toegepaste taalkundigen. Een bundel als *Ter Sprake* is daar overigens het beste bewijs van. Wie een specialistische maar niettemin vrij leesbare inleiding zoekt op dat domein zal in de veelheid van hoofdstukken over intonatie, accent, mannen- en vrouwspraak, sprekerherkenning, spraaktechnologie, fonetische transcriptie, gesproken poëzie en zang beslist zijn gading vinden.

(LB)

Spreekwoordenboek in vier talen. Door prof. dr. H.L. Cox, in samenwerking met A.M.A. Cox-Leick, drs. Y.F. Hiemstra, prof. P.K. King. Van Dale Lexicografie: Utrecht/Antwerpen. 1988. 420 pp. f 75,-.

Het boek bevat ruim 2300 in Nederland en Vlaanderen bekende spreekwoorden, ondergebracht in 1573 ingangen (ten hoogste drie synonieme spreekwoorden onder één ingang), met een parafrase en - indien aangetroffen - hun equivalenten in het Frans, Duits en Engels (in deze, niet alfabetische volgorde). Onder een spreekwoord wordt verstaan, in navolging van ‘De grote Van Dale’ uit 1984, ‘een spreuk, gezegde dat in het kort een bekende, op ervaring berustende waarheid of wijsheid uitdrukt en dat om het aanschouwelijke of kernachtige ervan telkens weer toegepast wordt op zich voordoende situaties en verschijnselen’. Aan deze begripsomschrijving worden drie criteria toegevoegd. Een spreekwoord heeft de vorm van een mededelende zin met een vaste formulering. Een uitzondering wordt ge-

maakt voor met *men moet* beginnende spreekwoorden als *Men moet geen slapende honden wakker maken*. Voorts staat het spreekwoord in de tegenwoordige tijd. (Beide criteria onderscheiden het spreekwoord van zegswijzen als *het is een dubbeltje op z'n kant*.) Tenslotte dient de auteur anoniem te zijn; maar aan de bijbel ontleende spreekwoorden worden voorzien van een tekstverwijzing.

De spreekwoorden zijn thematisch geordend, waarbij wordt uitgegaan van een classificatie van betekenisgroepen. Een voorbeeld: *Waar gehakt wordt, vallen spaanders* valt onder het hoofdthema *Handelen* en onder het subthema *Strijden-Twisten-Verdedigen-Overwinnen*. Om een indruk te geven van de opbouw van een ingang: toegevoegd is de parafrase 'geen gevecht zonder doden of gekwetsten'; als equivalenten worden gegeven 'On ne fait pas d'omelette(s) sans casser des oeufs; Où il pleut, il y dégoutte (il y a dégouttement); Wo gehobelt wird, fallen Späne; Wars bring scars'.

Het boek bevat vier trefwoordenregisters, één voor elke taal. Uit ieder spreekwoord zijn een of meer woorden opgenomen met een opzoek-functie. In een Nawoord wordt zeer beknopt een overzicht van verzamelingen en studies gegeven, ingegaan op de herkomst en ouderdom van de spreekwoorden, de definitie van een spreekwoord besproken (zie hiervoor) en het inhoudelijke en functionele aspect van het spreekwoord behandeld. Een (opnieuw beknopte) bibliografie van na 1850 verschenen of herdrukte verzameling en studies helpt de gebruiker verder.

Uit het Nawoord licht ik nog enkele interessante aspecten. De spreekwoorden worden niet als Nederlandse spreekwoorden gezien, maar als in het Nederlandse taalgebied bekende spreekwoorden. Dit is voor een boek dat naast het Nederlandse spreekwoord de equivalenten in de moderne schooltalen geeft, een hanteerbare opvatting. Verreweg de meeste spreekwoorden blijken dan ook in de drie talen equivalenten te bezitten. Dit geldt in het bijzonder voor de leenspreekwoorden die aan de bijbel of aan het Latijn zijn ontleend. Voor de opvatting, die vooral in de negentiende eeuw enige populariteit bezat, dat spreekwoorden het gezonken cultuurgoed vormen, dus karakteristiek zouden zijn voor volksaard en vergelijkbare begrippen, is nauwelijks plaats. De vermelde opvatting leidt ook tot equivalenten die qua woordkeuze in het geheel niet overeenstemmen met de Nederlandse basis, zoals 'Devil lurks behind a cross', 'Einem frommen Mantel ist nicht zu trauen' en 'Derrière la croix souvent se tient le diable' bij 'Van de fijnen en van de motregen wordt men 't meest bedrogen'. Het lijkt mij dat de woordkeus in het Nederlandse spreekwoord wel degelijk aan de Nederlandse cultuur (en het klimaat!) gebonden is, zonder overigens hierbij iets als de volksaard te willen betrekken. De parafrase van het Nederlandse spreekwoord blijkt de spil te zijn van de equivalenten; 'echte' equivalenten vindt men onder de leenspreekwoorden: 'Niemand is profeet in zijn eigen land', 'Nul n'est prophète en son pays', 'Niemand wird für einen Propheten in seinem Land gehalten' en 'A prophet is not without honour, save in his own country', en vooral 'Gierigheid is de wortel van alle kwaad', 'L'amour de l'argent est une racine de tous les maux', 'Geiz ist die Wurzel allen Übels' en 'The love of money is the root of all evil'.

‘De functie volgt uit de gesproken context, lang niet altijd uit de betekenis van het spreekwoord als zodanig’ (Nawoord, p. 332). Dit moge waar zijn, voorzover ermee bedoeld is dat de betekenis, of beter de gelexicaliseerde zinsinhoud, niet verward mag worden met de interpretatie, die immers altijd afhankelijk is van context en situatie. Men mag echter niet zo ver gaan, en de auteur neigt er wel toe, om de ‘betekenis’ als ongrijpbaar te achten, en daarom te volstaan met een parafrase die als een semantische kapstok dient, zonder lexicografische precisering.

De ideologische ordening is niet gebaseerd op een van de systemen die in deze of de vorige eeuw zijn ontwikkeld, maar lijkt gebaseerd op de ervaring van de auteur. Zoals iedere semantische indeling, toont ook deze inconsequenties en gebreken. Waarom is Eigenschap van Dingen onderverdeeld in Algemeen, Belangrijk - Onbelangrijk en Goed - Sterk - Slecht? Vermoedelijk omdat de classificatie hanteerbaar is. Gelukkig helpt de alfabetisch geordende woordenlijst bij het opzoeken; alfabetische ordening moge alinguïstisch zijn, praktisch is ze wel. De thematische ordening heeft echter het voordeel dat synonieme spreekwoorden bij elkaar staan.

Het werk is buitengewoon fraai uitgegeven. De prijs kan geen reden zijn om het niet aan te schaffen.

J.W. de Vries

Van de IVN

In memoriam prof. dr. M. Rutten. Als je voornaam Mathieu is en je achternaam Rutten, moet je wel een Limburger zijn. Dat was prof. dr. M. Rutten ook, maar hij heeft gewerkt aan de universiteit van Luik, waar hij zijn Franstalige landgenoten Nederlandse letterkunde onderwees. Als literatuurwetenschapper moet hij een brede belangstelling hebben gehad, die zich niet alleen op de Nederlandse letterkunde en ook niet alleen op de literatuur met een grote L richtte: als emeritus schreef hij nog een uitvoerige studie over Simenon!

Professor Rutten stierf in december 1987 en pas nu wijden we in dit blad een paar woorden aan zijn nagedachtenis. Het IVN-bestuur vernam namelijk pas bij gelegenheid van het colloquium in Gent, in augustus jl., van zijn overlijden. Zo gaan de dingen soms, als mensen uit elkaars gezichtskring verdwenen zijn.

Dat prof. Rutten zich heel duidelijk wel binnen de gezichtskring van de IVN bevond, was in de jaren zeventig. Bijna dat hele decennium - van de oprichting van de IVN in 1970 tot het Amsterdamse colloquium in 1979 - maakte hij als binnenlands hoogleraar deel uit van het dagelijks bestuur.

Wie toen al actief was in de buitenlandse neerlandistiek zal zich Rutten zeker herinneren. Dat geldt in ieder geval voor de toenmalige bestuursleden, waaronder schrijver dezes. Ik denk aan hem als een bijzonder vriendelijke man, die niet nadrukkelijk aanwezig was, maar wel heel trouw de vergaderingen bezocht en ons in alle voorkomende gevallen liet profiteren van zijn kennis en ervaring.

Hij ruste in vrede.

J. de Rooij

9e uitgave *Wie en wat in de neerlandistiek in Nederland en België*

Recent verscheen de negende uitgave van het hierboven genoemde boekje. Nieuw in deze uitgave is het alfabetisch trefwoordenregister per specialisme, aan de hand waarvan in het eerste deel van 'Wie en wat' de medewerkers gevonden kunnen worden die zich met deze specialismen bezig houden.

Als vanouds zijn opgenomen de 'Lijst van tijdschriften waarin geregeld bijdragen verschijnen op het gebied van de Nederlandse taal- en letterkunde, taalbeheersing, tweedetaalverwerving en/of moedertaal didactiek' en het 'Overzicht van instellingen en organisaties die actief zijn op het gebied van de Nederlandse taal en letteren'.

De boekjes zijn te bestellen door storting van f 6,00 per stuk op postrekening 3314917, ten name van de IVN, Den Haag, onder vermelding van 'Wie en wat'.

(MK)

[Neerlandica extra Muros - najaar 1989]

Preteritum of perfectum? O tempora, o sores!

Theo A.J.M. Janssen

1 Inleiding

Wie als 'leerder' van een vreemde taal de tempora daarvan trefzeker weet toe te passen, is bepaald geen beginner meer. Want tussen moedertaal en vreemde taal zitten in het tempusgebruik vrijwel steeds allerlei zeer subtiele verschillen die pas na veel moeite en ervaring feilloos receptief en produktief onderscheiden worden. En tussen de tempora binnen de talen zelf zijn doorgaans eveneens nog weer fijne, lastig te preciseren betekenisnuances: het preteritum en het perfectum vormen een berucht stel voorbeelden, ook in het Nederlands. Dit artikel wil een bijdrage leveren aan een beter begrip van het duo.

De diverse toepassingsmogelijkheden van het preteritum en het perfectum zullen worden toegelicht aan de hand van enkele pragmatisch-grammatische noties en enkele semantische karakteriseringingen. Daarbij zal aan de afzonderlijke tempora steeds één betekenis worden toegeschreven, maar niet in termen van tijd.

2 Tempus en tijd

Eén goed voorbeeld kan meer zeggen dan tien pagina's theorie. Naar deze variant op een bekend dictum zal ik het betekenisverschil tussen het preteritum en het perfectum maar meteen proberen toe te lichten in een vergelijking met een zin in het presens.

- (1) Er wordt geklopt.
- (2) Er werd geklopt.
- (3) Er is geklopt.

Wanneer welk van deze zinnen de voorkeur verdient, is los van enig verband moeilijk uit te maken. Daarom zal ik van de volgende situatie uitgaan. Jan, Piet en Klaas zijn aanwezig op een wat luidruchtige vergadering. Ondanks het rumoer hoort Jan op een gegeven moment dat er op de deur wordt geklopt. Hij meldt dit met zin (1) aan zijn buurman Piet, die kennelijk geen geklop gehoord heeft. Piet geeft het bericht vervolgens via zin (2) door aan zijn buurman Klaas. En met zin (3) attendeert Klaas ten slotte de voorzitter op het gebeurde.

Hoe passend de zinnen aldus ook over het trio gespreid mogen zijn, toch zouden Jan, Piet en Kaas onder bepaalde omstandigheden telkens een van de andere zinnen hebben kunnen gebruiken, zij het dat Piet en Kaas na zin (2) niet meer met zin (1) en na zin (3) niet meer met zin (1) of (2) aan kunnen komen. Maar die mogelijkheid zal ik hier niet bezien omdat de uiteenzetting er nodeloos ingewikkeld door wordt.

Wat kunnen we opmerken bij het voorbeeld? Ook al is het geklop mogelijkwijs inmiddels niet meer te horen, zin (1) is toch nog

toepasselijk. Zo'n gebruik treffen we ook aan in de volgende zinnen, waar de aangeduide activiteit evenmin geheel of gedeeltelijk hoeft samen te vallen met het moment waarop de zin wordt geuit (Van Ginneken 1911).

- (4) Frits, je wordt geroepen!
- (5) Wim, iemand vraagt naar je.
- (6) Maar, Karel, wat zeg je nou toch?

De activiteit van het kloppen, roepen, vragen of zeggen zit als het ware nog in de lucht als de zinnen worden uitgesproken. Toch kan de afstand in tijd tussen activiteit en verwoording belangrijk groter zijn, getuige zinnen als de volgende.

- (7) Wat schrijft Henk in zijn laatste brief?
- (8) Wat zegt je moeder van het plan?

De interpretatie kan hier zijn: wat staat er in Henks brief, wat is je moeders oordeel over het plan. In zulke metonymische toepassingen staat niet de realisering van een handeling centraal, maar wat daarbij verwoord wordt: de inhoud (Van Dale 1984: s.v. *zeggen*). Bij een zin als (9) kan er zelfs niet meer van een handeling gesproken worden.

- (9) Wat zegt het rapport van vorig jaar eigenlijk over deze kwestie?

Hebben we in (6), (8) en (9) nu telkens met verschillende betekenissen van *zeggen* te maken, of met één betekenis maar met verschillende toepassingsmogelijkheden of interpretaties? Zo'n vraag kan ook gesteld worden met betrekking tot het presens in die zinnen. Moeten daar drie verschillende betekenissen van de presensvorm worden aangenomen?

Zowel bij het werkwoord *zeggen* als bij de presensvorm zal ik uitgaan van één *sobere* betekenis met een diversiteit van contextueel bepaalde interpretaties (Janssen 1986), dus in beide gevallen één vormcategorie en één betekenis. Dit houdt in dat de taalgebruiker in mijn opvatting enerzijds met een geringere hoeveelheid taalelementen kan volstaan, maar er anderzijds bij toepassing en interpretatie steeds creatief mee om weet te gaan. Creativiteit mag daarbij niet zo worden begrepen dat de opgedane ervaring in de omgang met de betrokken taalelementen niet van het grootste belang zou zijn. Zo vergt immers ook de creatie van een kunstwerk een hoge graad van ambachtelijkheid door veel ervaring met het betrokken materiaal. Wie aan dat vereiste voldoet, overziet de mogelijkheden.

Hoe moet men zich dat voorstellen: taalelementen - hier in het bijzonder tempusvormen - met een sobere betekenis, waarom sober? Laten we eens enkele toepassingen van tempus bekijken in een zin als de volgende, waar *zeggen* driemaal in de presensvorm verschijnt.

- (10) Goede docenten zeggen in hun colleges altijd eerst wat ze gaan zeggen, dan zeggen zij het en ten slotte zeggen zij wat zij gezegd hebben.
(Cf. Van Dale 1984: s.v. *zeggen*)

Logisch georiënteerde taalkundigen zullen *zeggen* in het eerste geval van (10) karakteriseren als een universeel presens. Een andere groep grammatici spreekt hier wellicht van een gnomisch presens (presens voor gezegden), als in: *Wie A zegt, moet ook B zeggen*. Stel dat we de betekenis van de presensvorm in kwestie als universeel beschouwen, hoe dient dan het presens in de gevallen van *zeggen* na *dan* en *ten slotte* te worden opgevat? Wel, laat het eerste *zeggen* een activiteit betreffen die, uiteraard binnen het bestek van de bedoelde colleges, als universeel geldig is aangeduid, dan zou dat eveneens zo zijn bij de activiteit aangeduid met *zeggen* na *dan* of *ten slotte*. Maar als deze beide zeg-activiteiten binnen de orde van de colleges eveneens universeel geldig zouden zijn, hoe kan er dan een ordening tussen de eerste en de twee andere bestaan, zoals ons toch duidelijk voor ogen staat bij het lezen van de zin? We moeten hoe dan ook minstens aannemen dat de eerste zeg-activiteit aan het begin van de colleges plaatsheeft. Zouden we dan mogen of moeten handhaven dat beide andere ook met een universeel presens zijn aangeduid? Of moet de tweede zeg-activiteit in kwestie gezien worden als aangeduid met een futureel en het derde met een postfutureel universeel presens? En is *gezegd hebben* dan soms een futureel universeel perfectum of, zo men wil, een universeel futurum exactum?

Deze vragenderwijs geformuleerde redenering mag absurd lijken, ze is wel een regelrechte consequentie van de opvatting om het presens toegepast in de aanduiding van een toekomstig gebeuren voor futureel te laten doorgaan. Met een zin als de volgende kan de kwestie scherper gesteld worden.

- (11) Moet je eens opletten hoe Anton college geeft. Luister! Nu zegt hij eerst wat hij gaat zeggen, straks zegt hij het en aan het slot zegt hij wat hij gezegd heeft.

De vraag is hier natuurlijk of *zegt* na *straks* en *aan het slot* met een benoeming als 'futureel', respectievelijk 'postfutureel' wel zo verhelderend gekarakteriseerd is. Duidelijk is - denk ook aan de toepassing van de presensvorm als presens historicum - dat de context of cotext vaak de doorslaggevende rol speelt in de *temporele interpretatie* van tempusvormen. In (11) wordt de interpretatie gestuurd door de tijdsbepaling *nu* + *eerst*, *straks* en *aan het slot*. In (10) wordt de ordening van de zeg-activiteiten eveneens begrepen op grond van adverbiale tijdsbepalingen. Maar niet altijd blijkt uit een tijdsbepaling hoe de situatie aangeduid met een presensvorm in de tijd gesitueerd moet worden, getuige het volgende tekstje.

(12) Wim, iemand vraagt naar je. Kom je even?

De situatie aangeduid met *Kom je even?* kan geïnterpreteerd worden als futureel: op het moment dat Wim gevraagd wordt even te komen, zal hij daar nog niet mee bezig zijn. Toch wordt met de presensvorm *niet uitgedrukt* dat het zinnetje als futureel begrepen dient te worden. De betekenis van de presensvorm staat zo'n toepassing of interpretatie evenwel niet in de weg. Binnen de vrij grote ruimte die de betekenis door haar soberheid toelaat, construeert de toesprokene de juiste tijdsverhoudingen, mede in het licht van zijn kennis over betrekkingen als tussen de situaties in kwestie. Het is overigens interessant om nog op te merken dat na *Wim, iemand vraagt naar je* de vraag *Zal je even komen?* zeer vreemd aandoet (in tegenstelling overigens tot *Wil je even komen?* of *Zou je even willen komen?*). Een presensvorm van *zullen* + infinitief blijkt dus bepaald geen vrije variant van een simpele presensvorm (Janssen 1989a).

We kunnen dan vaststellen dat niet van het tempus af te leiden valt waar een situatie (toestand, proces of handeling) die met een zin wordt aangeduid, in de tijd geplaatst moet worden. Anders gezegd, de temporele situering wordt niet bepaald door het tempus.

3 *Presens en preteritum*

Waarin verschillen het presens en het preteritum? Bij het eerste voorbeeld, de zinnen (1)-(3), is deze vraag nog nauwelijks aan de orde gekomen. Voor een goed begrip van het verschil tussen de zinnen (1) en (2) kan een vergelijking van de volgende tekstjes verhelderend zijn.

- (13)   a   Wim, iemand vraagt naar je. Kom je even?
                  b   Wim, iemand vroeg naar je. Kom je even?

Hoewel in de a-tekst *iemand vraagt naar je* wordt uitgesproken wanneer het meegedeelde zelf al in het verleden ligt en de mededeling *iemand vroeg naar je* als in de b-tekst wellicht op zijn plaats zou lijken, is juist die laatste versie niet voor de hand liggend: de vraag naar Wim is ten volle actueel en wordt met het presens dan ook in zijn actualiteit gesteld. Met *iemand vroeg naar je* wordt uitgedrukt dat de vraag terzijde van de actualiteit is. De b-tekst zou toepasselijk kunnen zijn in een volgend geval. Wim heeft eerder, toen zijn assistent naar hem toekwam, een seintje gegeven even niet gestoord te willen worden. Kort daarop echter, als Wim voor een gesprek beschikbaar lijkt en de bezoeker nog niet vertrokken is, kan de assistent de b-tekst zonder meer gebruiken. Met het preteritaal gestelde *iemand vroeg naar je* geeft de assistent dan te kennen dat hij het verzoek had willen melden toen het zijn chef niet uitkwam. Met het preteritum relateert hij het gebeuren aan die als saillant gegeven situatie.

Het verschil tussen zin (1) *Er wordt geklopt* en zin (2) *Er werd geklopt* kan nu scherper worden getypeerd. Het geklop is actueel voor Jan

als hij het registreert en Piet erover informeert. Voor Piet hoeft het dan geen actuele zaak meer te zijn, wat nog niet inhoudt dat het voor hem geen enkele actualiteitswaarde meer heeft, anders zou hij op zijn beurt niet de moeite nemen het aan een derde te melden. Als hij Klaas het gebeurde met de preteritum-zin bericht, situeert hij het daarmee niet zo maar ergens in het verleden: hij relateert het aan de situatie die door Jans mededeling voor hem saillant geworden is (vergelijk Leech 1971 en Janssen 1989b; zie daarentegen McCoard 1978). Wanneer Klaas er dan via de preteritum-zin van hoort, geeft hij met de perfectum-zin te kennen het van belang te achten dat de voorzitter erover ingelicht wordt om actie te kunnen ondernemen.

De observaties met betrekking tot zinnen in het presens en het preteritum kunnen nu met de volgende karakteristieken beknopt worden samengevat.

(14) *Betekenis van het presens en het preteritum*

- a Met de presensvorm drukt een spreker uit dat het aangeduide gebeuren voor hem *actueel* is (van de eerste orde, spelend op het eerste plan) vanuit het voor hem relevante gezichtspunt.
- b Met de preteritumvorm drukt een spreker uit dat het aangeduide gebeuren voor hem *disactueel* is (terzijde van gebeurens van de eerste orde, spelend op het tweede plan) vanuit het voor hem relevante gezichtspunt.

Met *disactueel* ('terzijde van de actualiteit') wil ik aangeven dat het gebeuren aangeduid met het preteritum volgens de spreker niet tot de actuele gebeurens behoort, doordat het in het verleden ligt of niet feitelijk is, maar onzeker of irreëel. Onzekerheid spreekt uit een voorzichtig geopperde mogelijkheid als in *Zou hij nog wel komen, denk je?* of *De krant van gisteren zou al wel weg kunnen zijn, vrees ik*. Irreële situaties zijn in het geding bij *Nou, maar ik vertrok morgen* of *Als ik jou was, deed ik dat niet* en *Hoepelde hij nu maar 'ns op*.

Ook bij een in het preteritum gestelde zin valt los van een context vaak niet uit te maken of hij betrekking heeft op een situatie in het verleden dan wel op een, zij het als irreëel te begrijpen, situatie in heden of toekomst, zoals bij *Ik wou dat je ophoepelde* of *Ik zag je maar het liefst weer vertrekken*. Op deze *disactuele* wijze geuit kunnen verzoeken overigens heel beleefd en bescheiden klinken, bijvoorbeeld: *Ik wilde graag een borrel*. Echter, voor een geslaagd bescheiden geformuleerd verzoek leent zich lang niet ieder werkwoord, getuige de zin: *Ik lustte graag een borrel*, die slechts als een bekentenis over een behoefte uit sprekers verleden begrepen zal worden. Met de preteritumvorm van *zullen* is de zin *Ik zou graag een borrel lusten* evenwel niet meer voor misverstand vatbaar en een aldus bescheiden geuite wens zal gaarne worden ingewilligd.

4 Preteritum en perfectum

In een paar toepassingen verschillen het perfectum en het preteritum heel duidelijk. Zo kan het preteritum gebruikt worden voor de beleefdheidsformule en de irrealis, maar het perfectum niet, getuige de perfectum-tegenhangers van enkele preteritum-voorbeelden.

- (15) a Ik wilde graag een borrel
b ? Ik heb graag een borrel gewild.
- (16) a Ik zag je maar het liefst weer vertrekken.
b ? Ik heb je maar het liefst weer zien vertrekken.
- (17) a Hoepelde hij nu maar eens op.
b ? Is hij nu maar 'ns opgehoepeld.

De perfectum-zinnen zijn niet te begrijpen in de bedoelde toepassingen. Maar daarmee is niet gezegd dat het perfectum uitsluitend geschikt is om er gebeurens (toestanden, processen, handelingen) mee te situeren in het verleden. Dit is al gebleken bij zin (11), waar *gezegd heeft* geïnterpreteerd kan worden als futureel en geenszins als irrealis, een interpretatie overigens die - zoals (18) laat zien - bij het preteritum juist vreemd is.

- (18) a Het duurt nog maar even en het vliegtuig is uit het zicht verdwenen.
b ? Het duurt nog maar even en het vliegtuig verdween uit het zicht.

Men zou *is verdwenen* in (18) a wel kunnen onderscheiden als futurum exactum, maar dat stuit op dezelfde bezwaren als bij het presens in de futurele toepassing, want het verschaft geen inzicht in de kwestie waarom in de niet-futurele toepassing de vorm hetzelfde is. Dat het presens en het perfectum in dit opzicht vergelijkbaar zijn, kan toegeschreven worden aan de aanwezigheid van de presensvorm *is* in *is verdwenen*. De zinnen van (19) en (20) laten zien dat het zinvol is om tussen het finiete werkwoord in 'samengestelde tempora' en het finiete werkwoord in de 'niet-samengestelde tempora' verband te leggen.

- (19) a Nu is Jan vertrokken, vertrekt Piet en zal Klaas vertrekken.
b ? Nu *was* Jan vertrokken, vertrekt Piet en zal Klaas vertrekken.
c ? Nu is Jan vertrokken, *vertrok* Piet en zal Klaas vertrekken.
d ? Nu is Jan vertrokken, vertrekt Piet en *zou* Klaas vertrekken.
- (20) a Toen was Jan vertrokken, vertrok Piet en zou Klaas

- vertrekken.
- b ? Toen *is* Jan vertrokken, vertrok Piet en zou Klaas vertrekken.
- c ? Toen was Jan vertrokken, *vertrekt* Piet en zou Klaas vertrekken.
- d ? Toen was Jan vertrokken, vertrok Piet en *zal* Klaas vertrekken.

Bij nevenschikking achter *nu* blijkt een conjunct met een presentisch finiet werkwoord niet combineerbaar te zijn met een conjunct waarin het finiete werkwoord preteritaal is. Omgekeerd is bij nevenschikking achter *toen* afwisseling met een presensvorm uitgesloten: het finiete werkwoord moet steeds preteritaal zijn. Dus *is vertrokken* past wel in de reeks van conjuncten waarin *vertrekt* past, maar niet in een reeks waarin ook *vertrekt* oninterpreteerbaar zou zijn. Los van de nevenschikking is de zin *Toen is Jan vertrokken* overigens zonder meer begrijpelijk. *Toen* modificeert nu echter de infinitieve vorm *vertrokken* en niet de finiete vorm *is*, zoals *nu* en *toen* in (19)a en (20)a *is*, resp. *was* modifieren (Janssen 1987; 1988).

Uit de vergelijking van de zinnen in (19) en in (20) kan een verder gaande conclusie getrokken worden: het Nederlands heeft slechts twee finiete vormen, het presens en het preteritum; de ‘samengestelde tempora’, naar mijn mening pseudo-tempora (Janssen 1989c), parasiteren daarop. Dit kan in het onderstaande overzicht worden weergegeven.

(21) *De ‘tempora’ van het Nederlands*

‘tempus’	finiete vorm	hulpww. <i>zullen</i>	hulpww. <i>hebben/zijn</i>	hoofdw.
PRESENS				
1 presens	<i>vertrekt</i>			~
2 perfectum	<i>is</i>		~	<i>vertrokken</i>
3 futurum	<i>zal</i>	~		<i>vertrekken</i>
4 futurum exactum	<i>zal</i>	~	<i>zijn</i>	<i>vertrokken</i>
PRETERITUM				
5 preteritum	<i>vertrok</i>			~
6 plusquamperfectum	<i>was</i>		~	<i>vertrokken</i>
7 futurum preteriti	<i>zou</i>	~		<i>vertrekken</i>
8 futurum exactum preteriti	<i>zou</i>	~	<i>zijn</i>	<i>vertrokken</i>

Uit deze classificatie komt duidelijk naar voren dat het preteritum en het perfectum twee volstrekt verschillende categorieën zijn. Een vergelijking tussen het preteritum en het perfectum moet indirect verlopen, want het preteritum dient eerst en vooral vergeleken te worden met het presens. Het perfectum is dan ook volgens het schema en blijkens de zinnen van (19) en (20) veeleer te vergelijken met het plusquamperfectum (Janssen 1987; 1988).

Alleen finiete werkwoorden beschouw ik als deiktisch, dus

plusquamperfectum (Janssen 1987; 1988).

Alleen finiete werkwoorden beschouw ik als deiktisch, dus in ‘samengestelde tempora’ slechts de presens- en preteritumvorm. Met een finiet werkwoord, of het nu hulpwerkwoord is of niet, wordt in mijn opvatting een gebeuren aangeduid, hoe abstract dat gebeuren ook moge zijn. Het deiktisch karakter van de finiete vormcategorieën typeer ik dan als volgt.

(22) *Deiktische functie van de finiete vormcategorieën presens en preteritum*

- a Met het gebruik van een finiete vormcategorie van het werkwoord drukt de spreker uit dat het gebeuren genoemd met het werkwoord saillant voor hem is vanuit het relevante gezichtspunt;
- b
  - met het gebruik van de *presensvorm* drukt de spreker uit dat het aangeduide gebeuren voor hem actueel is;
  - met het gebruik van de *preteritumvorm* drukt de spreker uit dat het aangeduide gebeuren voor hem disactueel is.

Voor het onderscheid tussen preteritum en perfectum is nu van belang dat het finiete deel van het perfectum, het presentische hulpwerkwoord, wel deiktisch gekenmerkt is, maar het infiniete deel, het participium (soms een infinitief), niet. Uitsluitend bij finiete vormen zijn de deiktische noties *relevant gezichtspunt*, *saillantie* en *(dis)actualiteit* in het geding, dus wat het perfectum betreft alleen bij de presensvorm van *hebben* of *zijn*.

Wat houdt in het bijzonder de nog niet eerder besproken notie saillantie in voor het onderscheid tussen preteritum en perfectum? De volgende situatie kan opheldering bieden. Stel, de bel gaat en mijn dochter loopt naar de deur om te kijken wie er is. Een minuut of wat later hoor ik dat de bezoeker weggaat. Wanneer mijn dochter terugkomt, vraag ik:

- (23)
- a Wie was er aan de deur?
  - b Wie is er aan de deur geweest?

Maar alleen de a-zin is adequaat doordat in het gegeven verband de bevroegde situatie voor de spreker en overigens ook voor de toegesprokene een saillante aangelegenheid betreft. Hetzelfde zien we in het volgende geval. Stel, u en uw zoon zien een man naar de voordeur komen. Uw zoon gaat kijken wat de man wil. Wanneer hij even later terugkomt, vraagt u:

- (24)
- a Wat wilde hij?

b Wat heeft hij gewild?

Weer is de zin in het perfectum vreemd. Met de zin in het preteritum wordt echter adequaat ingespeeld op de situatie die in de gegeven omstandigheden disactueel, maar saillant is.

De preteritum- en de perfectum-variant zijn voor verschillende situaties te gebruiken ongeacht of er een tijdsbepaling als *zojuist* in voorkomt, zoals uit (25) en (26) blijkt.

- (25) a Er was iemand voor je aan de deur.
b Er is iemand voor je aan de deur geweest.
- (26) a Er was zojuist iemand voor je aan de deur.
b Er is zojuist iemand voor je aan de deur geweest.

In beide gevallen kan de b-zin gebruikt worden als bijvoorbeeld uw zoon thuiskomt van school. Maar als u weet dat hij even een brief is wezen posten en er intussen iemand voor hem geweest is, dan heeft beide keren de a-zin verreweg de voorkeur boven de b-zin.

Om een gebeuren met het preteritum te kunnen aanduiden moet het vanuit het gezichtspunt van de spreker niet alleen disactueel zijn, maar zich kennelijk tevens afspelen binnen een vrij nauw, als saillant gegeven referentiekader.

De varianten zijn dus voor verschillende situaties toepasselijk, zoals ook (27) laat zien.

- (27) a Klaas, we spraken af die zaak verder te laten rusten.
b Klaas, we hebben afgesproken die zaak verder te laten rusten.

Als Klaas bijvoorbeeld een dag eerder niet aanwezig geweest is bij het maken van de afspraak, dan verdient de b-zin de voorkeur. Maar als de voorzitter nu net geconcludeerd heeft dat een omstreden zaak maar even van tafel moet en Klaas er vervolgens toch nog op terug probeert te komen, dan is de situatie van de afspraak saillant en heeft de preteritum-zin als terechtwijzing zeker de voorkeur.

Ter typering van de notie saillantie kan een parallel getrokken worden met zowel *hier* en *daar* als *dit/deze* en *dat/die* (Janssen 1989b, c). Met *hier* of *daar* wordt een plaats (algemener, een entiteit) aangeduid die - eventueel door aanwijzing - in de gegeven situatie opvallend onder de aandacht is. Of nu *hier* of *daar* gebruikt wordt, saillantie van de aangeduide plaats is gelijkelijk vereist. Welk van beide gebruikt wordt, hangt echter af van de vraag of de spreker vanuit zijn gezichtspunt direct en ten volle, dan wel zijdelings betrokken is bij de plaats in kwestie. Dit onderscheid correspondeert met de oppositie actualis, resp. disactualis bij het presens en het preteritum.

Met het volgende markante voorbeeld kan de notie saillantie nu verder worden toegelicht. Stel, u komt op een avond uit het

theater en ziet dat de straten en auto's nat zijn. Hoe zou u aan uw partner uw bevinding kenbaar maken?

- (28)   a Hé, het regende.
              b Hé, het heeft geregend.

Naar alle waarschijnlijkheid met de b-variant (vergelijk Van Ginneken 1911). Toch is de a-variant, zeker in de versie *Hé, het regende toch?*, bepaald niet uitgesloten als uw partner in de pauze vanuit de foyer al meende te zien dat het regende, maar u dat in twijfel trok. Door de discussie daarover is de betrokken situatie nu wel als saillant gegeven. Op het gebruik van het perfectum kunnen een paar factoren van invloed zijn. Allereerst zal het tijdsbeslag van het theaterbezoek te onprecies zijn voor een saillant kader. Daarnaast echter kan de situatie waarin de uiting gedaan wordt, zelf niet alleen saillant, maar ook zodanig actueel zijn, dat daarop het gebruik van het presentische hulpwerkwoord in de perfectum-formatie berust. Een mooi voorbeeld is het volgende (ANS 1984: 462).

(29) Hé, het regent en nu ben ik mijn paraplu vergeten.

Niet de situatie, noch het moment waarop de paraplu vergeten werd, doet er hier toe; de aandacht is gericht op de actuele situatie waarin ik een paraplu nodig heb. Iets soortgelijks zien we bij zinnen als de volgende, uitgesproken door de voorzitter van een vergadering.

- (30) Dan zijn de notulen hierbij goedgekeurd onder dankzegging aan de secretaris.
(31) Uitgebracht zijn elf stemmen voor en twaalf tegen. Het voorstel is verworpen.

De performatieve waarde van zulke uitingen, (30) en de tweede van (31), zou ten enenmale ontbreken in de preteritum-variant.

Dat kranteberichten nog al eens openen met een zin in het perfectum, terwijl het voorval van de rapportage nader wordt beschreven in het preteritum en de afsluiting soms weer in het perfectum of presens staat (Overdiep 1923), is in het licht van het voorgaande begrijpelijk. In de opening wordt met het hoofdwkwoord van de perfectum-formatie een situatie onder de aandacht gebracht die een referentiekader kan vormen voor daarmee verbonden gebeurens. Die gebeurens kunnen dan als saillant, maar disactueel met het preteritum aangeduid worden. Vervolgens kan als relevant voor de actuele situatie in het perfectum en het presens worden aangegeven hoe een en ander is afgelopen en met welke consequenties. Bijvoorbeeld (*NRC Handelsblad* 25 okt. 1988).

- (32) *Pitbull bijt zich in hand 3-jarige vast*
Een driejarig jongetje en zijn moeder zijn gistermiddag in een Amsterdamse flat aangevallen door een pitbull-terriër. De vrouw en

haar kind moesten zich onder doktersbehandeling stellen. In een lift beet de hond zich vast in de hand van het jongetje. Toen de moeder naar kind probeerde los te krijgen, werd zij ook gebeten. De eigenaar heeft de kaken van het dier met een bijstok moeten loswrikken. De politie onderzoekt de zaak. Inmiddels blijft de hond bij zijn eigenaar.

5 Slotvragen

Wanneer is iets saillant of (dis)actueel? Hoe zit dat in verschillende talen? Werd of is over het verschil tussen het preteritum en het perfectum bepaald nog niet het laatste woord gezegd?

Referenties

- ANS (1984) G. Geerts e.a. (red.), *Algemene Nederlandse spraakkunst*, Groningen/Leuven.
- Van Dale (1984). *Groot woordenboek der Nederlandse taal*, door G. Geerts, H. Heestermans m.m.v. C. Kruyskamp, Utrecht/Antwerpen.
- Ginneken, J. van (1911), 'Een proeve van Nederlandsche spraakkunst. De tijden van het werkwoord', in: *De Nieuwe Taalgids* 5, 133-152.
- Janssen, Th.A.J.M. (1986), *De betekenis van het Nederlands*, Amsterdam [inaug. rede VU]; ook in: *Forum der Letteren* 28: 1-23 (1987).
- Janssen, Th.A.J.M. (1987) 'Het perfectum: syntactisch en semantisch samengesteld', in *Tabu* 17: 28-53.
- Janssen, Th.A.J.M. (1988) 'Tense and temporal composition in Dutch: Reichenbach's "point of reference" reconsidered', in: V. Ehrich, H. Vater (eds.), *Temporalsemantik*, Tübingen, 96-128.
- Janssen, Th.A.J.M. (1989a) 'Die Hilfsverben *werden* (deutsch) und *zullen* (niederländisch): modal oder temporal?', in: W. Abraham, Th.A.J.M. Janssen (eds.), *Tempus-Aspekt-Modus. Die lexikalischen und grammatischen Formen in der Germania*, Tübingen.
- Janssen, Th.A.J.M. (1989b) *Present and past: counterparts of this and that*, Duisburg [L.A.U.D., A 269].
- Janssen, Th.A.J.M. (1989c) 'Tempus: interpretatie en betekenis', in: *De Nieuwe Taalgids* 82, 305-329.
- Leech, G.N. (1971), *Meaning and the English verb*, London.
- McCoard, R.W. (1978), *The English perfect: tense-choice and pragmatic inferences*, Amsterdam etc.
- Overdiep, G.S. (1923), 'Een opmerking over het Nederlandsche perfectum', in: *De Nieuwe Taalgids* 17. 26-33.

Het belang van de studie van het Afrikaans*

P.C. Paardekooper

1 *Het belang voor het Afrikaans zelf: taalkunde en taalpolitiek*

In *Neerlandica extra Muros* 51 verscheen een samenvatting (Donaldson 1988) van een proefschrift (Donaldson 1985) over de invloed van het Engels op het Afrikaans, waarin de schrijver pleitte voor een niet-emotionele beschrijving van die invloed en voor ‘erkenning’ van de aanwezigheid van duizenden anglicismes in het Afrikaans (1988: 67).

Ik denk dat we die discussie daarover verhelderen door het taalkundige aspect van die zaak te scheiden van het taalpolitieke. Het woord ‘taalpolitiek’ kom je tegenwoordig zelden tegen in publikaties van taalkundigen, hoewel het begrip er vaak impliciet in aanwezig is. Wie over het Afrikaans schrijft, krijgt als vanzelf met ‘taalpolitiek’ te maken. Pas een eeuw geleden is de Afrikaanse klank tekst geworden, wat op zichzelf al een grote taalpolitieke activiteit inhield doordat men zich afzette tegen het Nederlands. Later probeerden de Engelsen het Afrikaans uit te roeien; de wil tot talig overleven bracht de strijd tegen anglicismes mee. Dat is het misverstand bij Donaldson, die de relatie tussen Afrikaans en Engels in eerste instantie vanuit z'n moedertaal bekijkt, het Engels, dat van de twee de meest comfortabele positie heeft, terwijl het Afrikaans bedreigd is. Donaldson heeft wèl gelijk als hij constateert dat er bij de bestrijding van ‘inluipsels’ en ‘mogelijke inluipsels’ wel eens vergissingen gemaakt zijn (1988: 67). Zelf stel ik dat de voor het voortbestaan van het Afrikaans nodig geachte taalpolitiek zonder een degelijke beschrijving van deze taal z'n basis mist en dat die beschrijving onmogelijk is zonder kennis van bepaalde historische vormen van het Nederlands.

2 *Belang voor de neerlandistiek*

2.1 *Standaardisatieprocessen*

Standaardisatie is taalpolitiek voor elk Algemeen Beschaafd van grote betekenis; voor de taalkunde is belangrijk, langs welke wegen dat proces plaatsvindt. Bijna altijd gaat het om doubletten uit twee of meer dialecten ofwel uit taal en tekst. In de standaardisatie van het Afrikaans kunnen we ruwweg twee fases onderscheiden (twee soorten, wat mij betreft): de fase waarin die parallel loopt met die van het ABN, en die waarbij het z'n eigen, typisch-Afrikaanse gang moet gaan. Een voorbeeld van het eerste is de keus tussen *noot* ‘muzieknoot’ enz. en *neut* ‘eetbare harde vrucht’ waarbij betekenisverschil ontstaan is (net als bij ABN *noot/neut* ‘borreltje’), één van het tweede is de manier van kiezen (niet kiezen) tussen *leef/lewe*. Op het eerste gezicht lijkt alleen die van het eerste type van belang voor de neerlandistiek, maar bij nader inzien blijkt de tweede het ook. Waarom bestaat *lee* ‘leven’ niet, maar *gee* wèl, in tegenstelling tot *geef* en *gewe*? Waarom bestaat *belewe* wèl (naast *beleef*)?

Een ander belangrijk probleem bij standaardisatie is: wanneer verdwijnt één van twee doubletvormen, wanneer treedt er volledige

betekenissplitsing op met behoud van allebei de vormen, wanneer is er gedeeltelijk overeenkomst in betekenis naast gedeeltelijk verschil? Concreet: waarom zijn bijvoorbeeld *noot/neut* in het Afrikaans en het ABN allebei blijven bestaan met betekenisverschil? Maar waarom ligt dat verschil in het Afrikaans op een andere plaats als in het ABN?

2.2 Reconstructie van proto-ABN en 17de- en 18de-eeuws Noord- en Zuidhollands

Omdat het Afrikaans uit taal/tekstdoubletten veel vaker als het ABN de taal- (= de dialect-)vorm gekozen heeft, is het van grote betekenis voor de reconstructie van ouder Hollands. Zo is Hollands *vars* de onbedreigde overwinnaar van *vers*, maar *vleis* heeft enkel een compromis met *vlees* kunnen sluiten, dat in allerlei samenstellingen en afleidingen (bijvoorbeeld *vleeslik*) nog aanwezig is. Dat kan erop wijzen dat *vars* ook in het 18de-eeuwse proto-ABN veel steviger stond als *vleis*. Een ander voorbeeld is *bondel/bundel*. Daar is betekenisdifferentiatie opgetreden: het laatste slaat - niet toevallig - op een verzameling teksten, het eerste op nietteksten. Maar parallel daarmee loopt een uitspraakverschil: [b□n□l] heeft met z'n *d*-loosheid vrij zeker de oude Hollandse uitspraak bewaard, tegenover de *d* in [b□nd□l] waar duidelijk spellingsuitspraak aanwezig is. Weer een ander geval treffen we aan in de doubletten *sag* 'zacht' / *saf* 'zacht' in ongunstige betekenis, *saggies/sagkens*. In het laatste (springlevende) woord vinden we een klinkend bewijs voor Antwerpse invloed op het Afrikaans, natuurlijk via het proto-ABN waarin het eveneens springlevend geweest moet zijn. Pas in een latere fase is het daaruit verdwenen.

3 Belang voor de Algemene Taalkunde

Iedere taal is een mengtaal, ook het Afrikaans. Maar in tegenstelling tot zoveel andere talen, zijn de mengprocessen hier zoveel recenter (voor een deel) en dus zoveel beter op heterdaad te betrappen. Ik hoef niet uit te weiden over het grote aantal artikelen dat een of meer onderdelen van zulke mengprocessen bespreekt, en over de discussie over bijvoorbeeld de oorsprong van de dubbele ontkenning in het Afrikaans.

4 Conclusies

Bij de studie van het Afrikaans zijn we niet alleen aangewezen op onderzoek van het - vooral oudere - Nederlands, ook geldt dat de studie van - vooral het oudere - Nederlands baat heeft bij onderzoek van het Afrikaans. In verband daarmee wil ik pleiten voor twee volwaardige leerstoelen Afrikaans: één aan een Nederlandse en één aan een Belgische Nederlandstalige universiteit.

Bibliografie

Donaldson, B.C. *The influence of English on Afrikaans: a case of language change in a language contact situation*. Bloemfontein, 1985.

Donaldson, B.C. 'De invloed van het Engels op het Afrikaans: een uniek geval van taalverandering in een taalcontactsituatie', in: *Neerlandica extra Muros*, nr. 51, 1988, pp. 62-68.

Eindnoten:

* Door de redactie ingekort.

Over een keurig park en een labyrint
Kroniek van land en volk van Nederland en Vlaanderen
J. Pekelder

In de loop van dit jaar verschenen twee boeken die de aandacht verdienen van de docent Nederlands extra muros, namelijk Kees Snoek: *Nederland leren kennen* (Martinus Nijhoff, Leiden/Antwerpen, 1989. 113 p. BF 500 Hfl. 25, -) en Geert van Istendael: *Het Belgisch labyrint* (Arbeiderspers, Amsterdam, 1989. 333 p. BF 698 Hfl. 34,90).

Snoek, die al jaren actief is als docent Nederlands buiten de muren, schrijft in het 'Voorwoord' dat *Nederland leren kennen (NLK)* vooral bestemd is voor buitenlandse studenten Nederlands en dat het behalve in lessen Nederlandkunde gebruikt kan worden in lessen lees- en schrijfvaardigheid. We zullen in deze bespreking alleen ingaan op de Nederlandkundige merites van het boek. Dat *NLK* voor het onderwijs is geschreven, blijkt uit de didactisch weloverwogen opzet. *NLK* bevat achttien korte hoofdstukken van gemiddeld zes pagina's. De hoofdstukken zijn ingedeeld in verschillende korte paragraafjes die zeker voor de enigszins gevorderde student zonder meer te overzien zijn. Elk hoofdstuk kan gezien worden als een antwoord op de in de titel vervatte vraag. Bijvoorbeeld: *Waar wonen de Nederlanders?* (hfdst. 1), *Hoe verdelen ze hun geld?* (hfdst. 6), *Hoe worden ze beschermd en gecontroleerd?* (hfdst. 9), *Hoe gezond zijn ze?* (hfdst. 15) en *Hoe kijken ze tegen het leven aan?* (hfdst. 18). Meteen na elk hoofdstuk volgt een lijst vragen over de behandelde stof. De tekst wordt aangevuld met tabellen, krantestukjes, korte fragmenten uit boeken, foto's en ander illustratief materiaal uit brochures, folders en dergelijke.

NLK geeft niet alleen zakelijke informatie, maar stelt de lezer eveneens in staat inzicht te krijgen in mentaliteit en gedrag van de Nederlanders. De bladzijden met zuiver zakelijke informatie hebben echter de overhand. Soms wordt er naar onze smaak zelfs te veel informatie gegeven, zoals in het hoofdstuk *Hoe gezond zijn ze?* (hfdst. 15). We vinden daar een twintigregelige definitie van het begrip *homeopathie* (p. 88). Dergelijke passages horen niet thuis in een boek over Nederlandkunde. Voor de verklaring van moeilijke woorden en begrippen kan de student zich wenden tot woordenboek of encyclopedie. Wat Nederlandkundig wel relevant is, is de vraag waarom homeopathie in Nederland sinds de jaren zestig zo populair is. En op deze vraag wordt slechts zeer summier ingegaan. Dat is jammer, want juist de beantwoording van dergelijke vragen, waarvan we de moeilijkheid hier zeker niet willen onderschatten, geeft ons inzicht in mentaliteit en gedrag van de Nederlanders door de jaren heen. Dit neemt echter niet weg dat er, zoals we reeds aanstipten, beschrijvingen worden gegeven van typisch Nederlands gedrag of van een typische Nederlandse mentaliteit. Deze passages behoren ongetwijfeld tot de leukste en daarom voor studenten tot de motiverendste van

NLK. Over de spreekwoordelijke Nederlandse zuinigheid zegt Snoek bijvoorbeeld: ‘Wie bij een Nederlandse familie op bezoek komt, krijgt een kopje koffie met een koekje erbij gepresenteerd uit een trommel, die daarna keurig weer wordt gesloten, tot de gastheer of gastvrouw de tijd gekomen acht om een tweede koekje te presenteren’ (p. 108). Zulke passages werken verfrissend naast de zuiver informatieve stukken.

Een andere opmerking van algemene aard betreft het illustratief materiaal. Daar is nogal wat op aan te merken. Wat de tabellen betreft, zijn we van mening dat het wenselijk is alleen jaartabellen op te nemen waarin naast oudere gegevens ook de meer recente gegevens verwerkt zijn, zodat de lezer na kan gaan hoe de situatie recentelijk was in vergelijking met vroeger jaren. Dit is in *NLK* niet altijd het geval. Zo wordt er een tabel gegeven van het marktaandeel van enkele landelijke dagbladen over de periode 1955-1979 (p. 26). Op p. 87 komen we een tabel tegen over de gemiddelde levensverwachting per geslacht bij geboorte over de periode 1840-1975 en op p. 93 vinden we een tabel over het arbeidsverzuim in Nederland die loopt van 1955-1978. In geen van deze tabellen is af te lezen hoe de situatie het laatste decennium was. Dat niet-recente tabellen soms een verkeerd beeld kunnen geven van het meest recente verleden blijkt duidelijk uit een tabel over vormen van vrijetijdsbesteding binnenshuis lopend van 1974-1983 (p. 94). In het rijtje TV kijken, radio luisteren etcetera ontbreken de videorecorder en de personal computer, twee apparaten die met name de laatste vijf jaar menig Nederlander zijn vrije tijd heeft doen doorkomen.

Bij het doornemen van krantestukjes valt het op dat, alhoewel Snoek uit zo'n tiental verschillende kranten en tijdschriften fragmenten opneemt, vrijwel 60 percent afkomstig is uit *de Volkskrant* en *NRC-Handelsblad*, terwijl bekende kwaliteitskranten als *Trouw*, *Het Parool*, een massakrant als het *Algemeen Dagblad* en een journalistiek hoogstaand tijdschrift als *Elsevier* geheel ontbreken. Iets meer pluriformiteit zou de waarde van de ingebrachte stukken zeker verhoogd hebben. Zelfs in een krant als het *Algemeen Dagblad* staan soms stukken die aan alle eisen der journalistieke kunde voldoen. Bovendien lijkt het taalgebruiksniveau van deze krant en in mindere mate van *Trouw* en *Het Parool* ons, gezien het publiek waar *NLK* voor bestemd is, beter aangepast dan dat van toch wel elitaire bladen als *de Volkskrant* en *NRC-Handelsblad*.

Wat de foto's bij de teksten betreft, lijkt het ons wenselijk dat ze in een eventuele volgende druk van *NLK* voorzien worden van een onderschrift. In een aantal gevallen is het namelijk te enen male onduidelijk waarom bepaalde foto's bij bepaalde tekstgedeeltes staan. Bijvoorbeeld de foto van twee bejaarde heren die glimlachend het glas heffen onder een paragraafje dat handelt over de (on)zekerheden van de Nederlanders (p. 109). En zelfs als het verband tussen tekst en foto duidelijk lijkt, dan nog is het wenselijk aan te geven waar de foto een foto van is.

Tenslotte nog een opmerking van tekstinhoudelijke aard. Het valt op dat termen als *zuil*, *verzuijing* en *ontzuijing* nergens duidelijk gedefinieerd worden, terwijl deze begrippen toch cruciaal zijn voor het

goede begrip van grote gedeeltes uit *NLK*. Het enige dat hieromtrent gezegd wordt, is dat *zuilen* verschillende godsdienstige en politieke richtingen aanduiden en dat het verschijnsel van die verschillende richtingen *verzuijing* is (p. 16). Onder deze definitie vertonen waarschijnlijk de meeste landen een verzuilde maatschappijstructuur, want in de meeste landen is er, al dan niet ondergronds, sprake van verschillende godsdienstige en politieke richtingen.

Deze luttele kritische kanttekeningen weerhouden er ons niet van *NLK* te beschouwen als zeer leerzame lectuur voor studenten Nederlands extra muros. Dankzij de didactische opzet zullen deze het zonder meer als cursusboek kunnen gebruiken voor een collegereeks Nederlandkunde. Enigszins gevorderde studenten zullen het zelfs op zelfstandige basis kunnen bestuderen. Het boek oogt nogal sober zonder daardoor onaantrekkelijk te zijn. Ergens aan het eind zegt Snoek: ‘Nederland heeft vrijwel niets van een wildernis, maar vrijwel alles van een keurig park’ (p. 110). Als we in dit citaat *Nederland* vervangen door *Nederland leren kennen* hebben we ons inziens een juiste typering van deze publikatie.

Geert van Istendael, journalist op de binnenlandredactie van de Nederlandstalige Belgische televisie (BRT), richt zich in *Het Belgisch labyrint (BL)* in de eerste plaats tot de Nederlanders. Zijn doel is de staat België op een bevattelijke wijze te ontleden, zodat de noorderburen wat vooroordelen armer zullen kunnen worden. Afgezien van proloog, epiloog, bibliografische aantekeningen en register, beval *BL* drie grote hoofdstukken. Elk hoofdstuk is onderverdeeld in paragrafen die per stuk gemiddeld zo'n dertig pagina's beslaan. In het eerste hoofdstuk getiteld *Geschiedenissen* wordt in vogelvlucht de geschiedenis van het gebied dat nu België heet, verteld vanaf de val van Antwerpen (1585) tot en met de Tweede Wereldoorlog en de periode vlak daarna. In hoofdstuk 2, *De taal is gansch een volk*, wordt de taalstrijd behandeld. De auteur gaat zowel in op de historische achtergronden als op de meest recente (taalpolitieke) ontwikkelingen. In *Het labyrint*, het slothoofdstuk, worden de Belgische instellingen beschreven: de politieke partijen, de vakbonden, de katholieke kerk (voor zover een Belgische instelling) alsmede de grote (industriële) ondernemingen in verleden en toekomst.

BL heeft als ondertitel meegekregen *De schoonheid der wanstaltigheid*. De paradox is duidelijk: ondanks de wanstaltige aanblik die België's geschiedenis biedt, ondanks de in het oog springende wanstaltigheid van de vele taalpolitieke compromissen en ondanks de wanstaltigheid van sommige Belgische gebruiken en gewoonten, ligt er in dat alles toch iets ‘schoons’ verborgen. Iets ‘schoons’ dat de Belg onmiddellijk ziet of op zijn minst aanvoelt, maar dat voor de Nederlander niet zonder meer te doorgronden is. Alhoewel Van Istendael, ons inziens terecht, het minderwaardigheidscomplex van de Belgen ten opzichte van de Fransen en de Nederlanders aan de kaak stelt, ontkomen we toch niet aan de indruk dat ook hij het er met name ten aanzien van Nederland nog moeilijk mee heeft. We geven slechts enkele uit de vele voorbeelden:

‘(...) een beschaving die in Brussel en Antwerpen al veel eerder tot ontwikkeling was gebracht dan in het slijkerige vissersdorp Amsterdam.’ (p. 17), ‘Niettemin was België (...) veruit het meest democratische land van Europa, democratischer dan Frankrijk en Engeland en onvergelijkbaar veel democratischer dan Holland, dat door ons Voorlopig Bewind beschouwd werd als ondraaglijk achterlijk en verstard.’ (p. 23) ‘Toch blijft het socialisme in ons land massaler dan een Nederlander zich kan voorstellen.’ (p. 271). De toon die uit deze citaten spreekt, wijst toch duidelijk op een zeker ongenoegen. Het gebrek aan nuance en het vaak bombastische taalgebruik is trouwens een constante in *BL*.

Een andere eigenaardigheid van de manier van schrijven van Van Istendael bestaat erin op de ene plaats ten stelligste iets te beweren om het een stukje verder weer gedeeltelijk terug te nemen. Vergelijk ‘Ik denk dat de socialistische beweging in de verfransing van Brussel een doorslaggevende rol heeft gespeeld’ (p. 122) met ‘Ik moet natuurlijk niet doen alsof de socialisten ervoor gezorgd hebben dat Brussel verfranst is’ (p. 125) en vergelijk ‘Inzake huwelijk, gezin en seksualiteit is de kerkelijke invloed bijna verdwenen’ (p. 213) met ‘Dat komt omdat de Kerk nog altijd een zekere invloed uitoefent op dat gebied, en er zich zeker nog intensief mee bezig houdt’ (p. 214).

Ondanks deze opmerkingen, is *BL* zeker de moeite van het lezen waard. Dat is niet in de laatste plaats te danken aan de meeslepende en uitbundige manier van schrijven. De auteur heeft het op de ene plaats over franstalige heethoofden, lompe Vlamingen en eigenwijze Nederlanders, terwijl hij ergens anders spreekt over de grote Walen die de geschiedenis heeft opgeleverd, de kloeke Vlamingen en de economisch onnavolgbare Nederlanders. Wonderwel slaagt hij er op de meeste plaatsen in paradoxen tot een aanvaardbare synthese om te vormen. De enorme schat aan informatie die het boek verder bevat, is onmisbaar voor iedereen die zich beroepshalve met Nederland- en Belgiëkunde bezig houdt. Daar een didactische opzet ontbreekt en het taalniveau nogal hooggegrepen is, is *BL* duidelijk veel minder geschikt voor studenten Nederlands extra muros, zelfs als ze gevorderd zijn. Maar voor die groep is het boek dan ook niet geschreven. De docent Nederlandkunde zal al selecterend en hier en daar nuancerend tot een bruikbare samenvatting kunnen komen die dan als studiemateriaal kan dienen voor colleges Nederland- en Belgiëkunde. Tussen de wanstaltigheid door is er veel ‘schoons’ te ontdekken.

AKO en daarna
Kroniek van het proza
R.P. Meijer

‘Ik vind dit onwaarschijnlijk,’ moet Brigitte Raskin uitgeroepen hebben toen ze hoorde dat ze de grote AKO-prijs had gewonnen. Het is een tamelijk vreemd gebruik van het woord, en degenen die het vantevoren onwaarschijnlijk achtten dat zij de prijs zou krijgen, hadden zowel taalkundig als literair het gelijk aan hun kant. Behalve dan dat ze ongelijk kregen. Toen bekend werd dat Raskin met haar debuut *Het koekoeksjong* (Kritak) de prijs in de wacht had gesleept, ontstond er gemor. Verscheidene critici hadden de kroon willen toekennen aan Helene Nolthenius' *Een man uit het dal van Spoleto* (Querido), de buitengewoon goed geschreven en origineel gecomponeerde biografie van Franciscus van Assisi; of aan Bernlefs novelle *Vallenderster* (Querido); of aan Leo Pleysiers korte roman *Wit is altijd schoon* (De Bezige Bij). Bij mijn weten heeft geen enkele criticus aan Raskin de voorkeur gegeven. De jury is over de bekroning dan ook scherp aangevallen, maar het heeft geen zin hier op dat geharrewar in te gaan. Wel blijft het jammer dat die grote prijs nu aan een middelmatig boek is toegekend.

De biografische roman van Brigitte Raskin is het verslag van het zoeken naar een man die de schrijfster korte tijd oppervlakkig heeft gekend en wiens leven haar al zeventien jaar door het hoofd spookt. Als ze hoort dat hij bij een auto-ongeluk om het leven is gekomen, neemt ze het besluit het leven van die man, die ze Frans Maes noemt, te reconstrueren. Ze trekt van de ene officiële instantie naar de andere om gegevens los te krijgen. Langzamerhand ontstaat het beeld van een irritant mannetje dat zich voortdurend groter wil voordoen dan het is. Tijdens de studententijd van Raskin woonde hij een tijdje in hetzelfde huis en pretendeerde ook student te zijn. Hij was een opscheppertje en een geurmakertje, maar ook een verschoppeling. Keer op keer - wel erg vaak, wil ik zeggen - laat Raskin zien dat hij, afkomstig uit een doodarme achterbuurt, heel weinig kansen heeft gehad en door de maatschappij eerder is vervolgd dan gesteund. Door de sterke nadruk op de maatschappelijke verhoudingen krijgt het boek meer het karakter van een sociaal document dan van een roman of een biografie, maar de indruk die het als document had kunnen maken wordt verzwakt door sentimentaliteit en door de egocentrische houding van de schrijfster. In allerlei scènes gaat het haar in de eerste plaats om zichzelf en haar eigen reacties en niet zozeer om het leven van Maes. De jury gaf hoog op van de ‘ingehouden compassie’ maar heeft blijkbaar niet opgemerkt hoe vaak die compassie geafficheerd wordt. Bovendien slaagt Raskin er maar zelden in de spanning van haar speurtocht op de lezer over te brengen.

De prijs die Brigitte Raskin kreeg, schijnt net aan de neus van Leo Pleysier te zijn voorbijgegaan. Maar als iemand erin slaagt span-

ning en ontroering over te brengen zonder ook maar een ogenblik in sentimentaliteit te vervallen, dan is hij het. Dat is des te verbazingwekkender omdat sentimentaliteit bijna inherent lijkt aan zijn onderwerp. *Wit is altijd schoon* is een waagstuk, een tour de force die buitengewoon goed geslaagd is.

Een zoon zit bij zijn moeder die pas is overleden, en zij praat aan één stuk door tegen hem. Ze zegt hem wat er allemaal nog moet gebeuren voordat ze begraven wordt, dat er gestofzuigd moet worden, welke begrafenisondernemer hij moet opbellen. Ze praat over kleren, over het nieuwe behang van Gusta, vertelt van de vrachtwagenchauffeur die aan sm doet, hoe ze gelachen hebben om Louis en zijn kruisbeeld, en op het laatst haalt ze de herinnering op aan de ene keer dat ze tijdens haar huwelijk bijna voor een verleiding was bezweken, en dat de zoon - toen een jongetje van anderhalf - haar met zulke grote ogen aankeek dat ze besloot niet op de avances van de man in te gaan.

Het boek bestaat uit één lange monoloog van de moeder, af en toe onderbroken door regels wit die aangeven dat de zoon reageert op wat ze zegt. Hoe hij reageert, horen we niet. We kunnen het alleen opmaken uit de antwoorden van de moeder. Wat op elke bladzijde impliciet maar heel duidelijk te lezen staat, is de liefde van de moeder voor de zoon, en van hem voor haar. Soms is de reactie van de zoon afwerend, misschien zelfs kribbig, zoals in de prachtige scène waarin zij hem vraagt haar doodsprentje te schrijven. Hij wil dat blijkbaar niet, en dan zegt ze: 'En waarom niet? Gij hebt toch altijd de pen nogal kunnen vasthouden, gij. Gij kunt dat dan toch best zou ik denken? Waarom zoudt gij dat dan niet doen? Ik zou het liefst hebben dat gij dat doet. Voor uw eigen moeder kunt ge toch wel eens iets op papier zetten zeker?' Ze is niet bepaald kort van stof, de moeder.

Het beeld dat er van haar opgeroepen wordt, is ronduit schitterend. Ze is een onontwikkelde klets-kous, iemand die ongeremd doorbabbelt over van alles en niks, die enorm door kan zeuren, maar die nooit kankert en nooit hatelijk is. Ik hoop dat het monument dat Pleysier voor haar heeft opgericht lang zal blijven bestaan en door velen bekeken zal worden. Een boek als het zijne bestond er niet.

In de kritiek werd de originaliteit van Pleysiers boek vaak geroemd. Arnold Heumakers deed dat in een beschouwing voorafgaande aan de AKO-uitslag, en wees daarbij zeer terecht op het vermakelijke van de woordenstroom, 'weergegeven in een mooi parlando, een ook voor Nederlanders toegankelijk kunst-Vlaams' (*de Volkskrant* 14-4-'89). Hij hoopte zeer dat Pleysier de prijs zou krijgen. Voordat de nominaties gepubliceerd waren schreef Marjoleine de Vos in *NRC Handelsblad* (24-3-'89) een recensie vol lof: 'heel mooi en lichtvoetig heeft Leo Pleysier laten zien hoe iemand de dood van een dierbare uitstelt,' maar in dezelfde krant oordeelde K.L. Poll drie weken later dat het knap gedaan was maar te lang duurde.

De nieuwe novelle van J. Bernlef, *Vallende ster*, stond ook hoog genoteerd voor de prijs, tegen de zin van Heumakers in zijn eerder genoemde stuk, maat met grote instemming van Hageraats die er in *De*

Tijd van 7-4-'89 een hooggestemde recensie aan wijdde: 'hij is erin geslaagd een bijna ongrijpbaar gegeven te verbeelden in een complex geheel.' Bernlefs novelle vertoont wel enige verwantschap met het boek van Pleysier. *Vallende ster* bestaat ook uit een lange monoloog, maar dan een monologue intérieur: de gedachten van een toneelspeler die op zijn sterfbed ligt en allerlei scènes uit zijn leven aan zich voorbij ziet trekken. Hij wordt geobsedeerd door de herinnering aan zijn autistische broer die niet wilde praten maar iedereen imiteerde, en met wie hij, letterlijk, door een touw verbonden was, net als Lucky en Pozzo in Becketts *Wachten op Godot*, dat ook een rol speelt in de herinneringen. De stijl van het verhaal zou je minimalistisch kunnen noemen: korte, afgebroken en hortende zinnen, vaak zonder werkwoord. Het is, nog meer dan in *Hersenschimmen*, de taal van iemand aan wie de taal bezig is te ontglippen.

Dat de hoofdpersoon op zijn sterfbed ligt, wordt een enkele keer wel gesuggereerd in de tekst, maar als lezer heb je toch de duidelijke uitspraak van de achterflap nodig die meedeelt dat het om de innerlijke wereld van een stervende gaat, om zekerheid te hebben. K.L. Poll schreef daarover: 'het zouden net zo goed associaties kunnen zijn van iemand die alleen maar lichte koorts heeft, of zelfs van iemand die in een trein maar wat voor zich uit suft.' Dat klinkt niet vriendelijk maar het is ongetwijfeld waar. Bernlef, die altijd al een zeer overtuigende exponent van stilistische soberheid is geweest, heeft dit maal door te grote soberheid zijn doel gemist.

Er waren critici die een beetje verbaasd leken dat een bundel essays van Rudy Kousbroek ook op de AKO-nominatie stond. De essayistiek gooit bij ons minder hoge ogen dan romans of verhalen, en is als literatuur minder in tel dan in Frankrijk of Engeland. Essayisten van hoog niveau zijn hier nu eenmaal tamelijk dun gezaaid. Een van de beste is zonder twijfel Rudy Kousbroek en het pleit voor de jury dat zij zijn nieuwe bundel, *De onmogelijke liefde* (Meulenhoff) op het lijstje heeft gezet. Door zijn tegenstanders wordt Kousbroek wel eens afgeschilderd als een wat simplistische rationalist. Dat is aantoonbare onzin en wie per ongeluk ook die kwalificatie in het hoofd heeft, kan niet beter doen dan dit nieuwe boek lezen om van dat idee af te komen.

Een groot deel van de essays bestaat uit onderzoekingsstochten naar een versluisde werkelijkheid, zoals de geheimzinnige aantrekkingskracht van dieren - 'verlangen naar vier poten' -, naar raadselachtige foto's, naar het onbenoembare van muziek. Kousbroek is niet in de eerste plaats een polemicus, al krijgt de bioloog Midas Dekker het zwaar te verduren en al krijgen uit hun kracht gegroeide feministen ook vegen uit de pan. Kousbroek is op zijn best als hij niet polemiseert, maar als hij pleit voor allerlei uiteenlopende zaken zoals pianola's en pornografie, varkens en voorgalerijen. Hij heeft zeker niet altijd gelijk en hij generaliseert wel eens te hevig - 'waar kinderen Chinese biggen hebben, is vrijheid van drukpers' - maar alles wat hij zegt is de moeite van het aanhoren waard en hij schrijft zo levendig als weinig anderen.

Het heeft ook velen verbaasd dat de nieuwe novelle van Harry Mulisch, *Het beeld en de klok* (De Bezige Bij) niet op de nominatie is

terecht gekomen. Aan de tijd van publikatie kan het niet gelegen hebben want het boek kwam al aan het begin van 1989 uit. Ook niet aan het feit dat het net als de boeken van Pleysier en Bernlef een monoloog is, want daar hield de jury dit jaar wel van. Mulisch' monoloog wordt uitgesproken door het standbeeld van Laurens Janszoon Coster, de man die de boekdrukkunst niet heeft uitgevonden. Er komt een man voorbij die hij de meester noemt en in wie zonder enige moeite Mulisch te herkennen valt. Na een knipoog van de meester springt het standbeeld van zijn sokkel. Ze wandelen samen door Haarlem maar al gauw moet de meester naar Australië. Hij vertelt het standbeeld van zijn reis en zijn ontdekkingen, en het beeld geeft dat weer aan ons door. Uit het relaas blijkt dat de mensen in Australië onze tegenvoeters zijn, dat de zon er van rechts naar links gaat, en dat als je de evenaar passeert de eerste dag van de lente de eerste dag van de herfst wordt. Het beeld kijkt daar van op. Ook de tekening die de meester maakt van een pentagon en een pentogram doen hem paf staan. Maar er zijn nog verbazingwekkender ontdekkingen. In reclamefolders staan de wijzers van een horloge altijd op tien over tien en maken met elkaar een hoek van honderdacht graden. Dat is dezelfde hoek waar het pentagon er vijf van heeft en die ook gevormd wordt door de lijn van Amsterdam naar Brisbane naar San Francisco.

Zo goochelt Mulisch op zijn beproefde manier met tijd en ruimte, en bij de critici is dat goed gevallen. Het valt tegenwoordig beter dan vroeger. Frans de Rover, die in 1987 op het werk van Mulisch promoveerde, sprak in *Vrij Nederland* (8-4-'89) ook van goochelen, maar noemde het tegelijk vernuftig en verbluffend. Hij zag in het standbeeld dat tot leven komt een verwijzing naar Don Juan, en in de vertelstructuur een toespeling op Jacob Geels *Gesprek op den Drachenfels*. Af en toe had ik het gevoel dat hij meer zag dan er was. Als hij zegt dat het verhaal geschreven is met 'jongensachtige Schwung' heeft hij zeker gelijk, al weet je bij Mulisch nooit zeker hoe serieus hij zijn eigen jongensachtigheid opvat. De Rover eindigde zijn bespreking met een merkwaardig dubbelzinnige opmerking: 'ik kan over de novelle slechts in de terminologie van het verhaal spreken: het is een meesterwerk en ik weet niet of ik dat ironisch zeg.' Arnold Heumakers was ook zeer te spreken over het boek en prees vooral 'het lichtvoetige en elegante' (*de Volkskrant* 10-3-'89), evenals Koos Hageraats die vooral het ingenieuze waardeerde (*De Tijd* 24-3-'89).

Mijn eigen oordeel is dat Mulisch in dit verhaal wel erg zijn best doet lichtvoetig en ingenieus te zijn maar dat hij het niet haalt. Hij maakt er een spel, of liever een sport van zijn verhalen diepte te geven door middel van een groot aantal verwijzingen naar literatuur, filosofie, mythologie, psychologie, en ze, vooral in de laatste jaren, lichter te maken door zelfspot. Dat laatste is moeilijk te hanteren en gaat vaak onweerstaanbaar over in zijn tegendeel: zelfvoldaanheid. Ook bij Mulisch. Dan wordt de lichtvoetigheid die van een klompdansen. In *De elementen* van verleden jaar (*NEM* 52) leidde het procédé naar een triomf, in het nieuwe boek blijft het bij een poging. Wel heb ik veel plezier beleefd aan zijn uitval tegen digitaalhorloges en jogging.

Het debuut van Rita Demeester, de verhalenbundel *Stampvoeten in het donker* (Meulenhoff/Kritak) bestaat uit acht verhalen die stuk voor stuk sterk gespannen zijn en die zich vaak bezighouden met de verhouding tussen zuster en broer, en met heel scherpe maar sombere momentopnamen van het gezinsleven. Haar figuren zijn over het algemeen doodgewone mensen die toch allemaal uit de pas lopen in een wereld waarin ze zich niet thuis voelen: de man die niet kan lezen en schrijven en na de dood van zijn zuster in een tehuis wordt geplaatst, het meisje dat met haar broer masochistische spelletjes speelt, en het meisje dat zich onmogelijk kan verzoenen met de zelfmoord van haar broer. Het mooiste is het verhaal van een hopman van de padvinderij die fout is geweest in de oorlog en die, eenzaam in een dorp waar hij genegeerd wordt, ineens aansluiting vindt bij een schoolmeisje.

De verhalen zijn geschreven in een bondige en tegelijk beeldende stijl, heel efficiënt, met veel verrassende maar nooit vergezochte formuleringen. Je weet het natuurlijk nooit met jury's, maar me dunkt dat als de bundel van Rita Demeester en de eerste roman van Kees van der Pijl niet na de inzending waren verschenen, ze een uitstekende kans op AKO-belangstelling gehad zouden hebben.

In het centrum van de roman van Van der Pijl, *Esprit de corps* (De Harmonie), staat een fataal ongeluk tijdens een ontgroening bij het Leidse studentencorps in 1967. De hoofdfiguur is Sjoerd Visser, die zich met zijn gewone naam en middenstandsafkomst zeer ongemakkelijk voelt temidden van de andere groenen met sjeike namen als Evert-Carel van Backhoven Scheemda, Suverijn van der Noordt Palland en Floris d'Aulnis van Wever. Voor Visser staat die hele ontgroeningsperiode in het teken van de angst dat hij tekort zal schieten en nog verder vernederd en getreiterd zal worden. Een held is hij zeker niet, en je vraagt je af waarom hij zich zoveel ellende op de hals haalt. Van der Pijl doet dat niet uit de doeken maar suggereert dat Visser op die manier probeert zijn eigen slapheid te overwinnen. Hij is een echte meeloper, ook als de groenen in een bui van sadistische dronkenschap de dood van een van hun medeleden veroorzaken. *Esprit de corps* is een buitengewoon originele en boeiende roman, die niet alleen over een angstaas gaat en over de obsceniteit van ontgroeningsmethoden, maar vooral ook over bangheid in het algemeen, en meeloperij en standverschil.

Doodgekust door duizend monden

Kroniek van de poëzie

Theo Hermans

Je weet dat hij op komst is, je geest maakt er zich alvast een voorstelling van, hoe kan het ook anders na veertig jaar onverdroten produktie en daarvan minstens drie decaden gecanoniseerd bestaan in overzichten, naslagwerken, verzamelde gedichten, bloemlezingen en langzamerhand gemeengoed geworden citaten. En dan komt hij en al bij een eerste aanblik wordt de inmiddels rijk gestoffeerde verwachtingshorizon, om met de receptietheoretici te spreken, bewaarheid. Jammer hoort dat te zijn, want voor de esthetische ervaring zou zoiets ongunstige gevolgen moeten hebben. Immers, het inlossen, literair gezien, van te veel verwachtingen berooft het nieuwe van zijn nieuwigheid, reduceert het informatiegehalte der opeenvolgende tekstelementen, fnuikt dus des lezers nieuwsgierigheid en doodt het reikhalzend avontuur dat lezen is. En kijk, een wonder geschiedt: aanvankelijk grasduinend en van langsom geboeider zich verdiepend in *Troost de hysterische robot* (Amsterdam, Bezige Bij, 1989; 80 blz.) zet de lezer de theorie plompverloren aan kant. Niks geen gedoofde nieuwsgierigheid, geen sprake van beknotte esthetische ervaring. Zijn de theorieën over verwachtingshorizon en informatiegehalte dan waardeloos? Zo niet, hoe komt het dat een zo grote mate van herkenbaarheid blijkbaar heel goed te rijmen is met eenparig beleden leesplezier?

Het antwoord is eenvoudiger dan men zou denken. Het taalgebruik van Lucebert koppelt een ongehoorde klankweelde aan een volstrekt onvoorspelbare inhoud. Voor zover de aanwezigheid van klinkende verzen en het zich woord voor woord ontvouwen van grillige beeldconstructies voorspelbaar zijn, heeft iedere nieuwe bundel van Lucebert iets vertrouwds (zie *NEM* 41 en 37). Ook de typografie en een aantal thema's en syntactische eigenaardigheden zijn allang niet meer onbekend. Maar de uitgekookte, hypnotiserende manier waarop de dichter klank en ritme uitbuit om de lezer een doolhof van betekenissen in te sturen, blijft telkens weer nieuw. Bij een eerste lezing komt een bundel van Lucebert over als een grotesk, surreëel soort geheimschrift. Daar valt weinig aan te voorspellen. Pas na enige tijd, of na enkele lezingen, tekent zich een figuratief patroon af, al blijven afzonderlijke beelden of onderdelen vaak lastig te duiden. Dat is zelfs het geval bij een gedicht als 'Van de misanthropie', een van de meest rechtlijnige in de nieuwe bundel.

Gelijk in cataracten bakkeleiende krokodillen
 Zo kronkelen om elkaar op partijtjes de tijdgenoten
 Iedereen heeft de neus gesnoten de modder van het brein
 Ligt thuis in het fonteintje alleen nog kwetsbaar zijn
 De klatskop en de klaploper kort van memorie

Maar het scheelt maar sekonden of met blauwe ogen
 Kijkt de tijd afwezig in oprecht gebroken ogen
 Men spiegelt zich in zand en alle handen
 Grijpen graag naar de warme schaduw van allerhanden
 Eentonig rijmt het hardnekkig gesprek van nek tot nek

Te laat te vroeg verlaat men de delta van de pret
 Doodgekust door duizend monden
 In een sarcophaag door gespuis geschonden
 Komt men thuis vol nodeloze wonden
 Dra valt ijswater uit de naakte maan in bed

Troost de hysterische robot, gebonden en op groot formaat uitgegeven, telt twee afdelingen. Hiervan is de tweede, het oratorium waaraan de bundel zijn titel ontleent, de meest raadselachtige. De eerste afdeling bestaat uit een aantal losse gedichten en twee reeksen van ieder vijf gedichten. De ene reeks heet 'Over schilders' en de andere, 'Ars Arp' geheten, gaat over de schilder-dichter Hans Arp, die destijds reeds in een van Luceberts allereerste bundels figureerde. Arp, die omzeggens zijn leven lang dadaïst bleef en wiens artistieke temperament ook in allerlei andere opzichten zo nauw aan dat van Lucebert verwant is, wordt nog in een ander gedicht op een imposante wijze gememoreerd. Er is wel eens opgemerkt dat Lucebert als dichter met de taal omgaat zoals hij, als schilder, met verf omgaat. In het gedicht 'Bij de dood van Hans Arp' slaagt hij er in elk geval in de ogenschijnlijke spontaniteit van Arps poëzie en van diens visuele kunstwerken op te roepen door middel van woorden die in hun aaneenschakeling iedere figuratieve impuls achter zich laten.

Met een figuur als Arp op de achtergrond gaat de lezer wellicht ook de agressieve kant van Luceberts creativiteit beter begrijpen. De moralist in Lucebert is een kastijdende profeet die zich keert tegen iedere rationalistische reductie, tegen een passieve massamentaliteit, tegen geplastificeerd voorverpakt entertainment, kortom tegen alles wat aan banden legt of het spontane zoekt te programmeren. Dat hij daarom nog niet met het hoofd in de wolken loopt, blijkt uit het bijzonder mooie gedicht 'Herman Gorter op de eerste mei in de jaren tachtig'. Net dit jaar wordt de honderdste verjaardag van Gorters Mei herdacht, maar Lucebert heeft het veeleer over de sociaal bewogen dichter, de bevlogen socialist die met Lenin polemiseerde, de proletarische solidariteit verheerlijkte en rotsvast geloofde in de Geschiedenis. Van dat geloof, zo meent Lucebert, is vandaag niets meer over.

Mèt hem hebben wij het leven lief maar zijn zeer beminde
 De geschiedenis heeft deze dichter zeer ontluisterd
 En ons heeft zij haast afgeschreven tot neerslag
 Van wat stralend roet en nietig sterrestof

Van Lucebert naar Dirk van Bastelaere is zo ongeveer de overstap van een ouwe rot in het vak naar een debutant. Wel, niet helemaal. Van Bastelaere debuteerde vijf jaar geleden met de bundel *Vijf jaar*, maar aangezien die in België verscheen wist de wereld het niet. Hij behoort bij het viertal rijpe jonge Vlaamse dichters dat zich groepsgewijs

profileerde in *Twist met ons* (zie NEM 51). Onlangs bracht hij zijn tweede verzameling uit, *Pornschlegel en andere gedichten* (Amsterdam, Arbeiderspers, 1988; 83 blz.). Alles wijst erop dat zijn doorbraak hiermee een feit is. Van Bastelaere, nog geen dertig maar zo te zien danig belezen en onbevreesd, zou men een intertekstueel postmodernist kunnen noemen. Om het postmodernistische etiket vraagt de uitgeverij, die immers op de binnenflap al direct over ‘ontordening’ rept en namen van poststructuralisten als Paul de Man en Harold Bloom laat vallen. Dat mag dan postpublicitaire dikdoenerij zijn, de poëzie in *Pornschlegel* is in meer dan één opzicht intrigerend, destabiliserend en bevreemdend. Het bizarre zit hem niet in Van Bastelaeres woordgebruik, want dat is betrekkelijk gewoon. Het is meer een kwestie van syntactische verschuivingen, zelfbewuste spiegeleffecten, conceptuele sprongen en schijnbare of werkelijke kortsluitingen die de lezer voortdurend op het verkeerde been zetten.

De bundel opent met een cyclus, ‘Atol’ geheten, waarin een natuurlijk aangroeiend koraalrif als metafoor voor het schrijven van poëzie optreedt. Daar komt geen mens aan te pas en een centrum heeft zo'n rif evenmin. Hoogstens valt dichtbij de aanwezigheid van een menselijk persoon te signaleren, in wiens geest het rif zich lijkt te verankeren. De verspringingen van de historische persoon Charles Darwin en diens dagboek naar het uitdijende rif en het gedicht dat de lezer voor ogen heeft, zijn handig gecamoufleerd. Op een geheel indirecte wijze maakt de cyclus zodoende een reeks vragen zichtbaar omtrent, bijvoorbeeld, de concrete aanleiding tot het schrijven van een gedicht en de verhouding tussen dichter en gedicht. Verderop in de bundel, in de twee gedichten over het schilderij ‘De Arnolfini-bruiloft’ van Jan van Eyck, komt de afzijdigheid van de dichter ten opzichte van zijn dichtwerk opnieuw ter sprake, ditmaal naar aanleiding van Van Eycks minuscule zelfportret in de kleine bolle spiegel tussen het afgebeelde paar.

Postmodernisten zijn per definitie intertekstueel, maar Van Bastelaere speelt heel opvallend met motto's en verwijzingen naar een groot aantal andere teksten. Zo is redelijk wat kennis over de gezusters Brontë vereist om de cyclus ‘Nachtzusters’ enigszins te begrijpen en men moet op zijn minst een boekje als *Georg Trakl in Selbstzeugnissen und Bilddokumenten* ingezien hebben om de reeks ‘Zonder Trakl’ heelhuids door te komen.

Het klapstuk van de bundel is het lange en complexe gedicht ‘Pornschlegel’. De Leuvense criticus en kenner Dirk de Geest was onlangs zo vermetel, in het veelgelezen *Ons Erfdeel* dan nog, het ‘een van de meest intrigerende en belangwekkende gedichten van de afgelopen jaren’ te noemen. Het gaat over de dertigjarige figuur Pornschlegel die, in waarheid, verbeelding of droom, op een scooter naar Antwerpen rijdt teneinde een bijl te gaan kopen om daarmee zijn broer te vermoorden. Als hij na een aantal zonderlinge ontmoetingen bij de ijzerwinkel aankomt, is het na sluitingstijd, zodat hij onverrichterzake terugkeert. Pornschlegels verhaal wordt fragmentarisch verteld, ‘Allemaal delen, van een geheel dat ontbreekt’, zoals het in de epiloog luidt. Bovendien is de hoofdfiguur zwaar symbolisch beladen. Hij heeft iets van Christus, van

Oedipus en van Odysseus en is ‘gestoord als Hölderlin’. Zowel Nijhoff als T.S. Eliot lijken zich achter Pornschlegels tocht schuil te houden. Als het juist of althans aannemelijk is in de hoofdfiguur een afschaduwing van de dichter te zien, dan kan het gedicht gelezen worden als een poëticaal commentaar op het schrijven zelf, zoals in verscheidene andere afdelingen van de bundel het geval is. Dat daarmee de kous niet af is, is duidelijk.

Wie na een aanvaring met Van Bastelaere weer vaste grond onder de voeten wil, kan bij Anton Korteweg terecht. *Dierbare tijden* (Amsterdam, Meulenhoff, 1988; 58 blz.) bevat een keuze uit Kortewegs eerste drie bundels, respectievelijk uit 1971, 1973 en 1975. De nadruk is komen te liggen op autobiografisch aandoende verzen handelend over landelijke calvinistische jeugdijaren en de eerste sexuele verkenningen. De anekdotiek van het alledaagse en de afstand tussen toen en nu nodigen uit tot inleving of medeleven, al naar gelang van het onderwerp. Eenzelfde tegemoetkomende houding spreekt uit de zeer volledige noten en toelichtingen achterin de bundel, waar hoogst problematische verwijzingen als MULO en Dik Trom een verklaring krijgen.

Dat Anton Korteweg, geboren in 1944, al tien jaar conservator van het Letterkundig Museum en Documentatiecentrum in Den Haag is, hoeft voor zijn poëzie niet echt van belang te zijn. Het wordt wel lastig dat feit uit het geheugen te bannen wanneer de dichter zichzelf typeert als ‘een letterheer / en ambtenaar, minzaam en middelbaar’. Dit doet hij in zijn nieuwste verzameling, *Voor de goede orde* (Meulenhoff, 1988; 46 blz.), in totaal zijn zesde bundel. Toon en aanpak verschillen weinig van de verzen in *Dierbare tijden*. De ikfiguur is ouder en gezetener, de voorkeur voor de bondige pointe uit zich in verscheidene reeksen al of niet gerijmde kwatrijnen, lichtvoetige juweeltjes die ook nostalgie en zelfspot binnen de perken houden. Afstandelijkheid is Kortewegs manier om emotioneel geweld de baas te blijven, zoals in het ironisch getitelde ‘Evenwicht’:

Ik ontzei me dus grote gevoelens.
Ze mochten wel binnen nog maar
daar zou ik ze drastisch aftoppen,
als was ik een ambtenaar.

Het gedicht eindigt met nog een scheut ironie: ‘En ik leefde nog lang en banaal’. Toch lijkt dat, mét alle afstandelijkheid, het burgerlijke bestaan waar Kortewegs dichter zich lichtjes meewarig doch niet ontevreden mee behelpt. Zijn gedichten, bedenkingen in de marge, beogen niet meer te zijn dan randbemerkingen volledigheidshalve, als het ware voor de goede orde.

In Ad Zuiderents vorige bundel, *Natuurlijk evenwicht* (zie *NEM* 47), stond een poëtische verklaring die op het eerste gezicht niet zover van Kortewegs uitgangspunt af ligt: ‘Op je bureau een bloed-/spoor van verbeelding? Hou het maar droog.’ Evenals Korteweg is Zuiderent beducht voor breidellose passie en ook hij vindt de aanleiding tot zijn gedichten vaak in zijn onmiddellijke omgeving. Daar houdt de

gelijkenis op. Zuiderent houdt het veel meer dan Korteweg op pienter knutselwerk en daarin gaat hij ook veel verder.

De raad om het droog te houden heeft hij alleszins letterlijk opgevolgd: zijn nieuwe verzameling heet ostentatief *Op het droge* (Amsterdam, Arbeiderspers, 1988; 48 blz.). Het is een bundel waarin vooral de elementen aarde en water tegen elkaar uitgespeeld worden, in een lange reeks uiteenlopende variaties. Een globale architectuur zoals in *Natuurlijk evenwicht* lijkt er ditmaal niet in te zitten. Dat maakt het niet gemakkelijker, want heel wat gedichten van Zuiderent verzwijgen meer dan ze prijsgeven. In sommige gevallen heeft dit te maken met een neiging tot abstraheren, of het onbenoemd laten van termen die schuil gaan achter metaforen. Soms ook is het gewoon een kwestie van verwijzingen te doorgronden. Zo treden in het laatste gedicht, het typografisch interessante 'Keukengeheim', de figuren van Abednego, Mesach en Sadrach zingend op. In zijn poëziecolumn in *de Volkskrant* heeft Kees Fens de bijbelse achtergrond haarfijn uit de doeken gedaan, in het voorbijgaan nog een allusie op Nijhoff bij de interpretatie betrokken, en het resultaat is een sluitende lezing van een complex gedicht. Ook een obsederend gedicht als 'Post mortem' kan ineens in het gelid klikken als men de ene regel tussen aanhalingstekens, 'Ook een graf in de lucht is een graf, je hebt het er breed', herkent als alluderend op Paul Celans 'Todesfuge', dat duidelijk ook ritmisch in Zuiderents vers wordt nagevolgd. Dat is het mooie aan Zuiderent: hij legt de lezer raadsels voor, maar vaak bestaat er tenminste een oplossing. Het komt er slechts op aan die te vinden.

Boekbesprekingen en aankondigingen

**J. van der Elst et al., *Momente in die Nederlandse Letterkunde*.
Pretoria/Kaapstad: Academica, 1988.**

Tot ontzetting van vele Nederlanders zijn er nog veel Afrikaners die Nederland op de een of andere manier als hun 'moederland' beschouwen. Die Afrikaners zijn nu de dertig voorbij, en ze moeten vaststellen dat de jongste generatie zich minder en minder aan Nederland gelegen laat. Er gaan in Zuid-Afrika steeds meer stemmen op om de departementen 'Nederlands en Afrikaans' of 'Afrikaans en Nederlands' in de verschillende universiteiten gewoon om te dopen in departementen Afrikaans.

Dit boek wil de jonge Afrikaner duidelijk maken dat de Nederlandse literatuur wel degelijk iets betekent voor de ontwikkeling van de Afrikaanse literatuur. Daarom stellen de redacteurs dat hun boek geen literatuurgeschiedenis is in de traditionele zin van het woord. Naar volledigheid is niet gestreefd. De redacteurs beogen die 'momenten' uit de Nederlandse literatuur te belichten die inspirerend gewerkt hebben op Afrikaanse schrijvers.

Methodologisch is het deel van C.H.F. Ohlhoff over de Middeleeuwen het meest modern. Ohlhoff geeft de lezer een cultuurhistorische achtergrond en besteedt aandacht aan de receptie van middeleeuwse literatuur, niet alleen aan de produktie ervan. Met genoegen stelt men vast dat het didactische element dat in de middeleeuwse literatuur zo'n belangrijke rol speelt, naar waarde wordt geschat. De auteur verduidelijkt tevens de functionaliteit van de middeleeuwse literatuur, misschien op de meest verdienstelijke manier bij de behandeling van de 'Blauwe Schuit'. Analoog verklaart Ohlhoff waarom het rijm veld verliest in de verhalende teksten van de latere Middeleeuwen. Verder grijpt hij terug naar de Nederlandstalige poëtica die ons uit de Middeleeuwen is overgeleverd, die van Jan van Boendale. Ten slotte draagt hij bij tot een herwaardering van de Rederijkers en hun verdiensten voor de ontwikkeling van de Nederlandse standaardtaal en voor het 'salonfähig' maken van het schrijversberoep zelf. Wel neemt de auteur nogal onkritisch de meer traditionele opvattingen omtrent de hoofse liefde over. Een zin als 'die vrou is die ideaalbeeld van die hoofsheid en bron van alle deugde,' (p. 35) is duidelijk aan nuancering toe. Ook het ideaal van het ridderschap wordt nogal kritiekloos voorgesteld, wat des te merkwaardiger is omdat het deel Middeleeuwen een voortreffelijke analyse bevat van *Karel ende Elegast*, een verhaal vol ridders die niet direct aan dat ideaal beantwoorden.

Het gedeelte over Renaissance en Gouden Eeuw sluit veel nauwer aan bij traditionele opvattingen over literatuurgeschiedschrijving: portretten van vooraanstaande literatoren, aangevuld met een 'close-reading' van representatieve gedichten. Ook de problemen die behandeld worden stijgen niet uit boven de traditionele aanpak: zo

vraagt men zich nog maar eens af of Vondels tragedies nu échte tragedies zijn of niet, en of een begrip als 'christelijke tragedie' een contradictio in terminis is.

Het deel over de Vlaamse Beweging, van de hand van W.F. Jonckheere, bevat het zinnigste wat ik, als Vlaming, ooit gelezen heb in een boek dat niet binnen Vlaanderen is verschenen. (Ik haast me hieraan toe te voegen dat mijn ouders niet fout waren tijdens de oorlog en dat ik nooit heb deelgenomen aan een IJzerbedevaart.) De auteur legt de vinger op de wonde met een zin als: 'daar word gesê dat Vlaminge altyd twee keer moet stry vir 'n wet: een keer om dit aangeneem te kry en een keer om dit te laat uitvoer' (p. 248). De recente politieke rellen om Happart in het België van 1987 en 1988 illustreren ten overvloede dat deze uitspraak nog niets van zijn actualiteitswaarde heeft verloren.

Zoals te vernachten wijst de auteur er ook op dat 'n Parallel met Suid-Afrika in die middel van die 19de een val onmiddellyk op' (p. 240). Dat is natuurlijk zo, maar dit soort parallellen valt enkel op wanneer de Afrikaners aan de verliezende kant staan, niet wanneer ze zelf als onderdrukkers optreden. Men kan betreuren dat de auteur hier twee maten en twee gewichten hanteert. Men kan zich tegelijk afvragen met welk recht ik, als gesalarieerd werknemer van een door een staat gesubsidieerde universiteit, kan eisen dat collega's aan door een andere staat gesubsidieerde universiteiten zich als helden horen te gedragen. Bovendien kan men ook lezen dat 'Vermeulen wou wegkom van... die blinde verheerliking van ras en nasie' (p. 249).

De bladzijden die in *Momente* aan de Nederlandse literatuur na Tachtig worden gewijd, zijn ook traditioneel van aanpak: een 'beredeneerde catalogus' van auteurs en werken, wat gezien de opzet van het boek wel onontkoombaar lijkt. De lezer buiten Zuid-Afrika wordt getroffen door de verbanden die gelegd worden tussen Nederlandse schrijvers en Zuid-Afrika. Zo lezen we dat Reve en Hermans Zuid-Afrika hebben bezocht, en zeker Reve tart daarmee die Nederlandse *establishment* uit' (p. 380). Daar hadden we al iets over gehoord, maar nu wordt ons voorgehouden dat 'Verwey baie begaan was oor die oorlog tussen Boer en Brit' (p. 273), en dat hij aan de kant van de boeren stond, wat ondermeer moge blijken uit een gedicht als 'Lof van Botha' (nee, niet die met *deze* hoed) waarnaar neerlandici van nu uiterst zelden verwijzen. Adriaan Roland Holst heeft Zuid-Afrika bezocht in 1946 en 1947, maar de klap op de vuurpijl is wel dat Marsman in 1940 eigenlijk naar Kaapstad wou. Maar misschien is dit toch niet direct een reden om de canon van de Nederlandse literatuur ingrijpend te gaan veranderen.

Verfrissend is de kritiek die wordt geleverd op zowel de Nederlandse literatuur als de Nederlandse literatuurgeschiedschrijving. Over de 'inhoudsvernauwing' van de Nederlandse literatuur wordt laconiek opgemerkt: 'Gedurende 1985 - dat wil sê veertig jaar na die bevrijding - het daar in Nederland alleen meer als 600 titels met die oorlog as onderwerp verskyn' (p. 373). Even te voren krijgt Knuvelder een verdiende veeg uit de pan om de denigrerende manier waarop hij het werk van vrouwen in de Nederlandse literatuur beschrijft.

Het valt niet moeilijk om dit boek positief te beoordelen. Het beantwoordt mijns inziens geheel aan de verwachtingen van de redacteurs, en met hen mogen we aannemen dat het ook aan de verwachtingen van zijn primaire doelpubliek zal beantwoorden. Het is nu maar te hopen dat neerlandici buiten Zuid-Afrika het boek niet meteen zullen negeren omdat het in Pretoria en Kaapstad is verschenen. De auteurs zijn allicht geen rabiate voorstanders van apartheid, maar gewoon academici met vrouw en kinderen, wettten en praktische bezwaren en duizend en één redenen waarom wij het hen niet al te kwalijk kunnen nemen dat ze zich niet - zoals de Nederlandse intellectuelen in 1940, bijvoorbeeld, en weer in 1948, naar aanleiding van het Nederlandse optreden in Indonesië, nauwelijks een jaar na de terugkeer van Adriaan Roland Holst uit Zuid-Afrika - massaal en doeltreffend verzetten tegen elke vorm van onrecht.

A. Lefevere

André Lefevere, *Poëzie van 1720 tot 1920*. Muiderberg: Coutinho 1989. 68 pp. f 12,50. ISBN 90 6283 765 4.

Onlangs verscheen het tweede deel in de IVN-reeks *Basisteksten Nederlands*. Het is een bloemlezing uit de poëzie van 1720 tot 1920, voorafgegaan door een kort historisch overzicht. Het selectie criterium is nu bekend: de woordenschat van de gedichten mag die van het *Basiswoordenboek Nederlands* van P. de Kleijn en E. Nieuwborg (Leuven, 1983) slechts met maximaal 20% overschrijden. De 55 gekozen gedichten zijn vrij evenwichtig verdeeld over 4 niveaus, naar gelang van het percentage onbekende woorden. Die worden onderaan in een eenvoudige taal van een verklaring voorzien. - Laten we terloops opmerken dat dit lexicale criterium uiteraard nog niets zegt over de moeilijkheidsgraad van het gedicht zelf.

Zo'n selectie maken is beslist een moeizame en tijdrovende bezigheid. Ik ben echter vast overtuigd van het nut van de hele onderneming voor de neerlandistiek extra muros. In een recordtempo moeten in het buitenland de Nederlandse taal en cultuur aangeleerd worden aan een publiek dat weliswaar 'volwassen' is, maar meestal over geen voorafgaande kennis op dat gebied beschikt. Er moet bijgevolg geprogrammeerd worden. Het *Certificaat Nederlands als vreemde taal* heeft 3 niveaus van taalkennis bepaald. Waarom zou men op dat programma geen culturele en literaire teksten enten? Het lijkt inderdaad logisch om taalverwerving en kennis van cultuur en literatuur hand in hand te laten gaan. Dit werd overigens door de meeste neerlandici extra muros reeds lang gedaan; voortaan zullen ze echter over een pasklare selectie van gedichten beschikken. Bovendien kan eenieder die op z'n eentje kennis wil maken met de Nederlandse poëzie zijn voordeel doen met deze reeks.

1720 en 1920 zijn de twee mijlpalen die André Lefevere (Texas) gekozen heeft om een periode af te bakenen: in 1716 verschijnt de eerste dichtbundel van H.K. Poot, in 1916 begint P. van Ostaijen te

publiceren. ‘Van classicisme naar modernisme’, zou de titel kunnen luiden, hoewel het enige van Poot opgenomen gedicht (*Op de dood van mijn dochtertje*) niet classicistisch, maar eerder religieus-romantisch is.

Het historisch beeld dat de auteur aan zijn bloemlezing laat voorafgaan biedt een goed overzicht. Bij ieder van de gekozen auteurs hoort een zeer korte toelichting en zij worden, voor zover mogelijk, bijeengebracht onder de naam van een stroming, genre of tendens. Zo komen achtereenvolgens aan bod het classicisme, het puntdicht, de romantiek, de ironische predikantenliteratuur, de Vlaamse vernieuwing, de Beweging van Tachtig en aanverwanten, het symbolisme, de generatie van 1910, de religieuze en filosofische dichtkunst. Soms klinkt deze indeling wat geforceerd en worden auteurs naast elkaar geplaatst die weinig gemeen hebben; op andere plaatsen wordt het beeld wat wazig en is de stijl vrij hortend. Wellicht had het wat uitvoeriger gekund (zoals in het eerste deel). Een mijns inziens wat overdreven belangstelling krijgt het puntdicht en over het algemeen de ironische gedichten. Ligt dat aan de persoonlijke voorkeur van de bloemlezer? Of eindigen korte gedichten, waarvoor hier bewust gekozen is, vaak op een ironische pointe? Dit lengtecriterium - op zich een goed idee, want te lange gedichten gaan de buitenlandse lezer gauw vervelen - biedt het nadeel dat de gekozen gedichten niet altijd representatief zijn voor de behandelde auteur. Zo staat er voor Bilderdijk, die in de inleiding vermeld wordt als vertegenwoordiger van de nationale romantiek, alleen een puntdicht, dat daarmee geen uitstaans heeft.

Die uitgesproken voorliefde voor het puntdicht heeft ook tot gevolg dat er onder de 45 uitverkoren auteurs nogal wat minder bekende figuren voorkomen: Simon Stijl, Jacob Lutkeman, Harmanus Asschenberg, enzovoort. Zij staan allemaal, met meestal hetzelfde gedicht, in Komrijs bekende bloemlezing.

Zijn de voornaamste dichters uit deze twee eeuwen aanwezig? Ik mis Feith, Potgieter, Rodenbach en Pol de Mont, maar kan mij met betrekking tot deze namen aansluiten bij Lefevere waar hij schrijft: ‘Sommige bekende figuren ontbreken omdat het heel moeilijk bleek gedichten van ze te vinden die aan het selectiecriterium voor dit soort bloemlezing voldoen’ (p. 8). De meeste gedichten van die auteurs zijn inderdaad te lang of te moeilijk. Hadden mijns inziens wèl een plaatsje kunnen krijgen: H. van Alphen (met de bekende *De pruimeboom* bijvoorbeeld), H. Tollens Czn. (*Zonsondergang*), V. Loveling (*Het buitenmeisje* of *'s Morgens vroeg*), J.C. Bloem (*Insomnia* of *Vroege Voorjaarsavond*). Jammer vind ik dat K. van de Woestijne slechts met twee versregeltjes is vertegenwoordigd; maar zijn poëzie is inderdaad lexicaal zeer moeilijk.

Die kritiek doet niets af aan de bruikbaarheid en de waarde van deze bloemlezing; iedere keuze is subjectief en er staan in deze bundel ook prachtige en representatieve gedichten.

Tenslotte nog een opmerking over de woordverklaring en enkele drukfouten. Op p. 14 zou ik het woordje ‘neef’ omschrijven als: 1) zoon van mijn zus *of broer*, 2) *zoon van mijn oom of tante* en mij lijkt hier betekenis 2) toepasselijk. Enkele geboortejaren moeten rechtgezet wor-

den: Der Mouw werd uiteraard in 1863 (p. 11) of is het in 1862 (zoals op p. 41 vermeld) geboren, Piet Paaltjens in 1835 (p. 32) en F. de Wilde in 1889 (p. 67). Verder heet De Schoolmeester G. van *de* Linde Jzn. (p. 5) en wordt de naam van Greshoff op p. 12 verkeerd gespeld. Op p. 21 ('neergezegen') en op p. 60 ('waarvoor') zijn ook twee foutjes binnengeslopen. Al met al is dit echter een zeer verzorgde uitgave die ieder neerlandicus extra muros wordt aanbevolen.

Sonja Vanderlinden

Joris Vlasselaers, *Literair bewustzijn in Vlaanderen 1840-1893. Een codereconstructie*. Leuven, Universitaire Pers. 297 pp. ISBN 90 6186 173 X.

Net zoals grote delen van de Nederlandse letterkunde van de achttiende eeuw decennïen lang als onbelangrijk werden afgedaan en veronachtzaamd, zo is het ook de Vlaamse literatuur van de negentiende eeuw lange tijd vergaan: onbekend en onbemind, op enkele gecanoniseerde figuren zoals Conscience en Gezelle na. In die toestand is de laatste jaren een kentering gekomen, al blijft het een bedroevend feit dat uit de vorige eeuw, en vooral uit de periode vóór *Van Nu en Straks*, zo weinig Vlaams literair werk van het tweede en vaak zelfs van het eerste plan in moderne - laat staan kritische - uitgaven voorhanden is.

Joris Vlasselaers' uitvoerige reconstructie van het literair bewustzijn in Vlaanderen in de tweede helft van de negentiende eeuw is in eerste aanleg een 'studie van de literair-esthetische en literair-historische opvattingen in de Vlaamse literaire tijdschriften tussen 1840 en 1893' (p. 17). Het is immers vooral in de tijdschriften dat de wisselende poëtische standpunten zich het duidelijkst profileren en met elkaar in botsing komen. Het wetenschapstheoretisch zoeklicht waardoor deze studie gestuurd wordt, bestaat uit wat Vlasselaers noemt 'het dynamische structureel-semiotische concept van literatuurstudie' (ibid.).

Zoals alleen al de gebruikte terminologie te verstaan geeft, is Vlasselaers' studie allesbehalve een vlot populariserend werk. De lezer moet enige vasthoudendheid kunnen opbrengen. Wie zich die moeite getroost, wordt er rijkelijk voor beloond. Het onderzoek betreft drie aspecten van het literaire bewustzijn in de betrokken periode: literatuuropvattingen in het kader van de eigentijdse algemene kunstleer, opvattingen over de esthetische en sociale functie van literatuur, en tenslotte de 'periodecode', het hiërarchisch gestructureerde geheel van esthetische en sociaal-culturele normen waaraan de literatuurproductie van een bepaald moment voldoet.

Met veel geduld en zin voor synthese en nuance gaat Vlasselaers de verschillende strekkingen na. Het classicisme blijkt omstreeks het midden van de eeuw nog verrassend krachtig te zijn. In de confrontatie tussen de idealistisch georiënteerde romantiek en het altijd voorzichtige realisme van figuren als P.F. van Kerckhoven, Domien Sleenckx, Max Rooses en Julius Sabbe blijkt telkens opnieuw hoezeer ide-

ologische en sociaal-culturele factoren het debat mee bepalen. De Vlaamse literatuur van deze periode is niet los te zien van het gedachtengoed van de zich ontwikkelende Vlaamse Beweging, van het ‘moralistisch protectionisme’ (p. 237) van vooral de katholieke zuil en van de beschavende en volksverheffende functie die aan kunst en letteren in het algemeen wordt toegekend. Omdat Vlasselaers deze ruimere maatschappelijke context van het literaire gebeuren diepgaand beschrijft, kan hij ook laten zien hoe grondig subversief de autonomistische en formalistische esthetica van een Pol de Mont in de jaren 1880 is geweest. Het optreden van De Mont draagt in aanzienlijke mate bij tot de stroomversnelling die zal leiden tot *Van Nu en Straks*, maar de literaturopvatting die in dat tijdschrift verdedigd wordt, valt buiten de door Vlasselaers behandelde periode.

Vlasselaers' studie is van eminent belang voor al wie zich bezig houdt met de Vlaamse letterkunde van grofweg de tweede helft van de negentiende eeuw. De auteur brengt niet alleen een aantal ten onrechte vergeten of verwaarloosde figuren en standpunten weer onder de aandacht, maar hij doet dat vanuit een samenhangende visie: literatuurgeschiedenis is structuurgeschiedenis, de literaire wereld ligt ingebed in de sociaal-culturele. Daardoor kan hij zijn gedetailleerde uiteenzetting verbinden met ontwikkelingen op grotere schaal. Op iedere bladzijde van Vlasselaers' betoog blijkt hoe essentieel het is van de poëtische en maatschappelijke achtergronden van de betrokken periode weet te hebben als men de primaire teksten wil begrijpen.

Theo Hermans

J. Six van Chandelier, 's Amsterdammers winter. Uitgegeven en toegelicht door Maria A. Schenkeveld-van der Dussen, met medewerking van Han Luijten. Utrecht: HES, 1988. 80 pp. f 29,50. ISBN 90 6194 197 0.

Vijfendertig jaar geleden bezorgde G.A. van Es in de reeks ‘Zwolse drukken en herdrukken’ een bloemlezing uit de poëzie van de dichter en koopman in gedroogde kruiden Jan Six van Chandelier. Van Es maakte een keuze uit Six' amoureuze, humoristische, godsdienstige en politieke verzen, tesamen met een aantal reisgedichten, waaronder het lange ‘s Amsterdammers winter’, geschreven op reis van Rome naar Venetië in december 1650. De gedegenheid van deze uitgave is boven alle twijfel verheven. In zijn inleiding brak Van Es een lans voor het vernuft en het ‘door en door Hollandse realisme’ van deze *poeta minor*. De levendigheid van de gedichten zelf kwam door de filologische presentatie en omkadering veel minder goed uit de verf.

De onlangs verschenen heruitgave van het merkwaardige, meer dan 850 verzen tellende ‘s Amsterdammers winter’ is filologisch even verantwoord als die van Van Es, maar wil het gedicht in de eerste plaats weer tot leven brengen. De spelling is aan het moderne gebruik aangepast, de woordverklaring staat in de marge naast de versregels op

de rechterbladzijde, historisch en cultuurhistorisch commentaar alsook parafraserende samenvattingen van grotere tekstgehelen staan op de linkerbladzijde, en tot overmaat van weelde is het boekje rijkelijk geïllustreerd. Wat het aanbieden van oudere literatuur aan een hedendaags publiek betreft, is dit wel de meest aantrekkelijke oplossing die zich denken laat, te meer omdat de integriteit van de oorspronkelijke tekst nergens in het gedrang komt. Studenten die het gortdroge van de filologen niet door hun keel krijgen, vinden hier voedzame waar in verteerbare vorm.

De inleiding van Maria Schenkeveld-van der Dussen wijst bovendien op enkele intrigerende aspecten van het gedicht. Wat aanvankelijk alleen maar 'door en door Hollands realisme' lijkt, hoe scherp ook geobserveerd, bevat bij nader toezien verscheidene dubbele bodems en paradoxen. Die hebben te maken met handig aangebrachte stijlcontrasten, met de problematische positie van de epische verteller, en met literaire allusies. In verband met dit laatste punt wijst de tekstbezorgster op de gelijkenis tussen Six' beginregel 'Ik zing de gure wintertijd' en Vergilius' epos ('arma virumque cano'), met als gevolg dat de lezer nog bladzijden lang blijft speuren naar rechtstreekse en ironiserende Vergiliaanse echo's. Dergelijke spitsvondigheden maken dat men het in onze ogen geforceerd aandoende maniërisme van sommige passages op de koop toe neemt. Jammer vind ik alleen dat de 'Opdracht', een gedicht van een kleine tachtig verzen, niet in deze uitgave is afgedrukt. Hij wordt in de inleiding wel genoemd en zelfs geciteerd, en zou zonder veel extra kosten of moeite een geschikt opstapje naar het grote gedicht gevormd hebben.

Theo Hermans

Van Dale, Handwoordenboek Nederlands-Duits. Handwoordenboek Duits-Nederlands. Hoofdredacteur F.C.M. Stoks. 1988.

Van Dale, Handwoordenboek Nederlands-Engels. Handwoordenboek Engels-Nederlands. Hoofdredacteur M. Hannay. 1988. Utrecht/Antwerpen: Van Dale Lexicografie. Prijs f 39,75/795 Bfr. per deel. De gehele reeks, inclusief Nederlands, Nederlands-Frans en Frans-Nederlands, kost f 257, - /5200 Bfr.

In NEM 51 (1988: 94-96) zijn de eerste delen van een nieuwe reeks woordenboeken besproken, een reeks met de titel *Van Dale. Handwoordenboeken voor hedendaags taalgebruik*, gebaseerd op de reeks grote woordenboeken die tussen 1983 en 1986 zijn verschenen. De reeks is nu compleet. Het zij nogmaals vermeld: deze woordenboeken zijn niet bestemd voor studenten - voor hen zijn de grote woordenboeken bedoeld - maar voor scholieren in het voortgezet onderwijs en anderen die graag een goed woordenboek gebruiken. Enige navraag onder studenten die een vreemde taal studeren, heeft me echter doen weten dat deze nieuwe reeks veel gekocht wordt, en ook naast - of zelfs in plaats van - de grote woordenboeken wordt gebruikt. Ze zijn dan ook handig,

goed (ik loop vooruit) en goedkoop.

Nederlands-Duits bevat 36.000 ingangen, *Duits-Nederlands* 60.000 ingangen (respectievelijk 773 en 853 pagina's), *Nederlands-Engels* 48.000 en *Engels-Nederlands* 40.000 ingangen (respectievelijk 992 en 831 pagina's), kloeke delen dus. Duits bevat ook een Grammaticaal compendium en een Spreekwoordenlijst, Engels een Lijst van onregelmatige werkwoorden, een Lijst van maten en gewichten, een Lijst van temperaturen, Sporttermen, en (eveneens) een Spreekwoordenlijst. Uit de woordenboeken die er de basis van vormen, zijn weggelaten specialistische, technische en niet-alledaagse termen en betekenissen, behalve de vaktermen die in de media zijn doorgedrongen, zoals het geval is bij informatica en sport.

De opbouw van de lemma's mag inmiddels bekend verondersteld worden, het is het huismerk van Van Dale geworden. De betekenissen zijn gerangschikt met 0.1, 0.2, zo veel als nodig is. Na een 'dropje' staan voorbeeldzinnen waarbij een verklaring nodig is.

Het uitgangspunt van alle woordenboeken is dat de Nederlandstalige gebruiker zijn eigen taal wil omzetten in een andere taal dan wel teksten in een andere taal wil begrijpen. Engels, Duits en Frans bestaan dus uit een produktiewoordenboek (N-E, N-D, N-F) en een begripwoordenboek (E-N, D-N, F-N). Dit uitgangspunt heeft consequenties. Als in het D-N-woordenboek achter het lemma *Ge'winde* vermeld wordt dat dit woord 'schroefdraad', maar ook het verouderde 'guirlande, krans' betekent, hoeft niet te worden vermeld dat *schroefdraad*, *krans* en *guirlande* substantieven zijn die in het Nederlands vergezeld worden van het lidwoord *de*; Nederlandstaligen weten dat immers. Dat wil niet zeggen dat buitenlanders deze woordenboeken niet kunnen gebruiken; een vereiste is wel dat ze de beginselen van de Nederlandse grammatica kennen en al enige kennis van het Nederlands hebben. In mijn bespreking van de delen *Nederlands-Frans* en *Frans-Nederlands* heb ik dat ook opgemerkt, zonder er overigens bij te vermelden dat er voor Franstaligen een woordenboek bestaat dat juist wel zulke - voor buitenlanders - nuttige informatie geeft, namelijk *Robert & Van Dale. Dictionnaire Français-Neerlandais & Neerlandais-Français* (Direction Paul Bogaards. Dictionnaires Le Robert et Van Dale Lexicografie bv: Paris/Utrecht. 1988). Het is te hopen dat Van Dale Lexicografie ook uitgevers in het Engelstalige en het Duitstalige gebied bereid vindt tot uitgaven te komen die vergelijkbaar zijn met het project van Le Robert en Van Dale. Voor de neerlandistiek extra muros zouden zulke woordenboeken van grote betekenis zijn. De basis voor zulke woordenboeken is gelegd in de serie grote woordenboeken.

Alle woordenboeken in deze nieuwe reeks heb ik enige maanden zeer intensief gebruikt, en ze vergeleken met de grote. Zelden had ik de grote hoeven te gebruiken: de selectie van ingangen, voorbeelden en betekenisomschrijving is kennelijk goed doordacht. Het grote woordenboek *Nederlands-Engels* bleek alleen onmisbaar, toen ik bezig was met het schrijven van een artikel (in het Engels). Dat mogen de samenstellers en de uitgever als een compliment beschouwen.

Elke recensie behoort kritiek te bevatten. Deze kritiek kan beperkt blijven tot kleinigheden. De vormgeving vind ik niet optimaal. Voor alle woordenboeken geldt dat er wel erg veel informatie op één pagina is gedrukt. Dat leest niet prettig (maar drukt de prijs). Overigens: de vermelde Robert & Van Dale ziet er voortreffelijk uit. Aan de cijfer-punt-cijfer-code ben ik inmiddels gewend geraakt.

J.W. de Vries

J. van Donselaar, *Woordenboek van het Surinaams-Nederlands*. Tweede, herziene en uitgebreide druk. Coutinho, Muiderberg 1989. 482 blz. f 59,50. ISBN 90 6283 745 X.

In 1965 schrijft Thomas Waller in zijn boek *Surinaamse herinneringen van boer Thomas*: 'Cassave bijvoorbeeld werd niet per kilo of zak verhandeld maar per kelder, die men tot boven de rand mocht opladen totdat de eerste knol eraf valt'. Wat is dat voor een kelder die men 'tot boven de rand' mag 'opladen'? Dank zij Van Donselaars woordenboek weten we dat we hier te maken hebben met een bepaald soort kist, die in Suriname ook als inhoudsmaat wordt gebruikt.

Van Donselaar is een botanicus die tijdens zijn werk in Suriname - hij verbleef er met tussenpozen vier jaar - zo werd gefascineerd door de fraaie Surinaamse namen van planten en dieren (*marmeldoos, klaroen, klopappel, matrozenhout* enzovoort), dat hij die - en vervolgens andere 'terloops opgevangen' Surinaams-Nederlandse woorden - ging noteren. In zijn inleiding schrijft hij dat hij in zijn woordenboek ieder woord uit het Surinaams-Nederlands (SN) heeft opgenomen, 'dat men in Suriname gebruikt wanneer men Nederlands spreekt of schrijft maar dat niet in Nederlandse woordenboeken staat' of dat in het SN een andere betekenis heeft.

De samensteller ontleent zijn materiaal aan vier soorten bronnen: zijn eigen waarneming, 130 informanten in Suriname, geschreven bronnen als kranten en boeken, en ten slotte 'belangstellenden'. Dat leidde in deze tweede druk tot 6600 trefwoorden, bijna een vervijfvoudiging vergeleken met de 1400 uit de eerste druk van 1977. In het algemeen heeft Van Donselaar alleen woorden opgenomen 'wanneer het gebruik op grond van minstens twee geheel verschillende bronnen kon worden vastgesteld'. Deze werkwijze heeft tot gevolg dat de samensteller zich doorgaans ook op een geschreven bron beroept. In dat geval citeert hij zijn vindplaats uitvoerig, zoals uit het voorbeeld blijkt. Ook deelt hij allerlei 'losse gegevens' mee 'die bij kunnen dragen tot kennis omtrent de wijze waarop het woord in zijn huidige vorm in het SN terecht gekomen is', zeg maat etymologische gegevens.

Het woordenboek bevat naast zijn hoofdbestanddeel - de alfabetisch gerangschikte Surinaams-Nederlandse woorden en uitdrukkingen - een uitvoerige inleiding, waarin de auteur onder meer zijn werkwijze verantwoordt, en enkele zogenaamde contra-registers. Het belangrijkste daarvan is een alfabetische lijst ABN-woorden die in het

woordenboek als equivalent van een SN-woord zijn opgenomen.

In hoeverre is dit woordenboek van belang voor de praktijk van de neerlandistiek extra muros? Ik denk dat het vooral bij het literatuuronderwijs goede diensten kan bewijzen, althans in dien men zijn studenten ook in aanraking wil brengen met het werk van Surinaamse schrijvers als Edgar Cairo, Astrid Roemer, Bea Vianen en zo meer. Want Van Donselaar heeft ook uitgebreid geput uit de bron van de Surinaams-Nederlandse literatuur. Het woordenboek laat zich gemakkelijk en prettig raadplegen want het is door Coutinho werkelijk prachtig uitgegeven: ‘een lust voor het oog’ zoals dat heet.

H.J. Boukema

J.P.G. Heersche en H.M. Hermkens, *Woordenschat. Woorden die bij hertaling van Nederlandse literaire teksten uit vroeger eeuwen struikelblokken vormen, etymologisch en logisch geordend*. Utrecht: HES, 1988. f 39,50.

De titel *Woordenschat* mag met zijn dubbele betekenis dan al een verwijzing inhouden naar het *thesaurus* van onze oude lexicografen, toch zal de moderne lezer er niet zo gauw een lijst achter zoeken van woorden die in oudere taalfasen van het Nederlands een andere betekenis hebben gehad dan de huidige en die daardoor problemen opleveren bij het lezen van historische teksten. Het boek van Heersche en Hermkens doet in zijn opzet denken aan de bekende lijsten van *schwere Wörter* of *falsche Freunde*. Alleen gaat het hier niet om het moderne Duits maar om het Nederlands van de dertiende tot de zeventiende eeuw.

Van wetenschappelijk standpunt uit kunnen tegen het concept van de auteurs allerlei bezwaren worden ingebracht, waarvan zij zich blijkens hun inleiding terdege bewust zijn geweest. Zij hebben echter vanuit hun jarenlange ervaring met studenten vooral praktische doeleinden voor ogen gehad en hun materiaal daarom niet zoals gebruikelijk uitsluitend alfabetisch maar ook volgens etymologische en logische criteria gerangschikt. Niettemin zullen ook vaklui het niet onaardig vinden woorden die etymologisch bijeen horen, hier eens bij elkaar aan te treffen en de semantische evolutie van de Middeleeuwen tot nu in een oogopslag te kunnen overzien. De grafische vormgeving van het boek is evenwel weinig bevorderlijk voor de overzichtelijkheid van omvangrijke lemmata, zodat de gebruiker eerst zijn weg zal moeten zoeken.

Zoals lijsten met *schwere Wörter* geen alternatief zijn voor een goed woordenboek, kan ook dit werk vooral wegens zijn sterk selectieve opzet de vertrouwde historische woordenboeken niet vervangen. Bij Heersche en Hermkens ontbreken bijvoorbeeld alle woorden die in het moderne Nederlands helemaal in onbruik zijn geraakt en die voor studerende zeker niet minder problemen veroorzaken. Aankomende neerlandici en historici die bij het lezen van oude teksten een handig naslagwerk nodig hebben, zijn waarschijnlijk beter gediend met een verwijzing naar het *Middelnederlandsch handwoordenboek* van J. Verdam of het

Woordenboek Middelnederlands van W.J.J. Pijnenburg en J.J. van der Voort van der Kleij enerzijds en naar P.G.J. van Sterkenburgs *Een glossarium van zeventiende-eeuws Nederlands* anderzijds. De laatstgenoemde werken worden overigens in de bibliografie van Heersche en Hermkens niet eens vermeld, hoewel ze voor dezelfde doelgroep bestemd zijn.

A. Berteloot

Marlies Philippa, *Koffie, kaffer en katoen. Arabische woorden in het Nederlands*. Pantheon boekhandel, Amsterdam 1989. 128 blz. f 28,50. ISBN 90-72653-02-5.

‘Ik ga hier niet tot in de details alle boeken, krante- en tijdschriftartikelen opnoemen die ik gebruikt heb voor het samenstellen van dit boek. Dat zou een enorme lijst worden, waar u verder toch niets aan hebt.’ Zo begint Marlies Philippa de paragraaf waarin zij meedeelt van welke boeken zij het meest gebruik heeft gemaakt bij de samenstelling van *Koffie, kaffer en katoen*. Dit citaat geeft naar mijn idee niet alleen een aardige indruk van de stijl van de auteur (helder en lakoniek), maar maakt ook duidelijk dat zij zich behalve tot ‘vakmensen op taalgebied’ (neerlandici, etymologen, linguïsten en arabisten) ook richt tot belangstellende leken. Linguïstisch jargon treft men in dit boekje dan ook niet aan.

De auteur beschrijft de geschiedenis van een kleine 300 direct of indirect aan het Arabisch ontleende woorden in het Nederlands, na Dozy's *Oosterlingen* uit 1867 de eerste serieuze poging op dit gebied. De woorden worden verhalenderwijs per thema aangeboden (Eten, drinken en genieten; Scheepvaart; Dieren; Geneeskunst; Religie; enzovoort) maar zijn dank zij het voorbeeldige register gemakkelijk terug te vinden. In dit alfabetische register is van elk ontleend woord aangegeven of het al dan niet, met zekerheid of misschien, aan het Arabisch ontleend is, alsmede het Arabische grondwoord in Arabisch schrift en in transcriptie.

De auteur heeft niet alle in het Nederlands voorkomende woorden van Arabische herkomst opgenomen, maar alleen ‘zoveel mogelijk bekende en gangbare’. Die keuze is uiteraard voor discussie vatbaar. Zo had ik de opgenomen woorden *alhidade*, *almagest*, *almucantar* en *anijl* graag ingeruild voor *alfa*, *bey*, *gambiet* en *nabob* - iets te zeuren blijft er tenslotte altijd wel. Maar het is een goed leesbaar, informatief en prachtig uitgegeven boekje, dat mij heel geschikt lijkt om 2e- of 3ejaars studenten Nederlands in den vreemde, kennis te laten maken met de etymologie van het Nederlands.

H.J. Boukema

Jan Kuitenbrouwer, *Turbo-taal. Van socio-babbel tot yuppie-speak.*
Bloemendaal: Aramith, 1987. 91 blz. (+ 5 blz. register). f 14,95. ISBN
90-6834-034-4.

Jan Kuitenbrouwer, *Percies!* Amsterdam: Bert Bakker, 1988. 126 blz. f
 14,95. ISBN 90-35107-0714-4.

Iemand die lang - laten we zeggen tien jaar - niet in Nederland is geweest, zal niet weten wat hij hoort. De taal is veranderd, heel snel. Althans, de taal van het wereldje in de Randstad, want buiten dat kleine groepje spreekt Nederland nog net als 10 jaar geleden. Natuurlijk, er zijn nieuwe woorden bijgekomen (*voordeurdeeler*, *harmonisatiewet twee-fasenstructuur* en iedereen weet tegenwoordig wat een *haptonoom* is), er zijn wat syntactische veranderingen (*die broek past mij niet* wordt bij de hedendaagse jeugd tot: *ik pas die broek niet*) en fonetisch wijzigt zich wat (de stemloze fricatieven worden stemhebbend: *formidabel* spreekt men als *vormidabel* uit en *sodomiet* als *zodomiet*), maar dat alles valt in het niet bij wat er bij de yuppies gebeurt. Daar is de turbo-taal ontstaan, gekenmerkt door afkortingen (*afko 's* genaamd): *gezelli* (gezellig), *heavo* (krachtpatser), *ho* (homoseksueel), *senti* (sentimenteel), *depri* (depressief), *softi* (zacht ei) en *sponti* (spontaan persoon). Die taal is doorspekt met pseudo-Frans. 'Zeg voor het nogal plumpe "blunder" liever "blamage", vermijd "hoogte" door "niveau" dan wel "échelon" te gebruiken, ontloop de keuze tussen "ramp", "crisis", "teloorgang" en "verval" met "déconfiture" en omzeil het nogal beschuldigende "partijdig" met "parti pris".' Natuurlijk weet de *yup* alles van de computer, maar hij gebruikt dat woord niet. 'Wat heb jij tegenwoordig staan? - 'kloontje, niks bijzonders' 'Beetje opslag?' - '640 KB intern, 20 megabyte hard disk'. Gesprekjes waar ik hoorndol van word.

Kenmerkend voor de turbo-taal is ook de moedwillige verbastering. Men spreekt over *homosuelen* en *astronautische* bedragen, de *vrijdagbijlaazje* van de NRC, men staat in *duplico* en gaat niet naar de *disco* maar naar de *dixo*. Een van de hoofdstukjes van *Turbotaal* heet *Archaiseer!*, want in de turbokringen moet je steeds wat nieuws verzinnen. Bij de yuppies lig je in je *sponde*, ga je naar het *drinklokaal*, is iemand onlangs *verscheiden*, spreekt men elkaar aan met *amice* en is de kreet *waratje, die dekselse vent*, niet van de lucht. De openingszin van *Turbotaal* is representatief voor het 'snelle' taalgebruik:

'Ik vond die Marc echt waanzinnig'.

'Fantàtsy, dat werkt. *Weird* type, trouwens, om te zien.
 Die satépennen - kinkyyyyy'.

't Zijn twee gemakkelijke boekjes. Als u ze koopt, heb ik een goede raad: lees niet meer dan 3 pagina's achter elkaar. Meer is schadelijk voor de geestelijke gezondheid.

H. Heestermans

Joop van der Horst en Fred Marschall, *Korte geschiedenis van de Nederlandse taal*. Amsterdam: Nijgh & Van Ditmar, 1989. 136 blz. f34,90. ISBN 90-236-7794-3.

‘Alle talen veranderen, voortdurend. Maar het gaat heel langzaam en ongemerkt.’ Zo begint Joop van der Horst het eerste hoofdstuk van zijn boek, dat bedoeld is ‘voor iedereen die belang stelt in onze taal en zijn geschiedenis’. Pas in de loop van de geschiedenis blijkt hoe de taalveranderingen hebben gewerkt.

Van der Horst heeft een leuk boek geschreven. Hoewel het beknopt is, biedt het veel informatie, die op een heldere en plezierige manier wordt gepresenteerd. Prettig daarbij is dat het niet alleen van nut is voor beginnende neerlandici, maar dat het ook aangename leesstof biedt voor de geïnteresseerde leek. Voor studenten Nederlands aan buitenlandse universiteiten is het zeer aan te bevelen. Het boek is overzichtelijk en het ziet er mooi uit. Ik houd van plaatjes en die worden hier volop geleverd: foto's, kaartjes, tekeningen met de veranderende kleding door de eeuwen heen, etcetera. De illustraties met bijschriften zijn verzorgd door de neerlandicus Fred Marschall.

De opzet van het boek is chronologisch. Na twee algemene hoofdstukken wordt de ontwikkeling van het Nederlands per periode behandeld. Centraal staat de ‘externe’ geschiedenis: de lotgevallen van de Nederlandse taal, de dialecten, de wording van het ABN en de samenhang met de politieke geschiedenis en de cultuurgeschiedenis. Maar ook de ‘interne’ geschiedenis wordt aan de hand van een reeks voorbeelden geschetst: de ontwikkeling in de klankleer, de vormleer en de syntaxis van het Nederlands. De gedeelten over de interne taalgeschiedenis zijn herkenbaar doordat ze in een andere letter zijn gezet. De bijschriften bij de illustraties hebben weer een ander lettertype. Een uitgebreide literatuurlijst is toegevoegd voor degenen die van enig onderdeel meer willen weten.

Geen boek is volmaakt. Ook dit niet. Enkele kanttekeningen heb ik nog wel te maken. Allereerst iets over de indeling. Die vind ik uitstekend tot in hoofdstuk 10, waarin de periode van 1870 tot *heden* wordt behandeld. Na een uiteenzetting over de spellingsperikelen tot 1969 volgen drie korte stukken over het Zuidafrikaans, het Fries en het Surinaamse Nederlands. Daarna komt er een hoofdstuk over België en pas dan een over het huidige Nederlands en de mogelijke taalveranderingen in de toekomst. Volgens mij hadden die drie excursen echter beter als een soort appendix aan het boek kunnen worden toegevoegd. Nu storen ze de chronologie. Het hoofdstuk over het Nederlands in België doet dat niet.

Iets heel anders. Ik vind *woei-waaide* (p. 12-13) niet zo'n goed recent voorbeeld om de teruggang van het sterke werkwoord aan te geven. *Woei* is namelijk geen heel oude en zeker geen oorspronkelijke vorm. Een voorbeeld als *ried-raadde* was beter geweest. Overigens had wel iets gezegd kunnen worden over de taaie levenskracht van het sterke werkwoord. Vormen als *joeg*, *vroeg*, *vree* en *bree* zijn pas relatief kort gele-

den ontstaan. Nog een laatste kleine opmerking: op de schema's van de bladzijden 29 en 30 kan de volgorde van Nederlands en Fries beter verwisseld worden. Dat sluit ook beter aan bij bladzijde 93.

Genoeg gevit. Het is een prachtig boek. Vooral het laatste hoofdstuk spreekt mij erg aan. Het gaat vooral over syntactische veranderingen die in het huidige Nederlands gaande zijn. Schijnveranderingen als *Jan z'n boek* en echte veranderingen als 'de leegloop van het meewerkend voorwerp'. Taalverandering blijft boeiend.

Marlies Philippa

S.C. v.d. Ree, *Spreken is zilver...* (4 delen: *Afbeeldingen, Verwerkingsoefeningen A, Verwerkingsoefeningen B, Basisteksten en docentenhandleiding*). Leiderdorp: De Kangeroe, 1988. ISBN 90 667 30 773/781/79X/803.

In de kroniek van E. Nieuwborg (*NEM* 52, voorjaar 1989) is al eerder aandacht besteed aan de audio-lexicale methode *Spreken is zilver...*, een leergang Nederlands als Tweede Taal voor beginners. Toch lijkt een aparte bespreking van deze methode de moeite waard, vooral vanwege de totaal nieuwe aanpak.

De methode is in de eerste plaats gericht op actief luisteren, waarbij de cursist de aangeboden klanken/zinnetjes in verband dient te brengen met reeksen afbeeldingen (conform de zogenaamde 'Learnables' van Harris Winitz) die hij voor zich heeft. Via de afbeeldingen wordt dan betekenis gehecht aan de *woorden*: 'De duizenden nieuwe begrippen die een leerling moet leren kennen, die vormen het probleem; niet de grammatica of de uitspraak.' In deze leergang wordt de grammatica dan ook niet expliciet aangeboden: 'Je kent de grammatica van een taal als je hem beheerst. (...) Westerse schoolgrammatica is een blok aan het been van de vreemde taalleerder.' *Spreken is zilver...* is een zogenaamde receptieve methode. Pas nadat de cursist heeft leren luisteren en ondergedompeld is geweest in een omvangrijk taalaanbod, kan en mag er worden gesproken: 'Praten komt vanzelf. (...) Direct gedwongen praten leidt (...) vaak tot krompraten.'

De cursus bestaat uit veertig lessen, met na elke vijf lessen een herhalingsles. De gehele cursus zou in zo'n vier à vijf maanden door te werken zijn, bij 20 lessen en 20 zelfstudie-uren per week. Elke les begint met het aanbieden (door de docent of met behulp van een cassette) van een basistekst bestaande uit een honderdtal zinnetjes (per les 25 tot 75 nieuwe woorden; de teksten staan in het boek *Basisteksten en docentenhandleiding*) bij een serie van honderd afbeeldingen waarover de cursist beschikt (boek: *Afbeeldingen*). Controle vindt plaats met behulp van non-verbale toetsen. Vervolgens worden er een aantal oefeningen aangeboden om de geleerde woorden/begrippen te leren gebruiken en te onthouden (boek: *Verwerkingsoefeningen*). Deze oefeningen zijn behoorlijk gevarieerd en worden in speelse vorm gepresenteerd: 'Wat hoort er niet bij?', 'Eén zin kan niet', 'Kies het goede woord', 'Goed of fout?', etc.

Extra oefeningen zijn opgenomen voor langzame leerders en voor de grammatica-liefhebbers. In de eerste lessen kunnen alle oefeningen non-verbaal worden uitgevoerd, vanaf les 10 wordt er steeds meer overgegaan van receptie naar produktie. Elke les wordt afgesloten met een aantal oefeningen die toepassing van het geleerde beogen. In het begin gaat het vooral om zogenaamde ‘total physical response’-oefeningen, later meer om dramatische werkvormen. Verder worden er veel leuke suggesties gedaan voor het gebruiken van liedjes, video, kranten, spelletjes, stripverhaaltjes, poëzie en dergelijke. Deze suggesties worden echter in de leergang slechts exemplarisch uitgewerkt. Komt dit misschien doordat de bij de lessen genoemde liedjes en video-filmpjes (nog?) niet apart bij deze cursus leverbaar zijn? Maar waarom ze dan wel steeds noemen?

De suggesties en exemplarische uitwerkingen (ook voor het spreek- en schrijfonderwijs, alsmede voor het aanleren van sociale vaardigheden) in de docentenhandleiding zijn nuttig en bieden voldoende variatie. Waardevol zijn ook de verwijzingen naar ander lesmateriaal, vooral waar het gaat om langzame groepen (bijvoorbeeld in de basiseducatie of bij groepen analfabeten).

De leergang *Spreken is zilver...* ziet er leuk en handig uit. De cursist werkt steeds met twee boeken, één met de afbeeldingen en één met de verwerkingsoefeningen. De docent beschikt in zijn docentenboek over de basisteksten en een uitvoerige handleiding per les. Wel moet opgemerkt worden dat de tekeningetjes in het boek *Afbeeldingen* vaak erg onduidelijk zijn. Voor de cursist is het daardoor vaak niet makkelijk een verband te leggen tussen de aangeboden klankenreeksen en de tekeningetjes. Vooral bij wat ‘abstractere’ begrippen en woordcombinaties moet het taalmateriaal het beeldmateriaal ondersteunen in plaats van andersom. De keuze van de gebruikte woordenschat wordt overigens niet verantwoord. Jammer is ook dat de 100 zinnestukjes die per les worden aangeboden samen geen echte tekst vormen. Gelukkig wordt er in de verwerkingsboeken al snel allerlei authentiek leesmateriaal opgenomen. Aan de docent worden in deze leermethode flinke eisen gesteld. Hij moet er streng voor zorgen dat de principes van de methode geen geweld wordt aangedaan. De instructies in de handleidingen liegen er niet om: ‘Verbied uw leerlingen er vertalingen bij te schrijven.’ Van de docent wordt verwacht dat hij kan werken met de ‘total physical response’-oefeningen en met allerlei dramatische werkvormen.

De hamvraag is natuurlijk of deze nieuwe leergang geschikt is voor het onderwijs Nederlands als Vreemde Taal. Mijns inziens is hij vooral geschikt voor meertalige groepen. In het buitenland, waar meestal gewerkt wordt met homogene taalgroepen, lijkt hij minder hanteerbaar. ‘Vertaling’ van woorden en zinnen is dan immers niet volledig uit te sluiten. Ook de totale afwezigheid van expliciet grammatica-onderwijs zal extra muros als een gemis worden ervaren, omdat er zo nauwelijks ‘contrastief’ mee gewerkt kan worden. Hier en daar zitten er slordigheden in de boeken, namelijk daar waar verwezen wordt naar vorige versies van deze thans voor het eerst in boekvorm gepubliceerde methode.

Conclusie: *Spreken is zilver...* vormt een interessante uitwer-

king van allerlei moderne theoretische en didactische uitgangspunten voor het Nederlands als Tweede Taal. Naast het reeds langer bestaande en veel gebruikte leesmateriaal betekent deze audio-lexicale en receptieve methode zeker een verrijking. Hoewel de leergang extra muros wellicht minder direct of minder volledig bruikbaar is, biedt hij een schat aan uitgewerkte lesideeën.

Kees Groeneboer

Beheydt, Ludo & Frank Jansen, *Een normatief-pedagogische grammatica voor volwassenen. Voorzetten Nederlandse Taalunie, nr. 21. Stichting Bibliographia Neerlandica, 1989, 64 pp. f 13,75. ISBN 90-71313-20-4.*

Deze nieuwe Voorzet omvat twee duidelijk gescheiden delen. Deel 1, geschreven door Ludo Beheydt, gaat over een normatief-pedagogische grammatica voor anderstaligen. Deel 2, van de hand van Frank Jansen, behandelt een normatief-pedagogische grammatica voor Nederlandstaligen.

Beheydt begint zijn uiteenzetting met de normenkwestie en met het omschrijven van zijn doelgroep. Daarna gaat hij in op de niveaus, de contrastiviteit, het pedagogisch aspect en het theoretisch kader van de door hem bepleite grammatica. Vervolgens geeft hij een opsomming van de reeds bestaande leergrammatica's voor het Nederlands (eentalig en contrastief) en concludeert dat het belangrijk en urgent is dat er een eentalige pedagogische grammatica van het Nederlands komt, met een duidelijke niveau-indeling, contrastief van opzet en vóór alles didactisch georiënteerd.

Ook Jansen behandelt eerst het normenprobleem. Hij vindt, vervolgens, dat een eventuele normatieve grammatica voor autochtonen uit zou moeten gaan van de meningen en voorkeuren van professionele taalgebruikers. Daarna vraagt hij zich af aan welke eisen zo'n grammatica zou moeten voldoen, of er aparte Belgische behoeften zijn en of er voldaan moet worden aan bepaalde pedagogische wensen. Na een inventarisatie en korte bespreking van de thans in Nederland en België bestaande grammatica's en adviesboeken, doet hij verslag van een onderzoekje onder professionele taalgebruikers (voornaamste vragen: heeft u behoefte aan grammaticale informatie en adviezen; voorziet het huidige aanbod in deze behoefte), vermeldt de resultaten daarvan en zegt in zijn aanbevelingen dat een normatief-pedagogische grammatica gericht op alle doelgroepen niet wenselijk is. Eventueel kunnen er drie aparte deeltjes worden uitgebracht: 1 Een standaard-grammatica voor gesproken standaard Nederlands voor buitenlanders die Nederlands leren; 2 Een beknopte basisgrammatica; 3 Een boekje (of deel in een woordenboek) met grammaticale adviezen voor verzorgd en duidelijk Nederlands. Voorzet 21 eindigt met een uitvoerige bibliografie.

P. de Kleijn

Pierre Brachin, *Die Niederländische Sprache. Eine Übersicht* (aus dem Französischen von Christian Zinsser). Hamburg: Helmut Buske Verlag, 1987. DM 48,-.

Zoals J. de Rooij in NEM 45 (najaar 1985) al in het vooruitzicht stelde, is *La langue néerlandaise; Essai de présentation* (Didier, Brussel 1977; 172 blz.) van prof. em. dr. P. Brachin nu ook in het Duits verschenen. Samen met de Engelse vertaling van Paul Vincent *The Dutch language, A survey* (Cheltenham: Stanley Thornes, 1985) is nu 'dit boek van niveau (...) beschikbaar in de talen die wij in onze hoek van de wereld nog altijd als "de grote drie" beschouwen' (De Rooij, NEM 45).

Bibliografie Ons Erfdeel. De eerste twee delen van deze bibliografie, uit 1980 en 1984, bestreken respectievelijk de jaargangen 1957-'77 en 1978-'82 van het tijdschrift. Nu is *Bibliografie Ons Erfdeel deel 3: 1983-1987* verschenen, een inventarisatie van 1127 artikelen afkomstig van 392 medewerkers. Samenstelling Wim Trommelmans. Verkrijgbaar bij de Stichting Ons Erfdeel, Murissonstraat 260, 8530 Rekkem, België. Prijs: 690 BF of f 41,-, buitenland 750 BF; prijs voor de 3 delen samen: 2200 BF of f 125,-, buitenland 2300 BF.

Sinds zo'n vijf jaar wordt internationalisering van het hoger onderwijs steeds belangrijker. Er bestaan een aantal subsidieprogramma's die onder andere uitwisseling van studenten en docenten mogelijk maken, zowel binnen als buiten de EG. Onlangs publiceerde Roger Meijer zijn doctoraalscriptie (Andragogisch Instituut Rijksuniversiteit Groningen) *De grensoverschrijdende studie, een verkennend onderzoek naar het hoe, wat en waartoe van een studieverblijf in het buitenland*, waarvoor hij een enquête hield onder 93 Nederlandse studenten die tijdelijk in het buitenland (West-Europa en de VS) hadden gestudeerd. Gezien de conclusies en de daaruit afgeleide aanbevelingen is deze studie ook van praktisch belang voor hen die betrokken zijn bij de uitzending van buitenlandse studenten naar Nederland. Bestelling door storting van f 15,- op postgiro 582010 t.n.v. Nuffic, Den Haag, onder vermelding van *De grensoverschrijdende studie*.

(G.A. van Elshout)

Verkorte versie ANS. Te bestellen bij J. Lalleman, Dutch Studies, RUL, Postbus 9515, 2300 RA Leiden: *Nederlandse grammatica voor gevorderde buitenlanders*, deel 1. Deze syllabus bevat een bewerkte en verkorte versie van de eerste 300 blz. van de ANS. Deel 2 is gereed in januari 1990, deel 3 en 4 in aug. '90. Kosten: f 20,-.

***Taalbeheersing in de praktijk*. Uitgeverij UGA, Stijn Streuvelslaan 73, B-8710 Kortrijk-Heule. ISSN 0774-2398.**

Met *Nederlands van Nu* is *Taalbeheersing in de praktijk* zowat de Vlaamse tegenhanger van *Onze taal*. Het tijdschrift stelt zich immers ten doel het gebruik van het algemeen Nederlands te bevorderen, niet

alleen door aandacht voor taalzuivering, maar vooral door verrijking en verbetering van het taalgebruik. Die doelstelling komt aardig overeen met die van *Onze taal*, zij het dat de aandacht voor taalzuivering en de oriëntatie naar een algemeen Nederlandse norm in het Vlaamse tijdschrift nadrukkelijker aanwezig is.

Het tijdschrift besteedt veel aandacht aan nieuwe ontwikkelingen in het taalgebruik: nieuwe woorden en wendingen worden er gesignaleerd en lexicografisch gesitueerd. Bijna elke aflevering bevat ook een *proeve van tekstverbetering* van een slecht geschreven officieel of semi-officieel stuk. Er zijn ook vaste rubrieken waarin de lezers met hun taalervaring en hun voorstellen, kritiek en commentaar terecht kunnen.

Taalbeheersing in de praktijk, dat in 1989 in een totaal vernieuwde vorm aan zijn 28e jaargang is begonnen, is ongetwijfeld een interessant tijdschrift voor wie van de lexicale ontwikkeling van het Nederlands op de hoogte wil blijven en voor wie zijn Nederlands vlotter en correcter wil (leren) hanteren. Hopelijk is de prijs, 1082 BF voor vijf nummers van elk 32 bladzijden, daarbij geen onoverkomelijk bezwaar.

(W. Smedts)

Van de IVN

Verslag over de periode 1985-1988

Het verslag van de werkzaamheden van het IVN-bestuur over de periode 1985-1988 is bijgesteld naar aanleiding van tijdens de Algemene Vergadering van 2 september 1988 aangebrachte wijzigingen. Op aanvraag wordt het gecorrigeerde verslag u kosteloos toegestuurd.

Gewijzigde statuten Internationale Vereniging voor Neerlandistiek (IVN)

De Algemene Vergadering heeft op 2 september 1988 te Gent enkele wijzigingen in de statuten van de IVN aangebracht. De voornaamste wijziging maakt het mogelijk docenten Neerlandistiek werkzaam aan Franstalige universiteiten in België als gewone leden toe te laten tot de vereniging. Leden en buitengewone leden van de IVN kunnen de statutenwijziging aanvragen bij het secretariaat.

Elfde Colloquium Neerlandicum

Het Elfde Colloquium Neerlandicum zal van 26 tot 31 augustus 1991 plaatsvinden te Utrecht. De Rijksuniversiteit Utrecht heeft zich - bij monde van het College van Bestuur - bereid verklaard het Colloquium te ontvangen. Het is de bedoeling dat het programma zal plaatsvinden in het Academieggebouw dat zich in het centrum van de stad Utrecht bevindt. In het voorjaar van 1990 kunt u de Eerste Mededeling inzake het Colloquium verwachten.

Van buiten de muren

Bondsrepubliek Duitsland

Fachvereinigung Niederländisch - Vereniging van docenten Nederlands in de Bondsrepubliek Duitsland. De Fachvereinigung Niederländisch (FN) werd in februari 1986 opgericht en telt momenteel meer dan 250 leden. De vereniging stelt zich onder andere de coördinatie en integratie van de activiteiten van de groepen docenten ten doel. Twee maal per jaar geeft ze het tijdschrift *Nachbarsprache niederländisch* uit met bijdragen en recensies over Nederlandse taal- en letterkunde en 'Landeskunde'. Het blad staat ook open voor wetenschappelijke bijdragen van docenten extra muros buiten het Duitse taalgebied (redactieadres Magdalenenstrasse 5, 4400 Münster). Voorts organiseert de vereniging colloquia, lezingen en andere bijscholingsbijeenkomsten. Zo vond in maart 1988 aan de Universiteit Münster het eerste grote colloquium 'Niederländischunterricht an deutschen Schulen und Volkshochschulen' plaats, waar meer dan 250 belangstellenden aan deelnamen; de handelingen van dit colloquium kunnen besteld worden bij de redactie van *Nachbarsprache niederländisch*. De FN is van plan dergelijke colloquia om de drie jaar in samenwerking met een van de instituten Nederlands in de Bondsrepubliek te organiseren. Daarnaast zijn regionale bijeenkomsten gepland in samenwerking met de plaatselijke universiteit. Een jaarlijks in de herfst te houden bijscholingscursus voor docenten aan volksuniversiteiten wordt door de FN samen met de Euregio Gronau/Enschede georganiseerd. Nadere inlichtingen bij de secretaris van de Fachvereinigung Niederländisch, Achim Müller, Stolbergstr. 17. D-4400 Münster. (H. Eickmans)

Israël

Tel Aviv University. In het academisch jaar 1988-1989 is aan Tel Aviv University Nederlandse taal en cultuur als keuzevak geïntroduceerd. De nadruk ligt daarbij vooral op praktische taalbeheersing en kennis van land en volk. Drs. Ida (A.C.) Geerligts (april 1987 doctoraal ATW aan de Universiteit van Amsterdam) is als part-time docente Nederlands aangesteld. In het academisch jaar 1989-1990 verwacht zij een veertigtal studenten verdeeld over twee groepen: beginners en gevorderden.

Italië

Università degli Studi di Bologna. Sinds 1984 werd er aan de universiteit van Bologna geen Nederlands meer onderwezen. Toen in 1987 Charles van Leeuwen een cursus Nederlands aankondigde door middel van affiches die in de stad werden opgehangen, was de aanmelding boven verwachting: 30 cursisten. Door een overeenkomst tussen de

universiteiten van Utrecht en Bologna werd het mogelijk dat de heer Van Leeuwen met ingang van de cursus 1988-1989 als gastdocent werd toegevoegd aan de afdeling Filologia Germanica. Twee gastdocenten uit Utrecht verzorgen gedurende het jaar een 'seminario'. Het is de bedoeling dat het Nederlands aan de universiteit zal uitgroeien tot een volwaardig 'letturato di scambio'.

Polen

Uniwersytet Wroclawski. Nadat dr. habil. Stanisław Prędoła per 20 februari 1989 tot buitengewoon hoogleraar was benoemd, werd de afdeling voor Duitse taal en Neerlandistiek per 24 april gesplitst in een afdeling voor Duitse taal met prof. dr. habil. Norbert Morciniec als hoofddocent en een afdeling voor Neerlandistiek met professor Prędoła aan het hoofd.

Verenigde Staten

Onderscheiding professor Johan Snapper

Professor dr. J.P. Snapper is benoemd tot Officier in de Kroonorde 'ter erkenning van (zijn) verdiensten bij de verspreiding van de Nederlandse taal en de Vlaamse letteren in de Verenigde Staten'. Professor Snapper, die in 1982 reeds benoemd werd tot Officier in de Orde van Oranje-Nassau, bekleedt de Koningin Beatrix leerstoel aan de University of California in Berkeley. Onder zijn leiding heeft de American Association for Netherlandic Studies zich sterk uitgebreid, niet alleen wat betreft het aantal leden, maar vooral in activiteiten zoals de tweejaarlijkse conferenties en de *Publications of the American Association for Netherlandic Studies*. In 1988 werd professor Snapper benoemd tot vertegenwoordiger van de VS en Canada in het IVN-bestuur.

(M. Lacy)

Diversen

Cassettes van radioprogramma 'Meesters der voordrachtskunst'

De op cassette verkrijgbare VPRO radioserie 'Meesters der voordrachtskunst', waarover wij u in *NEM* 47 reeds informeerden, is flink aangegroeid. Onderstaand vindt u een overzicht van de beschikbare cassettes die u kunt bestellen door f 10,- per cassette te storten op postgirorekening 4444600 t.n.v. VPRO Publiekservice, Hilversum. Verzendkosten worden niet in rekening gebracht. Het IVN-secretariaat is desgewenst bereid te bemiddelen.

Nr. 1 = *Remco Campert*: 'Een mooi moment'; Nr. 2 = *Maarten Biesheuvel*: 'De merel'; Nr. 3 = *Johnny van Doorn*: 'Oorlog en pap'; Nr. 4 = *Henk A.J. Hofland*: 'Het gesprek van de dag'; Nr. 5 = *A.J. Heerma van Voss*: 'De andere wereld'; Nr. 5 = *Ischa Meijer*: 'Mijn eigen wereldgeschiedenis'; Nr. 7 = *Levi Weemoedt*: 'Binghan en Co.'; Nr. 8 = *Remco Campert*: 'De Harm en Miepje Kurk Story'; Nr. 9 = *Johnny van Doorn*: 'Stad en Natuur'; Nr. 10 = *Maarten Biesheuvel*: 'Van de man die zelf een wolk was'; Nr. 11 = *A.J. Heerma van Voss*: 'Boeings KLM niet defect'; Nr. 12 = *Remco Campert*: 'De bloemen buiten'; Nr. 13 = *Frisse jongens*: 'Het dossier Chaqua Verdi'; Nr. 14 = *Maarten Biesheuvel*: 'Het examen'; Nr. 15 = *A.J. Heerma van Voss*: 'Racisme'; Nr. 16 = *Johnny van Doorn*: 'Gevecht tegen het zuur'; Nr. 17 = *Remco Campert*: 'Tafelschikking'; Nr. 18 = *Levi Weemoedt*: 'Daluren'; Nr. 19 = *A.J. Heerma van Voss*: 'Pratende claxon'; Nr. 20 = *A.J. Heerma van Voss*: 'Ongewenste intimiteiten'; Nr. 21 = *Maarten Biesheuvel*: 'Houten Paleis'; Nr. 22 = *Brigitte Kaandorp*: 'Strandrennen'; Nr. 23 = *Remco Campert*: '12 teksten n.a.v. nieuwsfeiten'; Nr. 24 = *Brigitte Kaandorp*: 'Schaatsen en accordeon'; Nr. 25 = *Maarten Biesheuvel*: 'Nepibrofo'; Nr. 26 = *Johnny van Doorn*: 'Worsteling door de weken heen' (1); Nr. 27 = *Tom Lanoye*: 'Nederlandse café's'; Nr. 29 = *Johnny van Doorn*: 'Worsteling door de weken heen' (2); Nr. 30 = *Maarten Biesheuvel*: 'Scarabeus Cogitatus'; Nr. 31 = *A.J. Heerma van Voss*: 'Oorlogsverleden Brezjnev doorgeprikt'; Nr. 32 = *Frisse jongens*: 'Ons Lowietje'.

Foreign Student Service (FSS) geeft een brochure uit, *Non-University Dutch Language Courses*, die een overzicht geeft van de cursussen Nederlands voor anderstaligen, die niet aan de universiteiten worden gegeven. De uitgave 1989/'90 is te bestellen bij FSS, Oranje Nassaulaan 5, 1075 AH Amsterdam. De kosten: f 1,25 + verzendkosten.